

ЖАВҶОН ЛАПАСОВ

МУМТОЗ
АДАБИЙ АСАРЛАР
ЎҚУВ ЛУҒАТИ

Ўрта мактаблар учун

*Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими
вазирлиги тасдиқлаган*

ТОШКЕНТ «ЎҚИТУВЧИ» 1994

Ўрта мактабларда ўзбек мумтоз адабиёти V--X синфларда ўрганилади. Бу асарларни ўрганиш учун эса махсус луғатлар талаб этилади. Ушбу луғатнинг бошқа мумтоз асарлар луғатидан фарқи шундаки, унга киритилган изоҳталаб сўзлар фақат ўша синфларга мўлжалланган дарсликлар ва мажмуалардаги ўзбек мумтоз асарлари матнидан танлаб олинди.

Ушбу луғат мактаб ўқувчиларида мумтоз матнларни лисоний таҳлил этиш қўникмаларини ҳосил қилишга бағишланган.

83. 3Ўз

Л 21

Лапасов, Жавқон.

Мумтоз адабий асарлар ўқув луғати: Ўрта мактаблар учун.— Т.: Ўқитувчи, 1994.—272 б.

83. 3Ўз2

№ 223—94

Алишер Навоий номли
Ўзбекистон Республикасининг
давлат кутубхонаси
Тираж 8000
Карт. тиражи 16000

Л 4602030000 — 83
353 (04)—94 125—94

© «Ўқитувчи» нашриёти, 1994

ISBN 5-645-02317—X

МУАЛЛИФ ДАН

Луғатдаги шакли бир хил сўзлар рим рақами билан рақамлаштирилди. Масалан: **Эмгак I**— меҳнат, машаққат, қийинчилик, **Эмгак II**— эмаклаш. Бош сўзларнинг қайси тил унсури эканлиги ҳақида ўқувчиларда яхши тушунча ҳосил бўлишлиги назарда тутилиб, шу тилнинг бош ҳарфи қисқартма тарзида берилади: Масалан: *а.* (арабча), *ф.* (форсча), *а.-ф.* (арабча-форсча), *ф.-а.* (форсча-арабча), *м.* (мўғулча), *г.* (грекча), *ҳ.* (ҳиндча) кабилар. Соф ўзбекча сўзлар ва ўзбек тили қўшимчалари ёрдамида ҳосил қилинган ясама шаклларига белги қўйилмади.

Сўзнинг бирдан ортиқ маънолари эса араб рақами билан кўрсатилиб, мисоллар илова қилинади. Сўзнинг кўчма маънолари эса *маж.* (мажоз) белгиси билан берилди. Шунингдек, сўз бирикмалари ва уларнинг маънолари ҳам ўша бош сўзнинг таркибида изоҳланди. Агар бирор сўз бирикма бирдан ортиқ маъноларга эга бўлса, шу маънолар ҳарфлар билан берилади. Масалан: **ҳосили умр** — *а)* экин.

Ҳукм била кирди улус ичкари,

Ҳосили умрин қўюбон ташқари. (*Ю. З.*)

б) маж. фарзанд, бола.

Ҳосили умри эди ул бойни,

Оти Гунашбону ўшал ойни. (*Зм.*)

Арабий кўпликда келган бош сўзларнинг бирлик шакли қ. (қаранг) *бирлиги* сўзи орқали белгиланади, уларнинг изоҳи бирлик шаклдаги сўзда берилди. Масалан: **Аъдо** қ. *бирлиги* **адув**, **Манозил** қ. *бирлиги* **манзил**, **Салотин** қ. *бирлиги* **султон** кабилар.

Арабий кўпликдаги сўз бошқа кўчма маъноларга эга бўлган тақдирда, унинг бирлиги қ. (қаранг) бел-

гиси билан кўрсатилиб, сўнгра кўчма маъноси изоҳланади. Ва, аксинча, арабий бирлик сўз луғатда учрама-са, шу бирлик сўз *бирлиги* белгиси билан кўрсатилиб, унинг кўплигига изоҳ берилди. Масалан: **Абвоб** (*бирлиги боб*) — эшиклар, **Авроқ** (*бирлиги варақ*) — варақлар, саҳифалар, **Аҳбоб** (*бирлиги ҳабиб*) — дўстлар, ўртоқлар, оғайнилар каби.

Агар бош сўз матнда кўчма маънода келган бўлса, унинг шу маъноси биринчи навбатда изоҳланиб, ўқувчиларни чалғитмаслик мақсадида унинг асл маъноси қавс ичида *айнан* сўзи орқали берилди. Масалан: **Навмид** — *маж.* шоввоз; азамат (*айнан* ноумид, умидсиз), **Халқбағуш** — *маж.* қул; хизматкор (*айнан* қулоғи халқаланган, қулоғи халқали), **Ҳижоб** — *маж.* уялиш, уят, ҳаё, шарм (*айнан* чиммат, парда, ниқоб) кабилар.

Бирор сўз фонетик вариантга эга бўлса, ёрдамчи вариантга қ. (қаранг) белгиси берилиб, шу сўзнинг маъноси етакчи вариантда изоҳланади. Масалан: **Гадой** — қ. гадо, **Гурзи** — қ. гурза, **Дийнор** — қ. динор кабилар.

Агар мисол тариқасида келтирилган байтда муаллиф номи қайд этилган бўлса, шу байтдан сўнг муаллифнинг номи кўрсатилмади. Масалан:

*Нодира боди сабодин сенга ирсол этгали,
Қилди иншо бу ғазални, табъи ношодим, эшит.*

Ушбу луғатни тузишда ўзбек ва бошқа халқлар луғатчилиқ тажрибаларидан фойдаланилди. Жумладан, «Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача луғат» (Тошкент, 1952), «Древнетюркский словарь» (Ленинград, 1969), «Фарҳанги забони тожики» (Москва, 1969), «Персидско-русский словарь» (Москва, 1970), «Арабско-русский словарь» (Москва, 1970), «Навой асарлари луғати» (Тошкент, 1972), «Ўзбек тилининг изоҳли луғати» (Тошкент, 1981), «Навой асарлари тилининг изоҳли луғати» (Тошкент 1983, 1984, 1985), В. Раҳмонов, «Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача луғат» (Тошкент, 1983) каби ишлар сўзларни изоҳлашда дастуриламал бўлди.

Европа тилларидан кириб келган сўзларнинг изоҳи-

ни беришда «Словарь иностранных слов» (Москва, 1985), «Латинско-русский словарь» (Москва, 1986) ларга ҳам мурожаат қилинди.

Муаллиф ушбу луғат савиясини яхшилашга яқиндан ёрдам берган олим, филология фанлари доктори Баҳром Бафоевга самимий миннатдорчилик билдиради.

Ушбу ўқув луғатида камчилик ва нуқсонларнинг бўлиши табиий. Шу туфайли ушбу луғат савиясининг яхшиланиши учун билдирилган барча истак ва таклифларни муаллиф лутфан қабул қилади ва миннатдорчилик билдиради.

Ш а р т л и қ и с қ а р т м а л а р

а.— арабча.

А. О.— Анбар Отин.

а.-ф.— арабча-форсча.

А. Я.— Аҳмад Яссавий.

А. Ҳ.— Аваз Ҳтар.

Б.— Бобур.

Б. В.— «Бадоеъул-васат».

Бн.— «Бобурнома».

В.— «Вақфия».

В. Х.— «Виставка хусусида».

г.— грекча.

Г.— Гулханий.

Г. А.— «Гулшанул-асрор».

г. -а.—грекча-арабча.

Гим.— «Гимназия».

Г. Н.— «Гул ва Наврӯз».

Д. Л. Т.— «Девону лугатит турк».

З.— Завқий.

Зм.— «Зарбулмасал».

и.— итальянча.

И. Х.— «Илм хосияти».

К. Х.— Комил Хоразмий.

л.— лотинча.

Л.— Лутфий.

Л. М.— «Лайли ва Мажнун».

м.— мўғулча.

М.— Муқимий.

маж.— мажозий.

Мах.— Махмур.

Маш.— Машраб.

М. Б. Т.—«Московчи бой таърифида».

М. Л.—«Муҳокаматул-луғатайн».

Мн.—«Муҳаббатнома».

М. О.— Мужрим Обид.

М. Х.— Мунис Хоразмий.

М. Қ.—«Маҳбулбул-қулуб».

Н.— Нодира.

Н. Ж.—«Назмил-жавоҳир».

Н. Ш.—«Наводируш-шабоб».

О.— Оғойи.

Ог.— Оғаҳий.

р.— русча.

Р.— Рабғузий.

С.— Саккокий.

С. И.—«Садди Искандарий».

Сн.— Саёҳатнома».

Са. С.— Сайфи Саройи.

С. С.—«Сабаъи сайёр».

С. Ҳ.—«Суворов ҳақида».

Т. Ф.—Турди Фароғий.

Тан.—«Танобчилар».

У.—Увайсий.

ф.—форсча.

Ф.—Фурқат.

ф. -а.—форсча-арабча.

Ф. Қ.—«Фавойидул-кибор».

Ф. Ш.—«Фарҳод ва Ширин».

Х. Ш.—«Хусрав ва Ширин».

Шн.—«Шайбонийнома».

Ю. З.—«Юсуф ва Зулайхо».

қ.—қаранг.

Қ. Б.—«Қутадғу билиг».

Ғ. С.—Ғаройибус-сигар».

ҳ.—ҳиндча.

Ҳ. А.—«Ҳайратул-аброр».

Ҳ. Т. Т.—«Ҳаким Туробий тилидан».

Ҳ. Т. Ҳ.—«Ҳаким Туробий ҳақида».

ҳ.-ф.—ҳиндча-форсча.

Ҳ. Ҳ.—«Ҳибатул-ҳақойиқ».

А

Абвоб I а. бирлиги боб эшиклар.

Очибон элга ситам абвобини

Қилғали пайдо тараб асбобини. (Ҳ. А.)

Абвоб II ф. йўллар (форсий боб — «йўл» сўзининг арабий кўплик-ка айлантирилган шакли). Юз сафҳаси узра абвоб чекмак — юзидан кўз ёши йўл-йўл бўлиб оқмоқ.

Рангин ёшидинки тўкти хуноб,

Юз сафҳаси узра чекти абвоб. (Л. М.)

Абдол а. 1. авлиёлар, худога яқин кишилар; 2. *маж.* қаландар, девона.

Билгулади бўзни ул абдоли роҳ,

Кўз учидин боқ туруб кинахоҳ. (Г. А.)

Абоғо амаки.

Абоғом эрди топиб фазли аҳад,

Шоҳи динпарвари Султон Аҳмад. (Шн.)

Абр ф. булут; абри найсон — баҳор булути, кўкламги ёмғирли булут.

Субҳидам тушуб шабнам, бўлди сабзалар хуррам,

Гул уза томиб кам-кам, ёғди абри найсонлар. (Ф.)

Абрў ф. қош.

Ишқ аро юз минг маломат ўқиға бўлдум нишон,

Бир камон абрўда тузлукдин нишоне топмадим. (Ғ. С.)

Авбош ф. безорн, бевош, ярамас.

Бир неча авбошлар бундоғ ҳукмронлиғ айласа,

Қолмағай, оре, на янглиғ меҳнату озора халқ. (А. У.)

Авж а. юқори, юксак, баланд; саодат авжи — қ. саодат.

Меҳрига саодат авжи матлаъ,

Исмат ҳудлални юзига бурқаъ. (Л. М.)

Авлиё а. бирлиги вали; 1. диндор кишилар назарида гўё каромат, башорат қила оладиган, келажакни олдиндан айта оладиган, муъжизалар кўрсата оладиган киши, муқаддас одам.

Донмо бепарда сўз халқ ичра айтур беибо,
Бўлмагай деб қўрқаман ногоҳ сангсор авлиё. (М.)

2. *маж.* топилмас, ноёб, табарруқ.

Паямбар бўлса нон, ош авлиёдур,
Яна очлик давосиз бир балодур. (З.)

Авло а. яхшироқ, тузукроқ, дурустроқ.

Аvlo улдурки, ўтқариб қўйсам. (Зм.)

Авлог ов қилинадиган жой.

Эрур Навшод ёз фасли баче хуш,
Ҳавоси хурраму авлогӣ дилкаш. (Г. Н.)

Авмак теварагида айланмоқ, ўгирмоқ.

Отим бирла тагу авдим,
Мани кўруб еси оғди. (Д. Л. Т.)

Авом а. саводсиз, ўқимаган.

Кетурмай ёнига бир аҳли дониш,
Ўзига хос этиб неча авоме. (Гим.)

Авроқ а. бирлиги варақ саҳифалар, варақлар.

Улум авроқи чун бир-бир ёпилди,
Диловарлиқ силоҳи майли қилди. (Ф. Ш.)

Авқот а. бирлиги вақт.

Йиғиб ёш болаларни баъзи авқот,
Яғоч милтиқ бериб айларди саллот. (С. Ҳ.)

Авқоф а. бирлиги вақф; мадрасага тегишли мол-мулк, озиқ-овқат, ғалла, дон, ер, сув ва ҳоказолар.

Егани ҳаққи етим, мадрасалар авқофи,
Буларнинг олдида бор рофизийнинг инсофи. (Т. Ф.)

Агарчанд ф. қанчайки, ҳар қанча.

Қаю шаҳридаким бўлса ҳунарманд,
Ҳама келди, йироқ эрди агарчанд. (В. Ҳ.)

Агарчи ф. гарчи; агарчи эрур одамизода — гарчи одамзод бўлса-да,
гарчи одам фарзандига ўхшаса-да.

Ғазабда-сабуъ, шаҳват ичра-баҳим,
Агарчи эрур одамизода шайх. (Н. Ш.)

Ададсиз сон-саноқсиз, ҳисобсиз, беҳад кўп.

Бўлуб шул аср ҳикмат ақли ҳадсиз
Фатонат ақли донишманд ададсиз. (Н. Х.)

Адам а. йўқлик, мавжуд эмаслик; адамдин келмак — маж. туғил-моқ, дунёга келмоқ (айнан йўқдан бор бўлмоқ).

Адамдин то келибман даври оламда ҳисолим шул,
Мусулмонларга ҳосидман, мунофиққа мувофиқман. (Мах.)

Адгу қ. азгу.

Икки нанг била ар қаримаз ўзи,
Бир азгу қилинжи, бир адгу сўзи. (Қ. Б.)

Аддуо а. аддуо вассалом — дуо ва салом йўллаш, дуою салом юбориш.

Мухтасар бўлди топти сўз анжом,
Аддуо вассалом нома, тамом. (М.)

Адин айрим, бошқа, ўзга.

На турлук иш эрса биликсиз ўнгя,
Ўкунч ул анга йўқ анда адин. (Ҳ. Ҳ.)

Адл а. адолат, ҳақиқат, ростлик.

Адл қулоғила эшит ҳолими,
Зулм қилур, баски, менга золими. (Тан.)

Адл айламак — адолат қилмоқ, ҳақиқат этмоқ.

Адл айлаки, ул халқ ҳаёти бўлмиш,
Хуш ул кишиким, адл сифоти бўлмиш.
Ҳам мулк била адл жнҳоти бўлмиш,
Ҳам адл билан мулк саботи бўлмиш. (Н. Ж.)

Адоқ оёқ.

Қаро менг ол янгоқинга ярошур,
Бошим дойим адоқингқа ярошур. (Мн.)

Адрас ф. беқасам.

Ипаклик иш ҳама нафтию атлас,

Чунончи беқасаб, шоҳию адрас. (В. Х.)

Адув а. ёв, душман, рақиб.

Қўргузуб ихлос ишига ихтисос,
Сени адув домидин айлай халос. (Ҳ. А.)

Адувбанд а. -ф. ёвни асир олган, душмани ўзига қарам қилган.

Қўп этти чу лутфу қарам ошкор,
Деда:— Қ-эй адувбанд, ваҳший шикор. (С. И.)

Адҳам а. қора.

Адҳам сифат ул кирса киши фақр йўлига,
Осойиш ила хайри саховат чидаёлмас. (Маш.)

Аё ф. эй.

Аё кўрк ичра олам подшоҳи,
Жаҳон тутти сенинг ҳуснинг сипоҳи. (Мн.)

Ажаб а. ҳайрон қоларли, ажабланарли, ғалати, қизиқ; **ажаб кўрун-мак** — ғалати туюлмоқ, қизиқарли бўлмоқ.

Ким Навфал иши ажаб кўрунди,
Ёнмоқлиги бесабаб кўрунди. (Л. М.)

2. жуда, беҳад, бениҳоя, роса.

Самарқанд шаҳри ажаб ораста шахредур. (Бн.)

Ажам а. 1. Араблардан бошқа халқлар, хусусан, форслар, форсий тилда сўзлашувчи халқлар; 2. ўша халқ яшовчи ҳудуд.

Биликлик сўзи панд-насиҳат, адаб,
Биликликни ўтди Ажам ҳам Араб. (Ҳ. Ҳ.)

Аждар, аждаҳо ф. 1. ўз комига тортувчи, очофат; ёвуз махлуқ;
2. маж. золим подшоҳларга киноя.

Жаҳон ганжиға шоҳ эрур аждаҳо,
Қи ўтлар сочар қаҳр қангомида.
Анинг коми бирла тирилмак эрур.
Маош айламак аждаҳо комида. (Н. III.)

Ажз а. ожиз, бенаво, бечора; қадрсиз, ҳурмати йўқ.

Ул пояда ажзу бенаволиқ.
Ким рўзи учун қилиб гадолиқ. (Л. М.)

Ажзо а. бўлак, бирор нарсанинг бўлаги, қисми; **сипеҳр ажзоси** — осмоннинг бир бўлаги.

Суруб ҳайъат сори чун фикрати рахш,
Сипеҳр ажзосин айлаб жав-бажав, пахш. (Ф. Ш.)

Ажнос а. жинслар турлар; моллар, товарлар: **ажноси хос** — махсус моллар, сараланган товарлар.

Олида ҳар жинсдин ажноси хос,
Ўзагин ўзгача топиб ихтисос. (Г. А.)

Ажуз а. қари хотин, кампир.

Ногаҳ ўшул ҳол ичида бир ажуз,
Бўйи ики қат бўлуб арқоси кўз. (Г. А.)

Азгу эзгу, яхшилик.

Икки нанг била ар қаримаз ўзи,
Бир азгу қилинжи, бир адгу сўзи. (Қ. Б.)

Азиз а. буюк, эҳтиромли, ҳурматли.

Хизр отамларга буродар эрур,
Чимлиғ азизлар менга додар эрур. (Тан.)

Азим а. катта, улур.

Ногоҳ бир наҳри азимға дучор бўлдилар. (Зм.)

Азимат а. юриш.

Мен сувдин айласам азимат жазм,
Ул қуруғлуқ соридин айлаб азм. (С. С.)

Азм а. ният, истак; **азм айламак** — ният қилмоқ, истамоқ.

Чунки фараҳ базмиға азм айладинг,
Айшу тараб азмаға жазм айладинг. (Ҳ. А.)

Азмойиш ф. синаш, имтиҳон.

... Пўлод найзамни якжирма қалқонингға азмойиш
қилай дерман. (Зм.)

Айбгў а. -ф. бировнинг айбини айтувчи, айбини ёйувчи, ғийбатчи,
гап ташувчи, чақимчи, ғаламис.

Улки, санга элдин эрур айбгў. (Ф. К.)

Айбжў а. -ф. бўлар-бўлмасга айбловчи, ёмонловчи, ёмон кўнгилли;
майда гап; *маж.* тирноқ орасидан кир ахтарувчи.

Элга доғи сендин ўлур айбжў. (Ф. К.)

Айём а. бирлиги **явм**; кунлар.

Дедиким: Аё гузини айём.
Ишқ ояти ичра ҳарфи идғом. (Л. М.)

Аймоқ айтмоқ, демоқ, сўзламоқ.

Биликтин аюрман сўзумга ула,
Биликликка, ё дўст, узунгни ула. (Ҳ. Ҳ.)
Мунингтек аймиш ул сўз айғон устод,
Санъатлар бирла қилмиш сўзга бунёд. (Х. Ш.)

Айш. а. хурсандчилик, вақтхушлик, роҳат-фароғат, ҳузур-ҳаловат,
яхши турмуш.

Беш кун сени даврингда бечора хиром этсун,
Оҳулар ила ўйнаб, айшини мудом этсун. (Ф.)

Акмал а. энг етук, энг мукаммал, ҳар жиҳатдан тўқис.

Улуму фанда Афлотундин афзал,
Қамоли ақли дониш бирла акмал. (И. Х.)

Акнун ф. энди, ҳозир, шу пайт, айни вақт.

Мени бадбахт то зарбулмасал бўлдим табибликда,
Жаҳон вориҷа акнун кўп ҳақоратларга лойиқман. (Мах.)

Акрашмак тебранмоқ, чайқалмоқ.

Қўқшин булит урушди,
Қайғуқ бўлиб акрашур. (Д. Л. Т.)

Аксари а. кўпчилиги, кўпчилик қисм.

Қочиб кетди маччойилар аксари,
Бориб шулки юртига таъкидлари. (М. Б. Т.)

Алаз а. тотли, ширин, лазиз.

Таъми лаззат-ла эрурлар бир-бирисидин алаз. (К. Х.)

Алайҳиссалом а. унга салом (пайғамбарлар номига қўшиб айтиладиган сўз).

Нуҳ алайҳиссалом сингакка айди. (Р.)

Алак пахта ипидан қўлда тўқилган мато; силлиқ бўз.

Чит бирла бир ерда алак,
Бозори тору танг экан. (Сн.)

Алам а. байроқ; алам урмоқ. *маж.* ном чиқармоқ, шуҳрат топмоқ,
донг таратмоқ.

Водийи ғайратға қадам урмоғон,
Кунгури җимматға алам урмоғон. (Ҳ. А.)

Аламкаш *ф.* азоб тортувчи, жабрланувчи, жабр тортувчи, жабр кўрувчи, ғам-ғусса тортувчи, жафокаш.

Деди: Бу неча мазлуми ситамкаш,
Фалак бедодидин бўлгон аламкаш. (Ф. Ш.)

Алвон *а.* бирлиги лавн; ранглар: *маж.* нозу неъмат, озиқ-овқат; турли-туман ейимлик нарсалар.

Бор эди кўп неъмат алвонлари,
Хурраму маъмур эди ҳайвонлари. (Зм.)

Алим *а.* адолат, қийинчилик, машаққат, дард, азоб-уқубат.

Ташқари эрди бори нозу наим,
Шаҳр ичида эрди азоби алим. (Ю. З.)

Аллома *а.* бирлиги олим; илмли кишилар, донолар, донишмандлар.

Амома бошида, сафид жомалар,
Хаёл айлагайсизки алломалар. (М. Б. Т.)

Аллоф *а.* дон ва ун сотувчи, ғалла ва ун олиб сотувчи; унфуруш. Ўтмакчи танури андин қизиқ, аллоф бозори андин иссиқ. (М. Қ.)

Алоло *а.* шовқин-сурон, ғулгула, ғала-ғовур.

Ҳалқа қурубон қилма алоло, эй шайх,
Оламға ўзинг айлама расво, эй шайх. (Оғ.)

Алохону аломон *а.* уй-жойсиз, бошпанасиз; хонумонсиз, хонавайрон; *маж.* бечора, иложсиз, фақир, мискин.

Ғам кўйида хонумони вайрон мендек,
Яъники алохону аломон мендек. (Ғ. С.)

Алтоф *а.* қ. бирлиги лутф.

Бу дилкаш гул қилур булбулға алтоф,
Отойиға ҳам эҳсон вақти бўлди.

Альамон *а.* ҳазар, ўзни тортиш, ҳазар қилиш:

Доғи булар яхшию, бизлар ёмон,
Эл тамизидин ҳазар эт, альамон. (Тан.)

Алқисса *а.* шундай қилиб, шу тарзда.

Бу ишни доғи оз фурсатда қилди,
Анингдекким, керак алқисса билди. (Ф. Ш.)

Алҳон а. қ. бирлиги лаҳн.

Муғаннийларға булбуллар бикин зор,
Ҳазорон навъ алҳон вақти бўлди. (О.)

Амвож а. бирлиги мавж; тўлқинлар, мавжлар.

Тушти дарёда ул сифат ошуб,
Қи сув амвожи бўлди гардункўб. (С. С.)

Амин а. ишончли, вафоли, дўст.

Дедики:— Мендин санга йўқ қасду кин,
Эмин ўлу бил мени доғи амин. (Ҳ. А.)

Амома а. салла, дастор.

Амома бошида сафид жомалар,
Хаёл айлагайсизки, алломалар. (М. Б. Т.)

Амр. а. буйруқ, фармон, ҳукм.

Эмиш Русияга сардори лашкар,
Юруб амри била бисёр аскар. (С. Ҳ.)

Анбар а. хушбўй қора модда, денгиз кашалотлари (китсимон балиқ) танаси ёки меъдасидан чиқадиган хушбўй модда.

Жаҳон аҳлига гўё дафъи савдо ўлса Фарғона,
Бўлуб тупроғи анбар, сув гулоб ўлса, ажаб эрмас. (З.)

Анбарин тун — маж. ёқимли, қоронғи тун.

Агар жонингга қасд этса узун кун,
Сочим еткурса эрди анбарин тун. (Ф. Ш.)

Анбаролуд а. -ф. қопқора, хушбўй, хуш ҳидли.

Гисусиму эрди анбаролуд,
Ё чиқмиш эди бошига ул дуд. (Л. М.)

Анбонча ф. кичик чарм халтача, ҳамён.

Тутмоқ мутааззир эрди гўша,
Анбончада ҳар на эрди тўша. (Л. М.)

Анвойи а. турли-туман, ҳар хил, ранг-баранг.

Етилуру бас латиф анвойи неъмат,
Келиб қилса бўлуру турлук маишат. (Г. Н.)

Анвор а. бирлиги нур; нурлар, ёруғлик.

Субҳ чу зоҳир қилиб анворини,
Ҳар ён очиб ламъан ружсорини. (Ҳ. А.)

Ангез ф. қасд; хоҳиш, майл; ангез этмак — қасд қилмоқ, хоҳламоқ, тезламоқ.

Тиғи адоватни бори тез этиб,
Барча хусуматларин ангез этиб. (Ю. З.)

Андалиб а. булбул.

Қўнгулни оташин бежо қилибдур нутқи гуфтори,
Қаю боғ андалибидин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. (У.)

Андеша ф. ўй, хаёл, фикр, мулоҳаза.

Бор эди дуррож ўшул бешада,
Шери жаён ваҳмидин андешада. (Ҳ. А.)

Қилманг ёмон андешалар,
Яхшилари ҳам бор экан. (Сн.)

Андух ф. қайғу, ғам, дард, алам, ғусса, озор, кулфат.

Суворовга навозишнома ёзди,
Ғами андуҳдин они чиқозди. (С. Ҳ.)

Анжом ф. тугаш; тамом; охир, поён; анжоми кор — ишнинг тугаши, ишнинг поёнига етиши, ишнинг амалга ошиши.

Ҳар тараф елдим, югурдим, ҳайфким, лайлу наҳор,
Саъй қилдим қайси навъ ўлса агар анжоми кор. (Ф.)

Анжом топмоқ — тугатмоқ, тугамоқ тамом бўлмоқ, охирига етмоқ, поёнламоқ.

Мухтасар бўлди, топти сўз анжом,
Аддуо, вассалом нома тамом. (М.)

Анжум а. қ. бирлиги нажм; 1. юлдузлар, сайёралар; 2. кишилар тўдаси, жамоат.

Искандарким жаҳонга шоҳ эрди,
Сипоҳ анжум, фалак хиргоҳ эрди. (И. Х.)

Анжуман ф. 1. йиғин, мажлис; одамлар, кишилар; халқ.

Неча бўлса ёлғончи эл аржуманд,
Сўзи анжуман ичрадур нописанд. (С. И.)

2. *лаж*, гуллар тўдаси, боғ.

Жамолинг васфини қилдим чаманда,
Қизорди гул уёттин анжуманда. (О.)

Анин унинг, анинг.

Арслонлаю кўкралим,
Кучи анин кавилсун. (Д. Л. Т.)

Ано I она.

Бошни фидо айла ато қошига,
Жисмни қил садқа ано бошига. (Ҳ. А.)

Ано II а. машаққат, қийинчилик, азоб-уқубат.

Еринг бўлса гирдоби баҳри ано,
Сени туъма қилғоч наҳанги фано. (С. И.)

Анутмак тайёрламоқ, тайёр бўлмоқ; кишилик қилурқа кишилик

анут — одамгарчилик (яхшилик) қилган кишига одамгарчилик
қилишга тайёр бўл, яхшилик қилганга яхшилик қил.

Кишилик қилурқа кишилик анут,
Кишилик тенгинча тўра қил янут. (Қ. Б.)

Анфос а. бирлиги нафас.

Чун бухору уфун ҳужум айлаб,
Ййси анфосини самум айлаб. (С. С.)

Анқо а. гўё Қоф тоғида яшаган афсонавий катта қуш.

Пашшадин анқоғача барча қушларга киши чоптур,
йиғилсунлар! (Зм.)

Ангит ов қилинадиган қушларнинг бир тури.

... Ангит, сурна, суқсур, чуррак. . .
бир тарафга ўлтурдилар. (Зм.)

Анҳор а. қ. бирлиги наҳр.

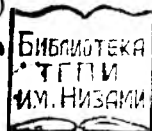
Анҳорида оби сафо,
Себарга, обишар экан. (См.)

Ар эр, эркак; ботир, жасур киши.

Икки нанг била ар қаримаз ўзи,
Бир азгу қилинжи, бир адгу сўзи. (Қ. Б.)

Араб а. араб халқлари; араблар яшайдиган ҳудуд; Арабистон.

Менман араб ичра хоксоре,
Бемоя тийра рўзгоре (Л. М.)

Арбада *а.* жанжал, ур-йиқит, ғавғо, сурон, тўс-тўполон.

Арбададин ўзга эшитмай қулоқ,
Коми учун тутмай илиқ жуз оёқ. (Ҳ. А.)

Ардавони *ф.* ардавони пичоқ — Эронда тайёрланган пичоқ, ханжар.

Қиличлар барча ўткур исфиҳони,
Ики дамлик пичоқлар ардавони. (В. Ҳ.)

Ардам 1. ҳунар, санъат.

Ёй қиш била қаришти,
Ардам ёсин қуришти. (Д. Л. Т.)

2. яхши ишлар, яхши фазилатлар.

Тилки, тўнгиз тошлату,
Ардам била ўғлалим. (Д. Л. Т.)

Аржуманд *ф.* азиз, эҳтиромли, қадр-қимматли, иззатли.

Неча бўлса ёлғончи эл аржуманд,
Сўзи анжуман ичрадур нописанд. (С. И.)

Арз *а.* ер, замин.

Кечалар фиғонимдин тинмади кавокиблар,
Арзу то само узра можаро Увайсийман.

Арза *ф.* ариза, шикоятнома.

Бериб арза маъмурға:— Эй ҳокимим,
Деди, бор тўққиз юз олтниш сўмим. (М. Б. Т.)

Арк *ф.* пойтахтдаги қаср.

Самарқанд аркида Темурбек бир улуғ кўшк солибтур. (Бн.)

Аркон *а.* бирлиги руки; *маж.* буюк, катта, улуғ, йирик; аркони давлат — *маж.* сарой, қаср.

... бизни аркони давлат аросида кичкина кўрдингизми? (Зм.)

Ароба *ф.* арава.

Дедиким: Келдингиз ушбу арода,
Ароба узра ўлтурмай пиёда. (С. Ҳ.)

Арса *а.* майдон, саҳн.

Дақойиқ арсасида бирқпаймо,
Борисин тавсани фикри хиромм. (Гим.)

Арслонлаю арслондек, арслонга ўхшаб, арслон сингари; (*айнан* арслонлаңиб).

Арслонлаю кўкралим,
Кучи анин кавилсун. (*Д. Л. Т.*)

Артамак бузилмоқ.

Кенгашлик билик артамас. (*Д. Л. Т.*)

Арус а. келин, келинчак.

Бу не навмидликдур, мактаб очсак, оқибат бизни,
Аруси ком ила мақсадга домод этгуси мактаб. (*А. Ў.*)

Арш а. осмон; **арши аъло** — юксак осмон.

Чу султони азалдурман, ки арши аълога сиғмамдур. (*Маш.*)

Асад а. 1. арслон, шер. 2. Қуёшнинг йиллик ҳаракат йўли бўйлаб жойлашган ўн икки юлдузлар туркумининг бешинчиси: Ҳамал, Савр, Жавзо, Саратон, Асад, Сунбула, Мизон, Ақраб, Қавс, Жадий, Далв, Ҳут. (Эски ҳисоб бўйича ҳар бир ойнинг номи шу юлдузлар буржи номи билан аталган); **кўк асади** — *маж.* осмон юлдузи.

Бор эди бир бешада бир тунд шер,
Ваҳшат аро кўк асадидек далср. (*Ҳ. А.*)

Асар а. қ. *кўплиги осор*; белги, из, нишон, аломат.

Нечунким мунда мустаҳсан ҳунар кўп,
Ҳунар ойинида диққат асар кўп. (*В. Х.*)

Асиғ фойда: **асиғ топмоқ** — фойда топмоқ.

Атангни, анангни севундур туши,
Янут берга топғунг туман минг асиғ. (*Қ. Б.*)

Аскар а. ҳарбий хизматчи, солдат, давлатнинг қуроли кучлар мажмуи.

Эмиш Русияга сардори лашкар,
Юруб амри била бисёр аскар. (*С. Ҳ.*)

Асно а. замон, пайт, вақт, лаҳза; ҳол, дақиқа.

Ўшал аснода ногаҳ бир нарҳи азимга дучор бўлдилар, (*Зм.*)
Бу аснода ғариб воқеа даст берди. (*Бн.*)

Асо. а. қўлда тутиб, таяниб юриш учун мўлжалланган таёқ, ҳасса.

Риё баҳри ичра тамаъ заврақин
Солибтур, асодин тутуб хода шайх. (Н. Ш.)

Асом а. бирлиги исм; номлар.

Яна ўхшаш кўп дарсхона,
Фаромуш ўлди кўнглумдин асоми. (Гим.)

Аспа ф. отлиқ; ду аспа — икки отлиқ.

Қўйиб ҳар қофила ўз мулкина юз,
Ду аспа илгари тушти қуловуз. (Г. Н.)

**Аср а. қуёшнинг ботиши олдидagi пайт, намозгар, кечки пайт;
аср қичқиргон хурус — кечқурун, бемаҳал қичқирган хўроз.**

Ғўдайиб турмай беринглар бир пақир, хоҳ бир мири,
Аср қичқиргон хурусдек, бемаҳал девонамен. (М.)

Асра қуйи, паст.

Букун йўқтур сен ойтeк кўкта асра,
Қулунг бечора Хоразмийни асра. (Мн.)

Асрор а. бирлиги сир; сирлар, ўзгалардан махфий тutilган ишлар.

Давлат асроридин эрур ғофил,
Ҳар неча эрса нуктадон шуаро. (М. Х.)

Асру. 1. жуда, беҳад, бениҳоя, ўта даражада.

Даъват этиб асру фаровон бу кун,
Қилди ямон-яхшини меҳмон бу кун. (Ҳ. А.)

2. маж. юқори, баланд.

Давлатқа етиб меҳнат элин унутма,
Бу беш кун учун ўзингни асру тутма. (Б.)

**Асҳоб а. қ. бирлиги соҳиб; асҳоби кибор — буюк кишилар, иззат-
обрўли одамлар.**

Сайр қилсак, ҳар баҳор айёми саҳрою жабал,
Чун зиёрат этмай асҳоби кибор истар кўнгул. (Ф.)

Атвор а. қ. бирлиги тавр.

Ахлоқ ва атвори... покиза эътиқодлик киши эди. (Бн.)
Муғ атвор луғати бор. (Зм.)

Ато ота.

Бошни фидо айла ато қошиға,
Жисмни қил садқа ано бошиға. (Х. А.)

Аттор а. атир, упа сингари атторлик молларини сотувчи, атирфуруш.

Қишлоқ бетамизи бир игна олса, қўшиб —
Танг растасига киргай аттор, ароба қурсин. (М.)

Атфол а. қ. бирлиги тифл.

Тош урар атфол мени, ўйида фориғ ул пари,
Телбалардек қичқурурмен ҳар замон тошдин яна. (Б.)

Афганда ф. паст, тубан; ақлий жиҳатдан кучсиз, ожиз.

Бил муниким, сен доғи бир бандасен,
Қўпрагидин ожизу афгандасен. (Х. А.)

Афгор ф. 1. фиғон, нола, фарёд.

Қўрарлар тупроқ узра зору афгор,
Ётурлар беҳабар икки вафодор. (Г. Н.)

2. қайғули, ғамли, ўксик.

Афлок кажрафтор учун,
Ҳар дам кўнгул афгор учун.
Қўқанд тангу тор учун,
Саҳро чиқиш даркор экан. (Сн.)

Афгор қилмоқ — ғамга ботирмоқ, кўнглини чўқтирмоқ, ўкситмоқ.

Гул дебон севган кишининг кўкрагига ниш уруб,
Хастаю маъюс этиб, афгор қилмоқ шунчалар. (М.)

Афзор ф. иш қуроли, асбоб.

Солиб ахгар аро борин қизитти,
Неча афзор қилди, чун эритти. (Ф. Ш.)

Афлок а. қ. бирлиги фалак; даври афлок — фалак доираси; *маж.* жаҳон, дунё.

Чу уч ёшиға чекти даври афлок,
Такаллум қилди андоқким дури пок. (Ф. Ш.)

Афлотун а. қадимги юнон файласуфи Платон (асли номи Аристокл. Эраимиздан аввалги 428/427—348/347 йилларда Афинада яшаган).

Тилидан сойири асбоби ҳикмат,
Эшитмоқ мумкин Афлотун паёми. (Гим.)

Афрӯз ф. қ. базмафрӯз.

Афсун а. авраш, кўндириш; сеҳр.

Шер кўп афсун била чун қилди жаҳд,
Сидқ ила дурроҷ доғи қилди аҳд. (Ҳ. А.)

Афсурда ф. 1. ғамгин, мунгли, хафа.

Чу булбул аён қилди бу дарду доғ,
Қорорди жавобида афсурда зоғ. (С. И.)

2. маж. музлаган, совуган, яхлаган.

Қўнгуллар ўлди совуқ суҳбатидин афсурда,
Эрур чу боди хазон оҳи ошиқонаи шайх. (Н.)

Афт юз, бет, чеҳра, башара.

Бўлак одам миниб олтун ароба,
Бўлур афти Суворовға масоба. (С. Ҳ.)

Афтода ф. ожизлик; дахлдор, берилган, муккасидан кетган.

Ёруғлуқ эмас мумкин андинки, бор,
Залолат тариқида афтода шайх. (Н. Ш.)

Афшон ф. қ. гулобафшон.

Афёол а. бирлиги феъл; ҳолатлар; одатлар, хулқ-атворлар.

... мумсиқлар афёоли анга мақбул ва марғуб тушубдур (Зм.)

Афғон ф. йиғи, нола, фиғон, фарёд.

Қилай нола боқиб гулдек юзунгга,
Чу булбулларга афғон вақти бўлди. (О.)

Ахгар ф. чўғ, олов.

Қўмурни қилди чун ахгар неким бор,
Тилаб метину теша ҳар неким бор. (Ф. Ш.)

Ахзар а. кўк, сабза ранг.

Ашжорининг ҳар бири чархи ахзар. (М. Қ.)

Ахтар ф. юлдуз.

Уш шажар ва раёҳин ва фавокиҳи нужуму ахтар. (М. Қ.)

Ашё а. бирлиги шиа; нарсалар, буюмлар.

Ҳама ашё экан анда муҳайё. (Гим.)

Ашжор а. қ. бирлиги шажар.

Ашжорининг ҳар бири чархи ахзар. (М. Қ.)

Ашк ф. йиғи, кўз ёши.

Кеттилар бошларин олиб бу гуруҳ,
Кўз аро ашку жон аро андуҳ. (С. С.)

Ашкфишон ф. кўз ёши тўкиш, кўз ёши сочиш.

Жом бу аҳволингга қон йиғлабон,
Шамъ куюб, ашкфишон йиғлабон. (Ҳ. А.)

Ашрафи а. олтин пул; тилла.

Тўлдуруб ашрафи (бирла девори) дарзин,
Топмадим буқаламун кайдилари тарзин. (Т. Ф.)

Ашъор а. бирлиги шеър.

Кими ўзганинг ашъорин меним дер. (Са. С.)

Аъдо а. қ. бирлиги адув.

Ул толеи корсоз бўлгон,
Аъдосига сарфароз бўлгон. (Л. М.)

Аъзамлик а. буюклик, улуглик, ҳурматли, мартабали.

Дерки: Қўзунга ҳали кал жўжаман,
Махтуми аъзамлик ўзим хўжаман. (Тан.)

Аълам а. 1. билагон, билимдон; аълам бўлмоқ — хабардор бўлмоқ, билмоқ.

Чу бўлсанг ҳолима огоҳу аълам,
Жавобин ҳам йибор, валлоҳу аълам (Ф. Ш.)

2. шарият қонун-қоидалари юзасидан берилган фатвони тасдиқ
ёки рад этувчи диний арбоб, бош муфти.

Бирингиз қози, бирингиз аъламу муфти бўлиб,
Бу не ойн эрдиким, сизлар намоён этдингиз. (А. Ў.)

Аъроф а. диний ривоятга кўра жаннат билан дўзах оралиғидаги жой.

Яман мулки қачонким бўлса ёбиз,
Бўлур аърофтек дунйида тенгсиз. (Г. Н.)

**Ақал (л) а. оз, кичкина, кам; ақалл ҳукми адамдур — озчилик
йўқликка маҳкумдир.**

Аларда ҳам уруш асбоби камдур,
Масалдурким: «Ақалл ҳукми адамдур». (Ф.)

Ақидатлиқ ишончли, эътиқодли.

Езиб ул нома ичра бўлса на ҳол,
Ақидатлиқ кишидан қилди ирсол. (С. Ҳ.)

Ақиқ а. қизил ёки сариқ рангдаги қимматбаҳо тош.

Турур эрди ўзининг масканида,
Ақиқу лаъл гуё маъданида. (С. Ҳ.)

Ақраб а. чаён.

Билганинг йўқмуким, ақрабнинг муддаоиси ниш урмоқ-
дур. (Зм.)

Ақрон а. қ. бирлиги қарин.

Ўтиб бир қарн, ақроним, жаҳон обод кўргайсиз,
Жаҳон аҳлини золим ҳаддидин озод кўргайсиз. (З.)

Ақча пул; пул бирлиги.

Ақча қўлида икки-уч мўйсафид,
Дерки:— Бу назрингизу бизлар — мурид. (Тан.)

Ағёр а. қ. бирлиги ғайр (и).

Ҳар кимки чучук сўз элга изҳор айлар,
Ҳар нечаки ағёр дурур, ёр айлар. (Н. Ж.)

Ағниё а. қ. бирлиги ғани.

Гарчи қилдим хизматида умр сарфи жоннисор,
Ҳолима бир боқмадилар ағниёлардин бири. (Ф.)

Аҳбоб а. бирлиги ҳабиб; дўстлар, оғайнилар, ўртоқлар; маҳбублар, маъшуқлар.

Хуш бу маҳмилда тириклик улфату аҳбоб ила,
Ўйнашиб, гоҳи табиатни қилайлик чоғлар. (М.)

Аҳл а. кишилар, одамлар, халқ; аҳли давлат — бойлар, бадавлат кишилар.

Аҳли давлатга бўлса ҳам маддоҳ,
Топмас иқболидин нишон шуаро. (М. Ҳ.)

Аҳли диёр — юрт аҳли, мамлакат кишилари.

Бизга бобо ҳазрати Шоҳлиғ мазор,
Мухлисимиз мардуми аҳли диёр. (Тан.)

Аҳли дониш — билимли кишилар, олимлар.

Кетурмай ёнига бир аҳли дониш,
Ўзига хос этиб неча авоми. (Гим.)

Аҳли замон — замона кишилари, бир даврда яшовчи одамлар.

Бир кун сўрғай Аваздек уйғониб аҳли замон,
Не учун миллатни сиз ер била яксон этдингиз. (А. У.)

Аҳли муҳаббат — севишганлар.

Баҳор айёмида гулгаёт этарга бир чаман бўлса,
Қилурга шарҳи ҳол аҳли муҳаббат икки тан бўлса. (Ф.)

Аҳли раста — дўкондорлар, бойлар, бадавлат кишилар.

Билсалар бойлар — аҳли расталарим,
Ичларида қийин кейин юарим. (М.)

Аҳли тамиз — доно кишилар, билимли, донишманд одамлар

Ҳайфким, аҳли тамиз ушбу маҳалда хор экан,
Олдилар ҳар ерда булбул ошённи зоғлар. (М.)

Аҳли тижорат — бир ердан иккинчи ерга нарса олиб келиб сотувчи кишилар; савдогарлар.

Хусусан, нархига аҳли тижорат,
Йироқ ердин берур анга башорат. (Н. Х.)

Аҳли фунун — фан аҳли, олимлар, донишмандлар, билим эгалари.

Қўрдики бир аҳли фунун,
Чарх анга кажрафтор экан. (Сн.)

Аҳли ҳол — *маж.* қўл бармоқлари.

Най туз учун истар ани аҳли ҳол,
Чун туз эмас чанг, кўрар гўшмол. (Ҳ. А.)

Аҳсан а. офарин! қойил! балли! баракалла! **Аҳсан** демак — офарин айтмоқ, балли демоқ, қойил қолмоқ.

Қўруб русиялар: аҳсон дедилар,
Муслмондин ажаб бир фан дедилар. (В. Х.)

Б

Баайни ф. -а. айнан, худди.

Бўлак одамни айлаб ўзингиздек,
Юзи онинг баайни юзингиздек. (С. Ҳ.)

Бадандеша ф. ёмон ўйловчи, ёмон фикр юритувчи, бадният.

Филҳақиқат бўлма ғафлатдин бадандеша, Муқум,
Баски шуҳрат топти расволикда бисёр авлиё.

Бадбурут ф. маж. мўйловдор, мўйлови ўсиқ, мўйлови ўзига ярашмаган, ёмон мўйлов.

Бордим шаҳардин «Яккатут»,
Баққоли дузди бадбурут. (Сн.)

Бадгуфтор ф. ёмон сўзлар айтувчи, ёмон гапирувчи, ҳақоратомуз сўзловчи.

Мансаб эрур, ҳайфи жулус,
Бадлафзу бадгуфтор экан. (З.)

Бадъе а. 1. ажойиб, ғаройиб, камёб; кам топиловчи;

2. Адан давлати подшосининг исми.

Бадъе айтур: «Гули раъно манингдур,
Адан йўқким, азиз жоним анингдур». (Г. Н.)

Бадкайф ф.-а. ёмон маст бўладиган, мастликда ўзини тутолмайди-ган, маст бўлиб ёмон қилиқлар қиладиган.

Боз издиҳоми воизи,
Бадкайфу, очилмас кўзи. (Сн.)

Бадлафз ф.-а. қ. бадгуфтор.

Бадмаошлиғ дағаллик, қўполлик.

...гоҳи Умаршайх мирзонинг бадмаошлиғидин, гоҳи
мўғул усулнинг мухолафатидин вилоятга тура олмай яна
Мўғулистонга чиқар эрди. (Бн.)

Бадомуз ф. маж. одатланган; **ришватга бадомуз ўлмоқ** — порага одатланмоқ, пора олишга ўрганмоқ, порахўрлик қилмоқ.

Барчаси пораву ришватга ўлуб бадомуз,
Халқ қўлига тамаъ бирла тикиб донм кўз. (Т. Ф.)

Бадраг ф. маж. таги паст, зоти ёмон (айнан бад — ёмон, раг — томир).

Кўрдингизким, юрт иши топти на ерларга қарор,
Хон жиловни ики бадрагга тегиб, бўлди иноқ. (Т. Ф.)

Бадхўй ф. бадхулқ, қилиғи совуқ.

Ўзгаларга хулқи хуш, аммо менга бадхўйлар,
Ҳамнишиндурлар улуғларга хушомадгўйлар. (М.)

Бадшакл ф. -а. ўхшовсиз, шакли ҳар хил.

... дурға бадшакл садафдин не нуқсон. (М. Қ.)

Бажо ф. яхши, дуруст, жойида.

Мардикор иш қил, оёқ-қўлинг бутун найчи деманг,
Най агар чалсам бажомен, ишга шал девонамен. (М.)

Баззоз а. газворфуруш, газлама сотувчи.

Хожан баззоз анга рўбарўй. (Г. А.)

Базл а. совға, ҳадя, инъом.

Шеър ул неъмат эрурким ҳар неча базл этсалар,
Лаззати ортар, доғи қадриға топмас нуқс роҳ. (М. Х.)

Базм ф. машшоқлар, ашулачилар ва раққослар иштирокида ўтказиладиган ўйин-кулгу, хурсандчилик.

Театр базмини обод қилғил,
Тамошо аҳли кўнглин шод қилғил. (С. Ҳ.)

Базмафрўз ф. катта базм, улкан шоднёна.

Жобири роҳзан бўлур фируз,
Туну кун боғ ичра базмафрўз. (С. С.)

Базрам қ. байрам.

Қулан, кайик авлату,
Базрам қилиб авналим. (Д. Л. Т.)

Байрам тантана, шодлик кун; **қоши байрам оғи** — *маж.* ингичка қош, янги чиққан оғга ўхшаш қош.

Пари рухсораларнинг кўркабойи,
Ўзунг наврўзу қошинг байрам оғи. (Мн.)

Байт а. уй, хона; **байтул-ҳазан** — ғамхона; *маж.* қайғу, кулфат.

Солиб борма мени, эй Юсуфи ҳусн,
Букун Яъқубтек байтул-ҳазанда. (О.)

Байтулло а. Макка шаҳридаги Каъба зиёратгоҳининг номи.
Тариқат ҳожисидурманки, Байтуллоға сиғмамдур. (*Маш.*)

Бал а. балки, эҳтимол.

Бу муждадур анча жондин ортуқ,
Бал ҳар неки дермен ондин ортуқ. (Л. М.)

Балгусуз билиб бўлмайдиган, билинмайдиган, номаълум.

Қалиқ, ани ўғрию,
Қанча борир балгусуз. (Д. Л. Т.)

Балият а. балолар; офатлар, фалокатлар; ғаму ташвишлар; **балият** дашти — *маж.* боло-қазо, офат; ғам-ташвиш.

Бистарим — хоки мазаллат, такия — санги хоралар,
Ғамгусоримдур — балият даштида оворалар. (Ф.)

Балокашлик балога йўлиқишлик, кулфатга чалинишлик.

Шоҳ мендин ишқ аро ожизроқ эрса тонг эмас,
Қим, балокашлик менинг хўйимдур, онинг — иззу
жоҳ. (Ғ. С.)

Балошўр а. -ф. боло қўзғатувчи, балодан ғулғула солувчи.

Деди: ошиққа не иш кўп қилур зўр?
Деди: фурқат кун ишқи балошўр. (Ф. Ш.)

Банг ҳ. 1. чекканда кайф берувчи модда, наша.

2. наша чекувчи, наша чекишга ружу қўйган киши, гиёҳванд, нашаванд.

Душман мақолоти — банг хаёлот. (М. Қ.)
Чойхўридин кўкнори кўп,
Бир раста носу банг экан. (См.)

Банд ф. 1. боғлиқ, боғлаб қўйилган, тугунланган.

Саргашта бу водийда бир бошига раҳм эткил,
Йўқ тоқати бандинга, бардошига раҳм эткил. (Ф.)

2. қуллик, асирлик, тутқинлик; **банди** зиндон — зиндонга ташланиш, асирликка тушиш.

Бизни айлаб хору зору нотаваон этмак учун,
Бермайин асори ҳурлик, банди зиндон этдингиз. (А. Ҳ.)

Банда ф. 1. одам, инсон, киши.

Бил муниким, сен доғи бир бандасен,
Қўпрағидин ожизу афғандасен. (Ҳ. А.)

2. мен, камина

Бору йўқ уйларини банда баён гар қилсам,
Бир катак, икки капа, уч олачуқ тўрт каталак. (Мах.)

3. мафтун, маҳлиё.

Тилар эл мансаби олий валекин,
Отойи сарви озодингга банда.

4. маж. ихлосманд.

Иродаттин ўлғай эдим бандаси,
Агар топсам эрди бир озода шайх. (Н. Ш.)

Бани а. одам жинси, одамзод, одам авлоди, кишилар; инсоният.

Биҳамдиллоҳ табиби шаҳру Букроти халойиқман,
Ажалдин ҳам бани одамни ўлдирмоққа фойиқман. (Ҳ. Т. Т.)

Баногоҳ ф. кутилмаганда, тўсатдан, бехосдан, иттифоқо, ногаҳон.

Тушти баногоҳ анга Маймун кўзи,
Оқилу доно санаб, ул дам ўзи. (Зм.)

Бар а. қуруқлик; қитъа; барча сувдан ташқари ерлар.

Наким офоқ ародур баҳр ила бар,
Ҳама ўлмиш эди анга мусаххар. (Н. Х.)

Баракс ф. -а. тескари, зид, акс.

Шоҳ ҳамбазм ўлуб хожасаролар била ёр,
Ҳукми баракс суруб, бўлди ёмонлар сардор. (Т. Ф.)

Барафтод ф. йиқилиш; барафтод ўлмоқ — бузилмоқ, вайрон бўлмоқ.

То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас,
То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас.
То зулму ситам жониға бедод ўлмас,
Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас. (В.)

Барақ ф. маж. мушук.

Мавлон эшигида ота Фозил,
Ўхшайди барақ десам, кўпакка. (З.)

Барбат г. чертиб чадинадиган саккиз торлик чолғу асбоби, арфа.

Бойўғли базм асбобини тузуб, руд, ул, даф, най, барбат...
жам айлаб, меҳмондорлик расмини барпо тутди. (Зм.)

Барбод ф. маж. хароб, вайрон; бузилган, совурилган; барбод ўл-

моқ — хароб бўлмоқ, вайрон бўлмоқ, бузулмоқ (*айнан* шамолга совурилмоқ).

То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас,
Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас. (*В.*)

Баржаста ф. намоён, юзага келиш.

Дуди оҳим шуъласи ҳуснинг дабристонида,
Мисран баржастадур, эй сарви озодим эшит. (*Н.*)

Барот а. маж. солиқни муддатидан олдин ундириб олиш;
расми барот — махсус буйруқ.

Олди бу расми барот ила тасарруфоти,
Бор мундин шарафи мурдашую исқоти. (*Т. Ф.*)

Барчин ипак; **барчин ёзим қарилди** — ипак гилам тўшалди; **маж.** атроф гулзорга айланди, атроф гўзаллашди.

Турлук, чачак ёрилди,
Барчин ёзим қарилди. (*Д. Л. Т.*)

Барқ а. 1. яшин, чақмоқ.

Саманди олиб барқдин тезлик,
Ўзи чархдин таври хунрезлик. (*С. И.*)
2. электр токи.
Ишорат айласа симни учидин,
Келур барқ анда дорунинг кучидин. (*В. Х.*)

Барқпаймо а. -ф. чақиндек нур таралувчи, чароғон.

Дақойиқ арсаида барқпаймо,
Борисин тавсани фикри хироми. (*Гим.*)

Барҳамзан ф. барҳам берувчи, йўқ қилувчи, тугатувчи, чек қўювчи.

Зинҳор аларни қилмағил озурда,
Оташдаму барҳамзани аламдурлар. (*М. Х.*)

Бас. ф. кўп, зиёд.

Бас эмди ўлмасун воқе малолат,
Агар кўпдур қилай сўз ихтимоми. (*Гим.*)

Басалла ф. -а. саллалик.

Етти одамни ўз маҳалласидин,
Қорни тўқ, янги тўн, басалласидин. (*М.*)

Басорат а. кўриш, ўткир кўзлик; зийраклик, билагонлик.

Сарф қилиб умр тижорат била,
Қилни ёрар эрди басорат била. (Г. А.)

Баст а. фош бўлиш, очилиш, юзага чиқиш; **басту кушод** — намоён бўлиш, очилиб юзага чиқиш, кашф этидиш.

Жаҳон басту кушоди илм бирла,
Надур дилни муроди илм бирла. (И. Х.)

Баста ф. боғлиқ, банд, боғланган.

Неча сен бастаи банди балосен,
Балолар банди ичра мубталосен. (Ф. Ш.)

Баччаталоқ сўқиш, ҳақоратли сўз.

Арқонимни ерингга судраб чиқай,
Баччаталоқ қишлоқиларни урай. (Тан.)

Баъд а. сўнг, кейин охир.

Масофа баъдини андиша қилғай. (Ф.)

Баякбора ф. бир вақтнинг ўзида, бирданига, биратўла, бир йўла; тўсатдан.

Топмайин ғайри қайтмоқ чора.
Бузулуб ёндилар баякбора. (С. С.)

Бақу тепа, баландлик.

Қатиг ёни қура кўрдум,
Қоя кўруб бақу оғди. (Д. Л. Т.)

Баққол а. майда-чуйда рўзғор буюмлари ва озиқ-овқат билан савдо қилувчи дўкандор.

Абдурахим судхўр баққол мумсикдек кўп хасисдур. (Зм.)

Бағоят ф. жуда, жуда ҳам, хейли, ниҳоятда.

Аммо сангпушт бағоят фаросатлик эрди. (Зм.)

Баҳадди ф. -а. жуда, жуда ҳам, ҳаддан ортиқ, ниҳоятда.

То баҳаддики кўп сафарларда юруб, кўп тажрибалар ҳосил қилгон эрди. (Зм.)

Баҳар ҳол ф. -а. ҳар ҳолда, ҳоли қудрат.

Эл ичра ўзларин манзур қилди,
Баҳар ҳоли ҳунар машҳур қилди. (В. Х.)

Баҳим а. ҳайвон.

Ғазабда сабуъ, шаҳват ичра-баҳим,
Агарчи эрур одамизода шайх. (Н. Ш.)

Баҳмон ф. у-бу нарса, фалон-казо, фалон-пиставон.

Ҳазратим, очликдин ўлдим, егани нон бер менга,
Кофир ўлғайман, агар десам, баҳмон бер менга. (Г.)

Баҳолик қимматли, қимматбаҳо, баҳолик динор — қиммат динор;
бебаҳо, баҳосиз динор.

Баҳолик динор ул биликлик киши. (Ҳ. Ҳ.)

Баҳосиз арзон; арзимас.

Баҳолик динор ул биликлик киши,
Бу жоҳил биликсиз — баҳосиз биши. (Ҳ. Ҳ.)

Баҳр а. денгиз.

Андоқ этсангки, баҳрдин қутулуб.
Яман аҳли сори равона бўлуб. (С. С.)

Баҳри мавжвар — тўлқинли дарё.

Еш тўкуб баҳри мавжвар янглиғ,
Кўк либос ичра нилуфар янглиғ. (С. С.)

Баҳрий қарчиғайсимон оиласига кирувчи йиртқич қуш.

..Баҳрий, Лочин, Итолгу қушларнинг салотинидур-
лар. (Зм.)

Баҳрун-нажот а. нажот денгизи.

Ариққа қўйдилар «Наҳрул-ҳаёт» исм!
Фалакваш ҳавзға «Баҳрул-нажот» исм. (Ф. Ш.)

Беандоза ф. сон-саноқсиз, тартибсиз, чеки йўқ, ҳисобсиз.

Ҳамул илми баланд овоза бирла,
Бу янглиғ зўри беандоза бирла. (Ф. Ш.)

Бebизoатлиқ мол-мулксизлик, камбағаллик, бисотсизлик.

Бebизoатлиқ агар эл ичра бўлса айбингиз,
Бўйла қонун кашф этканлардин олинг интиқом. (А. О.)

Бебок ф. қўрқмас, ҳайиқмас, тап тортмовчи.

Деди: кўксунгни гар чок этса бебок?
Деди: кўнглум тутай ҳам айла деб чок! (Ф. Ш.)

Бегим *маж.* севган ёр, гўзал қиз, маҳбуба.

Лутфийи дилафгор тилар ҳажр элидин дод,
Аҳволини ул бегиму хонима айтинг.

Бедаст *ф.* қўлсиз.

Тонг эмас қилса юзи машшотани бедасту по,
Айлади ойинани сув, чеҳрапардоз айлагач. (*Н.*)

Бедил *ф. маж.* ошиқ бўлган; мафтун бўлган, кўнгил берган, севган; *айнан* кўнгилсиз, кўнгли йўқ.

Бобури бедил, эй бути қотил,
Жаврунга мойил, зулмунга муътод.

Бедод *ф.* қийноқ, азоб, жабр, зулм; адолатсизлик.

Тоғда очилиб лола, ер сабза баҳор ўлса,
Охир бу нечук бедод, олам анга тор ўлса. (*Ф.*)

Бедод айламак — эзмок, қийнамок, жабру зулм ўтказмок.

Дам-бадам бедоду жабру зўрликлар айлабон,
Солма мазлум аҳлининг кўнлига мундоқ изтироб. (*А. У.*)

Бедод кўргузмак — қийнамок, жабру зулм қилмок, азобламак.

Сипоҳи чекти кўргузмакка бедод,
Қи бермас олами бедодгар ёд. (*Ф. Ш.*)

Бедод қилмок — қийнамок, азобламак.

Эй юзи насрин, қомати шамшод,
Неча қилурсен жонима бедод? (*Б.*)

Бедодгар *ф.* золим, зулм қилувчи, жабрловчи, адолатсиз.

Сипоҳи чекти кўргузмакка бедод,
Қи бермас олами бедодгар ёд. (*Ф. Ш.*)

Бедониш *ф.* билимсиз, нодон, саводсиз.

Мингбошилик кимнинг иши,
Десам, деди бедониши,
Бир «Қуштегирмонлик» киши
Ҳожи Исо бадкор экан. (*Сн.*)

Бедор *ф.* уйғоқ, уйқусиз, ҳушёр, сергак, зийрак.

Фафлат уйқусидин уйғон, гар тилар бўлсанг мурод,
Ким етар мақсадга ҳар ким, бўлса ул бедорроқ. (*Б.*)

Қилса чиқим гар бир дирам,
Уйқу қочиб, бедор экан. (Сн.)

Бедордил *ф.* уйғоқ, уйқусиз, ҳушёр.

Шоҳо, фуқароки муниси ғамдурлар,
Бедордilu кўзлари пурнамдурлар. (М. Х.)

Бедутмак улуғламоқ, ёймоқ, доврў чىқармоқ, абадийлаштирмоқ, мангулаштирмоқ; **отингни бедут** — номингни ёй, исмингни улуғла, ном чиқар, доврў тарат.

Вафоқа вафо ул кишлик ҳақи,
Вафо қил, кўни бўл, атингни бедут. (Қ. Б.)

Бежиҳат *а. -ф.* ўринсиз, сабабсиз, асоссиз.

Ҳаросон бўлуб халқ майдонин,
Кеча олмайин бежиҳат жонидин. (С. И.)

Бежо *ф.* ноўўя, ноўрин.

Бежо ҳаракат қилмаки, ўз жонингга жабр қилурсен. (Зм.)

Бейбо *ф. -а.* шарм-ҳаёсиз, уят, беҳаё.

Допмо бепарда сўз халқ ичра айтур бейбо,
Бўлмағай деб қўрқаман ногаҳ сангсор авлиё. (М.)

Бек айрим туркий халқларда феодализм даврида шаҳар ёки вилоят ҳокимларига, баъзи амалдорларга берилган ёки мерос бўлиб ўтган унвон ва шундай унвонли амалдор.

Эди ул шаҳр аро беклар каби ул,
Ҳама бекларни балким матлаби ул. (С. Ҳ.)

Беканора *ф.* чексиз, чегарасиз.

Риёу зарқ тариқида ташнаком ўлур,
Сароби баҳри ҳаёлоти беканораи шайх. (Н.)

Бек атка бек ота; ёш подшо номидан давлатни бошқарувчи киши; подшо боласини тарбияловчи бек.

Султон Абусайд мирзо аввал Қобулни Умаршайх мирзога бериб, Бобойи Қобулийни бек атка қилиб рухсат бериб эди. (Бн.)

Бекор *ф.* бефойда, беҳуда, инкор этилган.

Ширинки зардолулари,
Қанду асал бекор экан. (Сн.)

Белгулук машхур, таниқли, донг таратган, яхши хусусият билан ном чиқарган.

Биликлик билти бўлти эран белгулук,
Биликсиз тирикла йитук кўргулук. (Ҳ. Ҳ.)

Бемаҳосил ф. -а. бефойда, беҳосил.

Беклар ўлди ҳаромзодалари нософи,
Бемаҳосил, гала номард, қалин наддофи. (Т. Ф.)

Бемоя ф. ҳеч нарсасиз, камбағал; фақир.

Менман араб ичра хоксоре,
Бемоя тийра рўзгоре. (Л. М.)

Бенаво ф. бечора, ожиз, чорасиз, иложсиз.

Иш кайфиятин солиб ароға.
Топшурди битикни бенавога. (Л. М.)

Бенаволиқ бечоралик, ожизлик, камбағаллик.

Ул пояда ажзу бенаволиқ,
Қим рўзи учун қилиб гадолик. (Л. М.)

Бепарда ф. *маж.* беҳаё, беадаб; **бепарда сўз** — беҳаё сўз, уят сўз.

Донмо бепарда сўз халқ ичра айтур бенбо,
Бўлмағай деб қўрқаман ногоҳ сангсор авлиё. (М.)

Бериёзат ф. -а. қийналмаган, машаққат, чекмаган, ранж тортмаган.

«Вайсий бериёзат» деб саҳл тутма, эй ориф,
Ишқ аро ниҳон дарди бедаво Увайсийман.

Бесар ф. **бесару сомон** — *маж.* бечора; мадорсиз, ночор, паришов ҳол, ҳеч нарсасиз, камбағал.

Иўқ даҳрда бир бесару сомон мендек,
Ўз ҳолига саргаштаю ҳайрон мендек. (Ғ. С.)

Бесару пой ф. бошу оёқсиз; *маж.* бесаранжом; саросимада, оромсиз.

Фалак ишқинг йўлинда бесару пой. (Мн.)

Бехудлуқ ўзидан кетишлик, ҳушсизлик, бепарволик.

Масту бехудлуқ била умрунғни ўткардинг дариг.
Эй кўнгул, мундин бери бир нима ҳушёрроқ. (Б.)

Бехирадлий ақлсизлик, фаросатсизлик, бефаҳмлик.

Япалоқнинг беҳирадлигини эмди билдим. (Зм.)

Бефилта *ф. -а.* бепилта, пиликсиз.

Ёнар бефилта, бегугурт, беёғ. (В. Х.)

Бечора *ф.* чорасиз, иложсиз.

Бечорани зулм айлаб, қўл-бўйинини боғлабсан. (Ф.)

Беш *ф.* кўп, зиёд, ортиқ; бешу кам — кўпу оз.

Олдилару икки, уч дирам ҳам,

Бал ҳар не бор эрди бешу кам ҳам. (Т. М.)

Беша *ф.* чакалакзор, чангалзор, ўрмон, тўқай.

Бор эди бир бешада бир тунд шер.

Ваҳшат аро кўк асадидек далер. (Ҳ. А.)

Беқасаб *ф. -а.* ўриши ипак, арқоғи оддий ипдан тўқилган йўл-йўл газлама, беқасам.

Ипаклик иш ҳама нафтию атлас.

Чунончи, беқасаб, шоҳию адас. (В. Х.)

Беҳ *ф.* яхши, ортиқ, зиёд.

Чунки жондин буларни беҳ кўраман. (Мах.)

Беҳад *ф. -а.* жуда кўп, сон-саноксиз; **беҳадду** *поён* — чексиз, *сон-саноксиз*, сонининг охири йўқ, учу қуйруғи йўқ.

Матбаҳ аро юз тева қурбон эди,

Қўю кўзи беҳадду поён эди. (Ҳ. А.)

Беҳбуд *ф. маж.* наф, фойда, манфаат.

Юбориб ё бориб беҳбуд топса,

Бу савдосида, яъни суд топса. (Н. Х.)

Биайниҳ *а.* худди ўзи, айнан.

Жаҳондин нотамоҳ ўтмак биайниҳ

Эрур ҳаммомдин нопок чиқмоқ. (Ғ. С.)

Бидъат *а.* диний ақидаларга киритилган ислоҳ, диндан кейин пайдо бўлган янгилик; *маж.* тескари, зид.

Бидъату зулм анинг хилқату асли зоти.

Юртни бузди ҳавола била таклифоти. (Т. Ф.)

Биёбонгард *ф.* чўл кезувчи, далаю даштда юрувчи.

Бириси Муқбили бибонгард,
Яна бири Мудбири биҳор навард. (С. С.)

Бийм ф. қ. бим.

Эл англаридин ичда юз бийм,
Қосидга ниҳони этти таслим. (Л. М.)

Бикин каби, ўхшаш, сингари.

Гулу бўлбул бикин гулбунлар ичра,
Нишоту айши пинҳон вақти бўлди. (О.)

Билга доно; **туға билга туғмаз** — туғилгандан доно (бўлиб) **туғил-**
мас.

Туға билга туғмаз, киши ўгранур,
Бу сўз сўзламаз тил тўру сўзланур. (Қ. Б.)

Билги билним; билишлик.

Таворсизга билги туганмаз тавор,
Ҳисобсизга билги ёрилмаз ҳисоб. (Ҳ. Ҳ.)

Билгу белги.

Қут билгуси — билик (Д. Л. Т.)

Билиг қ. билик.

Киши ўганиб ўтру билга бўлур,
Билиг билса ўтру қамуғ иш. (Қ. Б.)

Билик билим, илм.

Кетурдилар ҳақими нуктадоне,
Билик бирла жаҳон ичра жаҳоне. (Ф. Ш.)

Биликлик билимли, илмли, донишманд.

Биликтин аюрман сўзумга ула.
Биликликка, ё дўст, ўзунгни ула. (Ҳ. Ҳ.)

Биликсиз билимсиз, илмсиз, саводсиз, саводи йўқ.

Баҳолик динар ул биликлик киши,
Бу жоҳил биликсиз-баҳосиз биши. (Ҳ. Ҳ.)

Биллоҳ а. худо ҳаққи, азбаройи худо (қасам); **сумма биллоҳ** —
яна худо ҳаққи.

Сени кўрсам эди ногоҳ-ногоҳ,
Ғамим йўқ эрди биллоҳ, сумма биллоҳ. (Ф. Ш.)

Биллур а. шишага ўхшаш шаффоф тош, кристалл, хрустал.

Биллури софдин бир чарх кўрдик,
Чиқар айланса мисдин барқфоми. (Гим.)

Билушмак билмоқ, таниш бўлмоқ.

Билушур эрдим онинг бирла ошну,
Билур ул ҳандаса илмини эзгу. (X. Ш.)

Бим ф. қўрқинч, чўчиш.

Ародин қўпти хавфу қолмади бим. (Г. Н.)

Бино а. асос, бунёд; **бино қилмоқ** — яратмоқ, асос солмоқ.

Самарқандни Искандар бино қилғондур. (Бн.)

Бирён ф. қуйган, жизғанақ бўлган.

Халқ бу шаҳр ичра базиндон эди,
Меҳнат ўтидин бори бирён эди. (Ю. Э.)

Биродар ф. оғайни, ака-ука, биродар.

Эй биродар, сабаб надурки, бўён ўтмайсиз? (Зм.)

Бисёр ф. 1. кўн, мўл, анча.

Сен киби пуркор, шеваси бисёр,
Билмади, эй ёр, ҳеч киши ёд. (Б.)

2. жуда, беҳад, ғоят.

...бисёр олий имораттур. (Бн.)

Бистар ф. кўрпа, тўшак, ётиш жойи, ўриш.

Бистарим-хоки мазаллат, тақя-санги хоралар,
Ғамгусоримдур-балият даштида оворалар. (Ф.)

Бистари заррин — зар тўшак.

Не билурсан кечалар фақр аҳлидин не ўтганин.
Бистари заррин уза, эй ким қилурсан хоб қиш. (Оғ.)

Бит одам қонини сўриб яшовчи ҳашарот.

Едингиз барчангиз итдек фуқаронинг этини.
Ғасб ила моллин олиб, қўймадингизлар битини. (Т. Ф.)

Битик хат, нома, мактуб.

Иш кайфиятини солиб ароға,
Топшурди битикни бенавоға. (Л. М.)

Битим музокара, ўзаро келишув, тўхтам, қарор.

Керак берса Масковга бир лак, қани,
Битим ваъдаи пул, ўзи мўлтони. (М. Б. Т.)

Битмак ёзмоқ.

Битибдур: Эй улусни подшоҳи,
Забунлар ҳомийси ҳам муттақоси. (С. Ҳ.)

Бих ф. илдиш, томир.

Тундликни биху бунёди ила нобуд этгай,
Ҳар ёмонга зид бу Анбар ҳидларим, кимёси тунд.

Биши мева.

Баҳолик динар ул биликлик киши,
Бу жоҳил биликсиз — баҳосиз биши. (Ҳ. Ҳ.)

Биҳамдиллоҳ а. худога шукур.

Биҳамдиллоҳ табиби шаҳру Буқроти халойиқман,
Ажалдин ҳам бани одамни ўлдирмоққа фойиқ-
ман. (Ҳ. Т. Т.)

Биҳил а. кечирим, узр, афв; гуноҳдан ўтиш, айбни кечириш.

Ваҳм этма бу ишда тангдилмен,
Қим ҳар неки айласанг биҳилмен. (Л. М.)

Биҳишт ф. жаннат.

Агар маҳшарда оҳ урсам, биҳишти жавидон ўртар. (Маш).

Биҳор а. қ. бирлиги баҳр биҳор навард — денгизларни кезувчи.

Бириси Муқбили биёнбонгард,
Яна бири Мудбири биҳор навард. (С. С.)

Боб ф. соҳа; уруш бобида — уруш соҳасида.

Анингдек паҳлавон йўқ бу арода,
Уруш бобида Рустамдин знеда. (С. Ҳ.)

Бовар ф. ишонч; **бовар қилмоқ** — ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ.

Қилинг бовар, буни ёлгон демасмен. (С. Ҳ.)

Бовужуд ф.-а. қатъи назар, гарчи, шундай бўлса-да.

Мир Алишер Навоийнинг мусаннафоти бовужудким
Ҳирида нашъу намо топибдур, бу тил биладур. (Бн.)

Бод I ф. ел, шамол, шабада.

Юсуф оғолари бўлиб борча шод,
Тебрадилар Юсуф олиб мисли бод. (Ю. Э.)

Боди ажал — *маж.* ўлим дарди.

Солмаса чархи фалак давронимиз ичра халал,
Айлабон боғи ҳаётимиз хазон боди ажал. (Ф.)

Боди сабо — тонг шабадаси.

Эй боди сабо, айла Хуросонға гузар,
Мендин дегил ул ёри паришонға хабар. (В.)

Бабод бермоқ — *маж.* ташлаб қўймоқ, ташландиқ' (*айнан ша-*
молга бермоқ).

Бор эди бир чоҳки Шаддоду Од,
Қозиб эдию бериб эрди бабод. (Ю. З.)

Боди хазон — куз шамоли.

Қўнгуллар ўлди совуқ суҳбатидин афсурда,
Эрур чу боди хазон оҳи ошиқонаи шайх. (Н.)

Ғам хирманини бод этмак — *маж.* қўнгилини ёзмақ, қўнгилини
ғамдан бўшатмоқ, ғамдан фориг бўлмоқ.

Қани бир хисрави одилки, анга дод этсам,
Сўрса аҳволими, ғам хирманини бод этсам. (Т. Ф.)

Бод II. ф. бўғин ва мушакларнинг яллиғланиш касаллиги, ревма-
тизм; **бод бор муҳолифи юракка** — бод касаллиги юракнинг
рақиб; бод юракка зарарли, бод касаллиги юракка қаршидир.

Иўлдошни демиш Хитой табиби,
«Бод бор муҳолифи юракка». (З.)

Бода ф. кайф берувчи ичимлик; май, шароб, вино.

Қирар одами сонига қилса нўш,
Фано дайрида бир қадаҳ бода шайх. (Н. Ш.)

Бодафуруш ф. май сотувчи, ичимлик сотиб кун кўрувчи, майфу-
руш.

Жонимға наво солдию қўнглума хуруш,
Бир журъа била муғбачан бодафуруш. (Ғ. С.)

Бодия а. чўл, дашт, саҳро; **бодия қатъ этмак** — чўлда юриш, чўл
кезиш, дашту саҳрони босиб ўтиш.

Чаёнга инон-ихтиёрин бериб, бодиялар қатъ этуб. .
юрур эрди. (Зм.)

Бодия аҳли — чўлда яшовчи кишилар, далаю даштда истиқомат қилувчи кишилар.

Дедики:— Бир кун қилибон жашни ом,
Унда эдим бодия аҳлин тамом. (Х. А.)

Бодпарак *ф.* варрак, варварак, бозваррак.

Қосим Шамол андаки енгилроқ,
Ўхшаб учар худди бодпаракка. (З.)

Бодпой *ф. маж.* тез чопар, учқур от, бедав; (*айнан бод* — ел, шамол; *пой* — оёқ).

Ҳам қошига чекти бодпойин,
Қалқону, қиличу, ўқу ёйин. (Л. М.)

Бодрафтор *ф. маж.* тез ҳаракат қилувчи, ҳаракатчан, абжир, эпчил.

Ҳожи касал ўгли бодрафтор,
Доғулики, панд берур Камакка. (З.)

Боз I. *ф.* очиш; кўзларин боз айламак — кўзларини очмоқ, уйғонмоқ.

Фурсати умри кироми этганин расво кўнгул.
Билди ғафлат уйқусидин кўзларин боз айлагач. (Н.)

Боз II. *ф.* яна, тагин.

Зулм била эллигу юзни олур.
Боз танобини дучандон солур. (Тан.)

Бози *ф.* мушт, шапалоқ, қўлнинг чангалли.

Зоти душман ва мухолифни дўст дема, ўзингга бози берма
ва бози ема. (М. Қ.)

Бойсурат бойга ўхшаш, бойга ўхшаб кетадиган, бадавлатнамо.

Келса олдингизга бойсурат, ёқоси тугмалик,
Иззат ила шоду миннатдор қилмоқ шунчалар. (М.)

Бол асал; *маж.* бадний асар.

Қазонтек қайнаб уш савдо пишурдум.
Низомий болидин ҳалво пишурдум. (Х. Ш.)

Бонг *ф.* фарёд, фиғон, дод; **бабонги суруд** — баланд овозда, юқори даражадаги доду фарёд.

Борчанинг ул жони бабонги суруд,
Дер эди: Шафтолию себу муруд. (Ю. З.)

Боп ф. мос, муносиб.

Эрур ранги қиш чилласидин совуқ,
Ҳақоратға бопу, сўкарга ёвуқ. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Бор I. ф. юк.

Қилча танга бори ишқинг ёр эди,
Биз сори бўлди фироқинг доғи бор. (Л.)

Бор II. ф. мева, ҳосил.

Ишқ боғининг ниҳоли — ғам, бори — хирмон эрмиш,
Қилмағай эрдим бу гулшанни тамошо кошки. (Б.)

Бор III ф. қабул, ижозат, рухсат; **бор топмоқ** — ижозат олмоқ.

Ҳай ичида чун қарор топти,
Хилватда ул ойға бор топти. (Л. М.)

Бора ф. марта, қатла.

Ду бора юрдим дашт талаб,
Бодом кониға қараб. (Сн.)

Боргоҳ ф. қаср; жой, макон, манзил.

Кўрдиким, ажаб шан-шавкатлик боргоҳи бор экан. (Зм.)

Борон ф. ёмғир.

Чу тортиб келса лашкар қору борон,
Ўзи танҳо қочурғай қаҳрамон печ. (М.)

Бормоқ маж. ўлмоқ, вафот этмоқ.

Давлатқа етиб меҳнат элин унутма,
Бу беш кун учун ўзингни асру тутма,
Борғонни, кел эмди, ёд қилмай, эй дўст,
Бориш-келишингни лутф этиб, ўксума. (Б.)

Борҳо ф. қайта-қайта, бир неча бор, неча мартабалаб.

Борҳо айтур эрди тўйларда,
Ёру дўстига кўча-кўйларда. (М.)

Бот ф. яна, тағин.

Гар бу янглиғ эмас дурур санга ком,
Они ҳам ботроқ айлагил эълom. (С. С.)

Ботин *а.* ички; кўнгил, қалб.

Қўрқуш айтди: Ботин кўз керак. (Зм.)

Бохтар *ф.* 1. ғарб; 2. Балх шаҳрининг қадимги номи.

Фориг ўлғоч бу дур нисоридин,
Дедиким: Бохтар дийридин
Қилдилар азми Ховар икки киши,
Туну кун сайр ўлуб аларнинг иши. (С. С.)

Бошоқчи бугдойни ўриб-йиғиб олгандан сўнг ерга тўкилиб қолган бошоқларни териб олиб рўзғорига ишлатувчи, ралла бошоқларини йиғиб-териб олувчи.

Ўроқчига андин рўзи, бошоқчининг ёруб андин кўзи (М. Қ.)

Боқи *а.* мангу, абадий, донимий.

Балки шеър афзалдурур фарзанддинким, шеърин
Насли боқидин бақолиғдур дер аҳли интибоҳ. (М. Х.)

Боғи Эрам *ф.* афсонавий гўзал боғ.

Бор эди Қашмир навоҳисиди тоғ.
Боғи Эрам рашкидин кўксиди доғ. (Зм.)

Боғот *ф.* -*а.* боғлар, мевазорлар.

Самарқанднинг боғот ва маҳаллоти... бу сув била
маъмурдур. (Бн.)

Боҳам *ф.* ҳамкорликда, биргаликда, ҳамнафас.

Юрар эрди бўлуб бир расми одам,
Ўшал қишлоқ халқи бирла боҳам. (С. Ҳ.)

Бу бурун, аввал; **бу сўз сўзламаз тил** — бурун сўз сўзламаз тил.

Туға билга туғмаз, киши ўгранур,
Бу сўз сўзламаз тил туру сўзланур. (Қ. Б.)

Буд *ф.* борлиқ, мавжудлик: **ишқдин йўқ жуз зиён буд** — борлиққа ишқдан бўлак зиён йўқ.

Дедиким: ишқдин йўқ жуз зиён буд.
Деди: бу келди савдо аҳлига суд. (Ф. Ш.)

Бузруквор *ф.* 1. улугвор, салобатли.

«Тикка Работ»ни кўрмадим.
Пўрфайз бузруквор экан. (Сн.)

2. жаноби олийлари.

Эй бузругвор, ҳормаснилар, қайдин келурлар? (Зм.)

Бузуғ бузилган жой, вайрона.

Басе давр уруб эҳтиёт айлабон,
Бузуғ узра қўнди нашот айлабон. (С. И.)

Булажаб а. ажойиб, ғаройиб, қизиқ.

Қўп ўқудум Вомиқу, Фарҳоду Мажнун қиссасин,
Ўз ишимдин булажаброқ достоне топмадим. (Ғ. С.)

Булжор маж. азоб-уқубат, қийинчилик (айнан қўшин юришга отланганда тўпланиш вақти).

Тошта ўшал суҳбату гулзор эди,
Шаҳр ичида меҳнату булжор эди. (Ю. З.)

Бун ф. таг, ост, қўғи.

Наҳанге дурур солхўрду қўҳун,
Бу дарёга сайр айлаган авжу бун. (С. И.)

Бунёд ф. бунёд қилмоқ — яратмоқ, юзага келтирмоқ, барпо этмоқ.

Мунингтек аймиш ул сўз айгон устод,
Санъатлар бирла қилмиш сўзга бунёд. (Х. Ш.)

Бур Африкада яшовчи кичик бир халқнинг номи.

Ҳасад аҳли бу сўз тўғри демаслар,
Ки ёпон бур халқидек эмаслар. (Ф.)

Бурноғи бурунги, аввалги, олдинги.

Сўрма ҳолимники, бўлдим бурноғидин зорроқ,
Жисм жондин зору жоним жисмдин афгорроқ. (Б.)

Буродар ф. қ. биродар.

Хизр отамларга буродар эрур,
Чимлиғ азизлар менга додар эрур. (Тан.)

Бурундук нуқта, жилов, юган.

Қўрки, бурундук кишининг қўлида,
Бу кишининг қўзлари ўз йўлида. (Зм.)

Бурқа а. чашбанд, аёллар юзига тутиладиган парда.

Меҳрига саодат авжи матлаъ,
Исмат ҳуллални юзига бурқаъ. (Л. М.)

Бурҳон а. дадил, гувоҳ, ҳужжат.

Ушбу сўзлар, Муқим, эмас ёлгон,
Қўну қўшниси шоҳиду бурҳон.

Бут ф. 1. хоч, санам; 2. *маж.* гўзал ёр, чиройли қиз, соҳибжамол аёл; **бути Чин** — Хитой гўзали.

Чун қилди мени ул бути Чин зору мубтало,
Ишим менинг қолибтурур эмди худо била. (Б.)

Бути қотил — *маж.* гўзаллиги билан ўзига ром этувчи қиз, мафтун этувчи аёл.

Бобури бедил, эй бути қотил.
Жаврунга мойил, зулмунга муътод. (Б.)

Бутлон а. бемаъни, беҳуда.

Онсиз хат ўлуб саводи бутлон,
Ҳам маҳкамаси сипеҳр тимсол. (М. Х.)

Бутмак I тузалмоқ, битмоқ (яра, жароҳат ҳақида).

Тиги ишқинг ёрасидур бутмаган. (Б. В.)

Бутмак II тугамоқ, битказмоқ, битирмоқ (гап ҳақида).

Дардини ҳар кимга очиб бутмаган. (Б. В.)

Бутмак III кўкармоқ, ўсмоқ, унмоқ (ўсимлик ҳақида).

Ҳажр саҳросидур оҳим ўтидин,
Анча гул ёхуд гинёе бутмаган. (Б. В.)
Олтун қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулга тикандек ошён бўлмас эмиш. (Ғ. С.)

Бутмак IV ишонмоқ, кўнгил қўймоқ; қабул қилмоқ.

Тилинг била кўнглунгни бир тут. кўнгли ва тили бир
киши айтгон сўзга бут. (М. Қ.)

Бухор а. буг, пар.

Чин бухору уфун ҳужум айлаб,
Ийси анфосини самум айлаб. (С. С.)

Бухти ф. туя.

Боғланди чу бухти узра маҳмил,
Оромгоҳ ўлди ўзга манзил. (Л. М.)

Буқаламун л. *маж.* рангини ўзгартирувчи, ҳар хил тусга кирувчи, товламачи (*айнан* Жанубий Осиёда тарқалган, дарахтда яшовчи, секин судралиб юрувчи жонивор, хамелеон).

Топмадим буқаламун кайдилари тарзин,
Аждаҳодек порага турмиш очиб оғзин. (Т. Ф.)

Букрот а. қадимги Юнонистоннинг эрамизгача 460—370 йилларда яшаган машҳур ҳакими Гиппократ; **Букроти халойиқ** — *маж.* халқ табиби. (*айнан* халқларнинг Букроти).

Биҳамдилоҳ табиби шаҳру Букроти халойиқман,
Ажалдин ҳам бани одамни ўлдирмоққа фойиқман. (Ҳ. Т. Т.).

Бўзланмоқ йиғламсирамоқ, бўзламоқ.

Бўзланиб айди: Ҳало бераҳм онам,
Куйдию ёндию тутошти танам. (Зм.)

Бўйла бундай, бу хилда; шундай, шунга ўхшаш.

Чу куймиш уйи юмуб-очқунча кўз,
Демиш анча соҳибдиле бўйла сўз. (С. И.)
Бўйла расвоман юрушим донмо бежо учун,
Этмадим яхши амал ҳосил, дариг, уқбо учун. (Ф.)

Бўлак бошқа, ўзга.

Бўлак одам миниб олтун ароба,
Бўлур афти Суворовга масоба. (С. Ҳ.)

Бўламоқ эришмоқ, топмоқ; **саодат йўлини бўламоқ** — саодат йўлини топмоқ; саодат йўлига эришмоқ.

Билик бирла билинур саодат йўли,
Билик бир, саодат йўлини бўла. (Ҳ. Ҳ.)

Бўлус р. бир қанча қишлоқни ўз ичига олган маъмурий бўлинма бошлиғи (*айнан* **волость** сўзининг бузилгани).

Унда бўлус Ғози деди,
Ҳам муфти, ҳам қози деди. (Сн.)

Бўрк қалпоқ, телпак.

Езлари ғайри девонда аксар мўғулий бўрк кияр эди. (Бн.)

Бўрламоқ оқламоқ, оҳакламоқ.

Сувлари сепилган сўрилар,
Бўрланган ўчоқ-мўрилар. (Сн.)

Бўс а. қаттиқ.

Қим бузулгон дили вайронани обод этсам,
Айласам бўси адаб, шоҳ қуюб қайда оёқ. (Т. Ф.)

Бўстон боғ, гулзор, чаманзор.

Кел, эй дилбарки, бўстон вақти бўлди,
Гул очилди, гулистон вақти бўлди. (О.)

Бўта туянинг боласи, бўталоқ.

Ҳосили дунё эди бир теvasи,
Эмадиган орқасида бўтаси. (Зм.)

В

Вабо а. оммавий касаллик қирғини, ўлат, вабо.

Қирилди қанча одамлар вабодан. (З.)

Вале а. валекин, аммо, бироқ.

Мен худ ул тифли паривашга кўнгул бердим, вале —
Хонумоним ногаҳон бузулмагай бошдин яна. (Б.)

Валодат а. туғилиш, дунёга келиш.

Валодат насаби: саккиз юз олтмишда Самарқандда
эди. (Бн.)

Вараъ а. манъ қилинган ишлардан чекланиш; парҳезлик, тақводорлик.

Эй зоҳид, агар кўрсанг ўшал маҳлиқони,
Зухду вараъу кашфу каромат чидаёлмас. (Маш.)

Вард ф. қизил гул.

Бахти чаманида бутгай ул вард,
Қим бошига етиб дард. (Л. М.)

Варзиш ф. одат, машқ, машғулот, шуғулланиш.

Токи сахо бўлди кафинг варзиши,
Қўрдинг экинму бир ўзунгдек киши? (Ҳ. А.)

Васат а. ўрта, ора.

Андижондурким, васатта воқеъ бўлубдур. (Бн.)

Васила а. восита, йўл, сабаб, баҳона, боис.

Тешиб эл кемасини ҳийла била,
Фарқ этиб сувга бу васила била. (С. С.)

Васиъ а. кенг, ёйиқ.

Бу кун майдонингни васиъ топдим. (Зм.)

Васла а. кийим парчаси, ямоқ.

Не юзида нуру, не оғзинда сўз,
Дунёсидин қўйнида бир васла бўз. (Г. А.)

Васф а. мақтов, таърифлаш, сифатлаш.

Жамолиниг васфини қилдим чаманда,
Қизорди гул уётгин анжуманда. (О.)

Ватан а. 1. уй-жой, бошпана, маскан; **ватан соз қилмоқ** — уй қурмоқ, маскан қурмоқ.

Булбул бори гул баргига парвоз қилур,
Гар зоғ тикан аро ватан соз қилур. (Н. Ж.)

Ватан тутмоқ — яшамоқ.

Уйдни улугроқ эди гулбуне,
Анда ватан тутмиш эди Маймуне. (Зм.)

2. ин, уя.

Баски, йилонлар қилиб эрди ватан,
Суйи эди пок бамисли лабан. (Ю. З.)

Вафокеш а. -ф. вафоли, вафодор, содиқ.

Ким ёнди чу Навфали вафокеш,
Лайли эли бўлди фикратандеш. (Л. М.)

Ваҳм а. ваҳима, қўрқинч, ғулғула, ҳадик.

Ваҳм айладиларки: Макр этгай,
Ғофил қилибон бошига етгай. (Л. М.)

Вилоят а. ўлка.

Фарғона вилояти бешинчи иқлимдиндур. (Бн.)

Вирд а. машғуллик, доимий машғулот; **вирд қилмоқ** — бир ишни бажармоқ, иш билан машғул бўлмоқ.

Бўлур Юнонда ҳикмат вирди онинг,
Арасту бир кичик шогирди онинг. (Ф. Ш.)

Водий а. тоғлар орасидаги кенг текислик.

Саргашта бу водийда бир бошига раҳм эткил,
Йўқ тоқати бандингга, бардошига раҳм эткил. (Ф.)

Вожгун *ф.* тескари, чаппа.

Оҳким, афсус, эмас ҳеч ишда раҳбар толем,
Вожгундур, имтиҳон қилдимки, аксар толем. (М.)

Воиз *а.* ваъз айтувчи, панд-насиҳат қилувчи, ваъзхон.

Боқсамки, беш юзча хотун
Воиз сўзин тинглар экан (Сн.)

Войвояк бойўғли, бойқуш.

Қорибача синчалакка ўхшар,
Фарзинбача мисли войвоякка. (З.)

Волида *а.* она.

Эшикдин қалтираб келсанг иситгай,
Ки мушфиқ волидангдин меҳрибон печ. (М.)

Воллоху аълам *а.* худо билади.

Чу бўлсанг ҳолима огоҳу аълам,
Жавобин ҳам йнбар, валлоху аълам. (Ф. Ш.)

Ворича борича.

Мени бадбахт то зарбулмасал бўлдим табибликда,
Жаҳон ворича акнун кўп ҳақоратларга лойиқ-
ман. (Ҳ. Т. Т.)

Вофий *а.* кифояли, тугал, етарли, таъминланган.

Фуқаро ризқи андин вофий, ғурабо қути андин
кофий. (М. Қ.)

Вофир *а.* кўп, тўқин-сочин, мўл-кўл, фаровон.

Ошлиғи вофир, меваси фаровон, қовун ва узум яхши
бўлур. (Бн.)

Воқе *а.* мавжудлик, борлиқ; **воқе бўлмоқ** — мавжуд бўлмоқ, жойлашмоқ, ўрнашмоқ.

Маъмуранинг канорасида воқе бўлубтур. (Бн.)

Воқиф *а.* хабардор, билган; **воқифи асрор** — сирларидан хабардор.

Банда алар бирла гирифтор эдим,
Борчасидин воқифи асрор эдим. (Ю. З.)

Воқиф этмак — хабардор қилмоқ, аён этмоқ.

Қайсики қишлоққа тушар отидин,
Элни йиғиб воқиф этар зотидин. (Тан.)

Вуқуф а. воқифлик, хабардорлик, билишлик.
Йўлда бир води эрди асру махуф,
Қилмай андин мурур аҳли вуқуф. (С. С.)

Г

Гавдахар ф. эшакгавда, эшакнинг гавдасига ўхшаш; қўпол гавда.

Бирлари мўлтонинамо, ҳийлагар,
Бирларидир кундапиху гавдахар. (Тан.)

Гавҳар ф. тарашланган ва сайқал берилган олма, қимматбаҳо тош; умуман қимматбаҳо тошларнинг умумий номи.

Табассум қилсангиз шаккар уёлур,
Тишинг инжусидин гавҳар уёлур. (Мн.)

Гавҳарнигор ф. гавҳар билан зийнатланган, гавҳар билан оройиш топган.

Шамсаси эл моли била зарнигор,
Эл дуру лаъли била гавҳарнигор. (Ҳ. А.)

Ғадо ф. тиланчи, тиланиб кун кўрувчи, бировлардан сўраб, тилаб нарса олиб кун ўтказувчи, кишилардан бирор нарса тилаб тирикчилик қилувчи киши.

Ғадо андин тўқ, кадхудо тўқлиғи ҳам андин-ўқ. (М. Қ.)

Ғадой ф. қ. гадо: **гадойи хоки роҳ** — йўлда тупроққа белашиб ётадиган тиланчи; *маж.* бечора, ғариб, ночор.

Шоҳ додимға нетиб етсунки, мулки ишқ аро,
Қадри олий шоҳ ила тенгдур гадойи хоки роҳ. (Ғ. С.)

Ғадолиқ тиланчилик, гадойлик.

Ул пояда ажзу бенаволиқ,
Ким рўзи учун қилиб гадолиқ. (Л. М.)

Газ ф. метрик ўлчов бирлиги, бир газ тахминан 71 сантиметрга тенг.

Мирҳамзабой ўғли «Кичкинажон»
Нисфи газ эмас, келур сеякка. (З.)

Газанд ф. 1. зарар, зиён, заҳмат.

Ногаҳ йўлуқти дардманде.
Етган анга даҳрдин газанде (Л. М.)

2. жароҳат.

Топиб эрди бир шоҳ кайдида банд,
Етиб эрди болу париға газанд. (С. И.)

Ганж ф. олтин, кумуш ва бошқа шу каби қимматбаҳо нарсалар.

Деди: ол ганжу қўй меҳрин ниҳоний,
Деди: тупроққа бермон кимёни. (Ф. Ш.)

Гард ф. чанг, тўзон; **гарди роҳ** — йўлда кийимларга ўтириб қолган чанг ва тўзон.

«Хуш келибсизлар!» деб гарди роҳларини қоқиб, меҳмонхонасига палослар солиб, ўчоққа ўтин қалай бошладди. (Зм.)

Гардана ф. айланувчи, чарх урувчи.

Не гирдобким. чархи гардандадек,
Не игрим, сипеҳри навардандадек. (С. И.)

Гардун ф. 1. осмон, фалак, кўк; **Тутуни гардунга хиром боғламоқ** — маж. фиғони чиқмоқ.

Кордон хазиначининг ўти иштиғолланиб, вужуди найистонига ўт тушиб, тутуни гардунга хиром боғлади. (Зм.)

2. дунё, олам, жаҳон; **гардуни дун** — тескари дунё, жафокаш дунё.

Фарёдким, гардуни дун,
Айлар юрак-бағримни хун. (Сн.)

Гардункўб ф. кўкка кўтарилган, кўкка улашган.

Тушти дарёда ул сифат ошуб,
Ки сув амвожи бўлди гардункўб. (С. С.)

Гармоба ф. ҳаммом (*айнан грам* — иссиқ, *оба ёки об* — сув).

Буни оёқларингиздин мулоҳаза қилдимким, гармоба сувинг бошинг ва оёғингга ишлатибсен. (Зм.)

Гарон ф. оғирлик, вазн; юк.

Деди:— Пут беш юз олтмиш бирдур они,
Зиёд ўн беш қадоқ вазни гарсни. (В. Х.)

Гашт ф. сайр, томоша, саёҳат.

Хотирни баҳор фаслида гашт оладур,
Кўз нурини ранги лолау дашт оладур. (Б.)

Гаштгоҳ *ф.* сайру томоша қиладиган жой; сайлгоҳ.

Ташта эди неъмат ила гаштгоҳ,
Шаҳр ичида шарбат эди оби чоҳ. (*Ю. З.*)

Гаҳвора *ф.* бешик.

Қўй, ухласун эмди ул, якбора тонг отқунча,
Берсун таниға роҳат, гаҳвора тонг отқунча. (*А. О.*)

Гесу *ф.* аёллар сочи.

Аёқингга тушар ҳар лаҳза гесу.
Масалдурким: «Чироғ туби қоронғу». (*Л.*)

Гилем *ф.* ғилам, палос.

Гилему чекману мўйин калоба,
Тағи от аслаҳа бирла ароба. (*В. Х.*)

Гимназия *г.* Чор Россиясида ва айрим чет мамлакатларда мавжуд бўлган ўрта умумий таълим ўқув юрти.

Қилиб таклиф бир зоти кироми,
Қириб гимназия кўрдук тамоми. (*Гим.*)

Гирд *ф.* теварак, атроф; доира, айлана; **гирдо-гирд** — чор атроф, ҳар томон, гирд айлана.

Гирдо-гирдида яхши ўланглари бор. (*Бн.*)

Гирдоб *ф.* уюрим, сувнинг айланиб оқиши, гирдоб.

Не гирдобким, чархи гардандадек,
Не игрим сипеҳри навардандадек. (*С. И.*)

Гирибон *ф.* ёқа, бўйин.

Туруб маҳбуб олида муҳибқа,
Чу гул чоки гирибон вақти бўлди. (*О.*)

Гирифтор *ф.* дучор, йўлиқтириш; **гирифтор айламак** — *маж.* асир қилмоқ, ўзига ром қилмоқ, маҳлиё этмоқ.

Сўз қаттиғи эл кўнглини озор айлар,
Юмшоғи кўнгилларни гирифтор айлар. (*Н. Ж.*)

Гирих *ф.* *маж.* ташвиш, азоб-уқубат; басталик, тўсқинлик (*айнан тугун*).

Қим чарх не иш бошингга солди,
Қим бўйла гирих қошингга солди. (*Л. М.*)

Гов ф. хўкиз, қора мол.

Аммо «Работи» баччағар,
Йўқ ҳеч одамдин асар.
Бир пода жойи гову хар.
Чун огули тайёр экан. (Сн.)

Гом ф. гом урмоқ — қадам ташламоқ, юрмоқ.

Гом урғали бу тараф ошуқтум,
Токим сенга бу замон йўлуқтум. (Л. М.)

Грибон ф. қ. грибон; грибон чок этмак — ёқа йиртмоқ.

Булбул ўқугоч йиғлаб субҳидам хазон фаслин,
Ғунча қон ютуб, юз чок этти гул грибонлар. (М.)

Гувалак майда кесак.

Гар таҳорат қилса қавми, сув тополмай ночор,
Бетини қум била юб, (қўли) га сургай гувалак. (Мах.)

Гудоз ф. эриш, куйиш.

Қуму даштингда анча сўзу гудоз,
Баҳру мавжунгда бу қадар таку тоз. (С. С.)

Гузар ф. 1. ўтиш, юриш; гузар айламак — *маж.* эсмоқ (шамол ҳақида).

Эй боди сабо, айла Хуросонга гузар,
Мендин дегил ул ёри паришонга хабар. (Б.)

Гузар қилмоқ — ўтмоқ, бормоқ.

Дашт аро гўёки хабар билмадинг,
Ҳотам уйи сори гузар қилмадинг. (Ҳ. А.)

2. **воз кечиш, баҳридан ўтиш.**

Гаҳ жавр ила ўлтур мени, гаҳ ноз ила сендин,
Ҳаққаки менинг йўқ гузарим, нетти не бўлди? (О.)

Гузин ф. танланган, сара; **гузини айём** — давр сараси; *маж.* кишиларнинг энг яхшиси, энг сараси.

Дедиким: Аё гузини айём,
Ишқ ояти ичра ҳарфи идғом. (Л. М.)

Гузор ф. маҳалла ёки қишлоқ кўчаси.

«Чоркў» гузорин тор бил
Атрофини кўҳсор бил. (Сн.)

Гул ф. чечак, гул; **гули хандон** — *маж.* гўзал ёр, маҳбуба, севгили, жонон.

Қат-қат юрагим боғлади қон, гунча менгизлик,
Бу дарду дилимни гули хандонима айтинг. (*Л.*)

Гул чоғи — *маж.* баҳор.

Эшиттимки бир боғ аро гул чоғи,
Ки тез ўлди булбул фиғон қилмоғи. (*С. И.*)

Гулафшон ф. гул сочилиш; **гулафшон вақти** — *маж.* сайил, байрам, наврўз.

Ўқуб гул бахтини мажлисида ҳар дам,
Бўлуб сархуш гулафшон вақти бўлди. (*О.*)

Гулбонг ф. баланд овоз, хуш овоз.

Чаман ҳусни дийнор агар донгдур,
Ки бечора булбулға гулбонгдур. (*С. И.*)

Гулбун ф. гул дарахти, гул бутаси, гул тупи, гуллар ораси.

Гулу булбул бикин гулбунлар ичра,
Нишоту айши пинҳон вақти бўлди. (*О.*)

Гулгашт ф. гул сайри.

Баҳор айёмида гулгашт этарға бир чаман бўлса. (*Ф.*)

Гулистон ф. гуллаган жой, яшнаган, обод ер.

Дема гимназияким, бир гулистон,
Эрур ҳар ёна гулчинлар хироми. (*Гим.*)

Гулоб ф. атиргул сувидан тайёрланган ширин ичимлик; шарбат.

Жаҳон аҳлига гўё дафъи савдо ўлса Фарғона,
Бўлуб тупроғи анбар, сув гулоб ўлса ажаб эрмас. (*З.*)

Гулобафшон ф. гулобафшон бўлмоқ — гул суви сочилмоқ.

Гулобафшон чу бўлди юзларина,
Парилар келди ногаҳ ўзларина. (*Г. И.*)

Гулпеч ф. гулчамбар.

Эврулур бошиниғау гоҳи юзунга юз қўяр,
Бу жиҳатдин от эмиш гулпечу гаҳ гулзор анга. (*Б.*)

Гулрухсор ф. гулюз, юзи гулга ўхшаш.

Гарчи аввал бор эди маҳбуби гулрухсора сўз,
Лек эрур ҳоло бари манқубу бахти қора сўз. (*М. Х.*)

Гулситон ф. қ. гулистон.

Қўнглум ичра сарв ўқдур, ғунча-пайкон, гул-тикон,
Даҳр боғи ичра мундоқ гулситоне топмадим. (А. Н.)

Гулчин ф. гул терувчи; маж. ўқувчи, талаба.

Дема гимназияким, бир гулистон,
Эрур ҳар ёна гулчинлар хироми. (Гим.)

Гулшан ф. 1. чаманзор, гулзор, гулистон.

Ўқуб гулчини ибрат Фурқатийнинг
Бу гулшан сайрида шод ўлди коми. (Гим.)

2. **маж. хурсандчилик жойи; гулшани иззат — маж. тўйхона, базмхона, хурсандчилик қиладиган жой.**

Ташла тикан, гулшани иззатқа ет,
Чекма машаққат, қўпу даъватқа ет! (Ҳ. А.)

Гум ф. йўқ; гум қилмоқ — йўқ қилмоқ, йўқотмоқ.

Зулм ўзунга фисқдур, эй ҳушёр,
Гум қил ани, бўлса сенга ҳуш ёр. (Ҳ. А.)

Гумроҳ ф. йўлдан адашган, йўлини йўқотган; маж. йўлдан озган, гуноҳкор.

Деди: қайдинсен, эй мажнуни гумроҳ?
Деди: мажнун ватандин қайда огоҳ. (Ф. Ш.)

Гунбаз ф. иморатнинг қубба шаклидаги томи.

Хонақоҳнинг гунбази бисёр улуг гунбаздур, оламда онча
улуг гунбаз йўқ деб нишон берурлар. (Бн.)

Гунгалак ф. сўзлаш ва эшитиш қобилиятидан маҳрум бўлган; гунг; соқов.

Аъламнинг ўғиллари Олимжон,
Ҳайф тўну салла гунгалакка. (З.)

Гуногун ф. ранг-баранг, ҳар турлик, ҳар тусда.

Гуногун фавокиҳ билаким боғда тазйин, чаман мулкида
боғланибдур таъбия ва оин. (М. Қ.)

Гурза ф. тўқмоқ шаклидаги иш ва ҳарбий қурол; тўқмоқ.

Неча гурза, неча сунбода айлаб,
Қамар қозмоқ ишин омода айлаб. (Ф. Ш.)

Гурзи ф. қ. гурза.

Дубулға бирла гурзию камарлар,
Совут чоройнаю яхши сипарлар. (В. Х.)

Густохлиқ бетакаллуфлик, беадаблик, одобсизлик, тарбиясизлик, ахлоқсизлик.

Бу сўзни айлади барпо ажаб густохлиқ бирла,
Малолоти хотир ўлғайму, кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. (У.)

Гуфтор ф. сўз; сўзлаш, гапириш.

Фано мардумларини сирридин кимса йўқ огоҳ,
Қабиҳ гуфтор мардумдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. (У.)

Гуҳар ф. қ. гавҳар.

Эй орази шамсу қамарим, нетти не бўлди?
В-эй, тишлари дурру гуҳарим, нетти не бўлди? (О.)

Гўш ф. қулоқ.

Бу сўзни гўши бор одам эшитсун!
Ўзида ҳуши бор одам эшитсун. (И. Х.)

Гўш тутмоқ — қулоқ солмоқ, гапига кирмоқ, айтганини қилмоқ.

Йиллар тутубон шайх мақолотиға гўш,
Не кўнглума завқ етти, не жонима жўш. (Ғ. С.)

Гўш қилмоқ — эшитмоқ, қулоқ солмоқ.

Эй жаҳондори, зафар, кавкабаи даври фалак,
Гўш қил қиссан қишлоғи хароби Ҳапалак. (Мах.)

Гўша ф. хилват жой, хилватгоҳ.

Тутмоқ мутааззир эрди гўша,
Анбончада ҳар не эрди тўша. (Л. М.)

Гўшмол ф. қулоқ бураш; танбеҳ, жазо.

Най туз учун истар ани аҳли ҳол,
Чун туз эмас чанг, кўрар гўшмол. (Ҳ. А.)

Д

Дабиристон ф. мактаб, мактабхона; ҳусн дабиристони — маж. кўн-гил, юрак, қалб.

Дуди оҳим шуъласи ҳуснинг дабиристониди,
Мисраи баржастадур, эй сарви озодим эшит. (Н.)

Давот а. сиёҳдон.

Лайли тилабон давоту хома,
Филҳол муҳаррир этти нома. (Л. М.)

Давр а. 1. айлана, донра; **давр урмоқ** — айланмоқ, айланиб учмоқ, чарх урмоқ.

Басе давр уруб эҳтиёт айлабон,
Бузуғ узра қўнди нишот айлабон (С. И.)

2. давр, замон, вақт.

Чу уч ёшиға чекти даври афлок,
Такаллум қилди андоқким дуру пок. (Ф. Ш.)

3. *маж.* дунё, жаҳон.

Фард киши даврда топмас наво,
Ёлғуз овучдин ким эшитмиш садо? (Ҳ. А.)

Даврон а. 1. замон, давр.

Ҳикоят қилай турфа даврон экан,
Халойиқ ҳама маҳву ҳайрон экан. (М. Б. Т.)

2. *маж.* яшаш; **даврон этмоқ** — яшамоқ, умр кечирмоқ, кайфу сафо сурмоқ.

Эйки сизлар, то таассуб бирла даврон этдингиз,
Миллати мазлуми аҳволин паришон этдингиз. (А. Ҷ.)

3. *маж.* нур, ёруғлик.

Ерга хуршиддек солур даврон,
Қилсалар сайри осмон шуаро. (М. Х.)

Дайр а. бутхона, ибодатхона, черков; *маж.* майхона; **дайр пири** — *маж.* майхона эгаси, майхона бошлиғи.

Эй Навонӣ, тавба андин қилмадим шайх олида,
Қим бу ишда дайр пирининг ризосин кўрмадим. (Б. В.)

Далер ф. ботир, жасур, қўрқмас; зўр, баҳодир, паҳлавон.

Қайдаки ором тутуб шарза шер,
Гирдида дуррож учубон далер. (Ҳ. А.)

Далил а. фикр, мулоҳаза, факт, исбот; **далили равшан** — аниқ факт, аниқ фикр, тўғри исбот.

Далили равшан ушбудурки, дермиз:
Ҳукумат қушга ўхшар, илм доми. (Гим.)

Дам I ф. 1. нафас, ҳаво; дам **урмоқ** — маж. гапирмоқ, қарши сўзламоқ, қаршилиқ қилмоқ.

Қиши айбинг деса, дам урмағилким, ул эрур кўзгу,
Чу кўзгу тийра бўлди, ўзга айбинг зоҳир айларму. (Ф. К.)

2. вақт, пайт, фурсат, замон.

Суворов келди-келди деб ўшал дам,
Хабар берди югуриб неча одам. (С. Ҳ.)

Дам II ф. босқон; темирчиларнинг ўчоғидаги ёнилғини ҳаво бериб ёндирувчи мослама.

Темурчиндин тилаб дам бирла кўра,
Белига боғлабон чармин танура. (Ф. Ш.)

Даме ф. гоҳ, гоҳо.

Гаҳе Наврўз Гул иди била маст,
Даме Гул бўлди Наврўз олида паст. (Г. Н.)

Дамсоз ф. дўст, йўлдош, ҳамдам, ҳамдард, ҳамсуҳбат.

Бўлуб бир неча соат анда дамсоз,
Муҳаббат қилдилар бир-бирга оғоз. (С. Ҳ.)

Дангалнишин ф. дангалчи.

Бизнинг жонибдин Султон Қулонкир дангалнишинга
тўйнинг асбобини муҳайё қилиб бер. (Зм.)

Дандон ф. тиш.

Енг учиди қўюлди тўққиз нон,
Қулчалар тошки, синдирур дандон. (М.)

Даранг ф. сукунат, бир жойда жим туриш, жимлик.

Бир ишта дарангу саботинг қани?
Чаман қушларидин уётинг қани? (С. И.)

Дарафтод ф. киришиш: сўзга **дарафтод** бўлмоқ — сўзлашга киришмоқ, гапиришга чоғланмоқ, гапирмоқ.

Анда Қўрқуш сўзга дарафтод бўлди. (Зм.)

Дарбадар ф. эшикма-эшик юрувчи, тайинсиз кезувчи.

Бизни дайдию дарбадар дерлар,
Маргимизни маҳи сафар дерлар. (Мах.)

Дарбар ф. дарбар айламак — белига қистирмоқ, камарига осиб олмоқ.

Аларга ўзини сараскар айлаб,
Қилич чўпдин ўзига дарбар айлаб. (С. Ҳ.)

Дарвозабанд ф. берк дарвоза, ёпиқ дарвоза; дарвозабанд ўлмоқ — дарвоза бекилмоқ, дарвоза маҳкамланмоқ.

Қалъаи Балх ўлди чу дарвозабанд.
Пояи зулм ўлди бағоят баланд. (Ю. З.)

Дардпарвард ф. ғамгин, хафа, абгор, кўнгли ярим.

Ғамгин чекиб оҳи дардпарвард,
Бу навъ дедикӣ, эй жувонмард! (Л. М.)

Дариг ф. афеус, ҳайф, эсиз.

Масту беҳудлуқ била умрунги ўткардинг дариг,
Эй кўнгул, мундин бери бўл бир нима ҳушёрроқ. (Б.)

Дариғо ф. афеус; ҳай аттанг.

Жамолнингтеки кишининг йўқ жамоли,
Дариғо, бўлмаса эрди заволи. (М. Н.)

Дарранда ф. ғиртқич, ваҳший.

Бу янглиғ кўб экан даррандалардин,
Ўлук, баъзи тирик паррандалардин. (В. Ҳ.)

Дарсхона. а. -ф. синф, синфхона, дарс ўтиладиган жой.

Биринчи дарсхона илми юнон,
Иккинчида ўқур лотин каломи. (Гим.)

Даст ф. дўл: даст бермоқ — содир бўлмоқ, юз бермоқ.

Бу аснода ғариб воқеа даст берди. (Бн.)

Дастгир ф. ёрдамчи, мадад берувчи; дастак, восита.

Ҳама ишга ёлгон сўзи дастгир,
Сўзин сарф этиб, қорин айларди сер. (Зм.)

Дастмоя ф. молу мулк, маблағ; асбоб-анжом. сармоя.

Тўйиғингдан агарда чиқса тутун,
Мунда бер дастмояларни бутун. (М.)

Дастор ф. салла.

Бошларида шапка гоҳи, гоҳи дастор авлиё,
Қўлларида субҳаю бўйнида зуннор авлиё. (М.)

Даф ф. чилдирма, донра.

Бойўғли базм асбобини тузуб, руд, уд, даф... жам айлаб,
меҳмондорлик расмини барпо тутди. (Зм.)

Дафъ а. қайтариш; **дафъ қилмоқ** — қайтармоқ.

Совуқ душман бўлиб урса шабехун,
Қилурға дафъи ул соҳибқирон печ. (М.)

Дафъи савдо — қайғу, аламни йўқотиш, ғам, ғусса, ташвишни
дафъ қилиш.

Жаҳон аҳлига гўё дафъи савдо ўлса Фарғона,
Бўлуб тупроғи анбар, сув гулоб ўлса ажаб эрмас. (З.)

Дахи яна, тагин.

Мен дахи нажжорликка ўрганай,
Болаларим барчасига ўргатай. (Зм.)

Дахма а. мақбара, сағана; *маж.* мазор.

Чун дахмаси, гўё жиннон,
Ўқишлари Қуръон экан. (Сн.)

Даштпаймо ф. дашт кезувчи, чўлда юрувчи.

Қосид олиб ўлди даштпаймо,
Ул ергаким, ул ғариби шайдо. (Л. М.)

Даштпаймой қ. даштпаймо.

Бўлуб ҳам коргар, ҳам корфармой,
Меҳинбону қошига даштпаймой. (Ф. Ш.)

Даштталаб ф. -а. **даштталаб юрмоқ** — дашт томонга юрмоқ, дашт
сари юрмоқ, дашт сари юришни **хоҳламоқ**.

Ду бора юрдим даштталаб,
Бодом конига қараб. (Сн.)

Даъват а. чақириқ, таклиф, чорлаш.

Даъват этиб асру фаровон бу кун,
Қилди ямон-яхшини меҳмон бу кун. (Ҳ. А.)

Даъватқа етмоқ — чақирилган, таклиф қилинган жойга бор-
моқ.

Ташла тикан, гулшани иззатқа ет,
Чекма машаққат. қўпу даъватқа ет. (Ҳ. А.)

Даъви а. даъво, талаб, даъвогарлик.

Ким қўюбдур уҳдаи ўз мулкунгуздин чиқмаин,
Икки, уч, тўрт даъвисин этмакни, кўтаҳлик қилинг. (Т. Ф.)

Дақойиқ а. бирлиги дақиқ; нозиклик, нозик маънолар.

Дақойиқ арсаида барқ паймо,
Борисин тавсани фикри хироми. (Ф.)

Даҳр а. I. дунё, олам, жаҳон.

Иўқ даҳрда бир бесару сомон мендек,
Ўз ҳолига саргаштаю ҳайрон мендек. (Ғ. С.)

Даҳр боғи — маж. дунё, олам, жаҳон.

Қўнглум ичра сарв ўқдур, ғунча-пайкон гул — тикан,
Даҳр боғи ичра мундоқ гулситони топмадим. (Ғ. С.)

Даҳри дунпарвар — тескари дунё, зулму ситам келтирувчи замон.

Мени хор эттию, қилди муддаийға парвариш,
Даҳри дунпарварни ўзга муддаоиси қолдиму? (Б.)

2. замон, давр.

Ногаҳ йўлуқти дардманде,
Етган анга даҳрдин газанде. (Л. М.)

Дев ф. эртак ва халқ дostonларида шохли, думли, бениҳоят улкан, тез учувчи одам қиёфасида тасаввур этиладиган афсонавий махлуқ.

Чун парию ҳурдур отинг, бегим,
Суръат ичра дев эрур отинг, бегим. (М. Л.)

Девона ф. эси паст, телба, жинни, тентак, савдойи.

Иўқ ҳуши, пари теккан девонаға ўхшайдур,
Қўз ёши яна тўлган паймонаға ўхшайдур. (Ф.)

Девонаи беқарор — маж. севги дардига мубтало бўлган киши, севиб қолган киши.

Неким билиб эрди ёридин сўз,
Девонан беқароридин сўз. (Л. М.)

Девонаваш ф. I. жиннига ўхшаш, ақлдан озганга ўхшаш, девонасифат.

Чун шахридин чиқдим «Қудаш»,
Кўнгул бўлиб маҳзуну ғаш,
Мажнунсифат, девонаваш
Серчашмаю кам чанг экан. (Сн.)

2. *маж.* ошиқ.

Девонавашим сори етурсанг,
Ҳам бунда жавобин кетурсанг. (Л. М.)

Дег ф. қозон; дегу **табоқ** — қозон-товоқ,

Қўшнилар ҳам солурлар эрди қулоқ,
Асарин топмас эрди деги табоқ. (М.)

Дегжўш ф. қозон қайнатиш, бирор нарса пишириш.

Хайр этинглар бир тийиндин дегжўш этай,
Одатим шул: ош емай касал девонаман. (М.)

Дегин «гача» қўшимчаси вазифасини бажарувчи кўмакчи **сўз**;

ярим тунга дегин — ярим тунгача.

Рост ярим тунга дегин ҳол бу,
Ҳам сенга, ҳам хайлинга аҳвол бу. (Ҳ. А.)

Дегрез ф. қозон, омоч тиши ва бошқа чўян асбоблар қуювчи **уста**.

Чиқиб дегрезлар асбоби бирла,
Қуюб чўян қозонлар тоби бирла. (В. Ҳ.)

Дигар ф. бошқа, ўзга.

Рўзгорим тийра, иқболим забун, бахтим қаро,
Бўлса равшан, бормукин тадбири дигар толенм? (М.)

Диёр а. ин, уй, хона, манзил.

Сингиб кўкка ҳар сори чун боқти ул,
Ўзининг диёри сори тутти йўл. (С. И.)

Дийда ф. кўз.

Сен бор экан, ўзга кишига назар этсам,
Чиқсун бу менинг дийдаларим, нетти не бўлди? (О.)

Дийдаси хуноб — кўзи қонли (ёш); кўзи йиғи ёшига тўла.

Улфатим андуҳу ғам, токайгача қон йиғларам,
Қатра-қатра кўзда ашким, дийдаси хунборман. (Ф.)

Дийнор а. қ. динар.

Чаман ҳусни дийнор агар донгдур,
Қи бечора булбулга гулбонгдур. (С. И.)

Дилафгор ф. кўнгли яраланган, дили озорланган, дили мажруҳ,
ярим кўнгил.

Лутфийи дилафгор тилар ҳажр элидин дод,
Аҳволини ул бегиму хонима айтинг.

Дилгир ф. қайғули, нохуш, хафа, ғамгин.

Қолиб шаҳлиқ иши таъхир андин,
Бўлур эрди баса дилгир андин. (Ф.)

Дилистон ф. кўнгил олувчи, кўнгил кўтарувчи, мафтун этувчи,
маҳлиё қилувчи; дилбар.

Зайд этмади дилистонга миннат,
Дедик, «Эрур бу жонга миннат». (Л. М.)

Дилкушо ф. кўнгилни очувчи, кўнгил баҳра олувчи; озода.

«Водил» мақоми дилфизо,
Кўчаларидир дилкушо. (Сн.)

Диловарлик довораклик, ботирлик, қаҳрамонлик, паҳлавонлик;
диловарлик силоҳи — ҳарбий хизмат, ҳарбий ишлар; **баҳодир-**
дик аслаҳаси.

Улум авроқи чун бир-бир ёпилди,
Диловарлиқ силоҳи майли қилди. (Ф. Ш.)

Дилоро ф. дилкаш, кўнгилга ҳузур бағишловчи, дилни хушнуд эта-
диган; чиройли, зебо, гўзал.

Ҳавоси руҳпарвар ҳам дилоро ўлса Фарғона,
Жаҳон аҳлига гўё дафъи савдо ўлса Фарғона. (З.)

Дилором ф. кўнгил ором олувчи; *маж.* гўзал аёл.

Бор эрди анда бир шўҳи дилором,
Эди Маркиза Нипули анга ном. (С. Ҳ.)

Дилрабо ф. дилкаш, дилбар, гўзал, зебо.

Кўнгилни ўзгага бергил демангки, мушқулдур,
Жаҳонда сиз киби бир дилрабо керак бўлса. (Л.)

Дилситон ф. қ. дилистон.

Ғам била жонимга еттим, ғамгусоре кўрмадим,
Ҳажр ила дилхаста бўлдим, дилситоне топмадим. (Ғ. С.)

Дилхаста *ф. маж.* хафа, ғамгин, қайғули.

Маъюс чиқдим «Исфара»
Дилхаста, мажруҳу яра. (Сн.)

Дилхоҳ *ф.* хайрихоҳ, хоҳишли.

Навозишнома берди шоҳ сизга,
Ҳама ёзмишлари дилхоҳ сизга. (С. Ҳ.)

Динар *а.* динар, пул, тилла; 2,4 граммга тенг олтин танга.

Баҳолик динар ул биликлик киши,
Бу жоҳил биликсиз — баҳосиз биши. (Ҳ. Ҳ.)

Дирам *а.* пул бирлиги; чақа, танга пул; 3,12 граммга тенг олтин танга (*айнан дирҳам*).

Қилса чиқим гар бир дирам,
Уйқу қочиб, бедор экан. (Сн.)

Диққат *а.* нозик, нафис, гўзал; эътиборли.

Нечунким мунда мустаҳсан ҳунар кўп,
Ҳунаройинида диққат асар кўп. (В. Ҳ.)

Дод *ф.* инсоф, адолат раҳм, шафқат; ёрдам сўраш, ёрдам тилаш;
дод ололмаслик — *маж.* уддасидан чиқолмаслик, бажара олмаслик, уддалаёлмаслик.

Ки уч йил икки юз хорабур устод,
Ололмай ҳам анча хорадин дод. (Ф. Ш.)

Дода келмак — адолат сўраб келмоқ, адолат сўрамоқ, одиллик истамоқ.

Дода келдим, эй салотин сарвари, додим эшит,
Сен шаҳу мен бенаво, лутф айла, фарёдим эшит. (Н.)

Дод тиламак — раҳм-шафқат сўрамоқ.

Лутфийи дилафгор тилар ҳажр элидин дод,
Аҳволини ул бегиму хонима айтинг. (Л.)

Дод этмак — арз қилмоқ, арзини баён этмоқ.

Қани бир хисравн одилки, анга дод этсам,
Сўрса аҳволими, ғам хирманини бод этсам. (Т. Ф.)

Додар *ф.* ини, ука.

Хизр отамларга буродар эрур,
Чимлиғ азизлар менга додар эрур. (Тан.)

ва амалдорларни улуғлаш учун ишлатилган сўз (*айнан* адолат истовчи, адолат талаб қилувчи).

Додхоҳим, додхоҳлик сенга хос,
Порасиз ўтмас сенга юз илтимос. (*М.*)

Доиялиқ иродалик; орзуга интилишлик, мақсадга эришишга ҳаракат қилишлик.

Чун Умаршайх мирзо баланд ҳимматлиқ ва улуғ доиялиқ
подшоҳ эрди, ҳамиша мулкгирлик дағдағаси бор эрди. (*Бн.*)

Дом ф. тузоқ, қопқон; *маж.* ип, арқон, бўйинбоғ.

Сайдинг қўябер, сайёд, сайёра экан мандек,
Ол домнини бўйнидин, бечора экан мандек. (*Ф.*)

Доми меҳнаткада — *маж.* азоб-уқубат, қайғу, алам.

Сўрса аҳволими, ғам хирманини бод этсам,
Доми меҳнаткададин кўнглими озод этсам. (*Т. Ф.*)

Доми тазвир — макр ва ҳийла тузоғи, фирибгарлик.

Ёяр доми тазвир эл сайдиға,
Қилиб субҳадин дона омода шайх. (*Н. Ш.*)

Домод ф. куёв.

Бу не навмидликдур, мактаб очсак, оқибат бизни,
Аруси ком ила мақсадга домод этгуси мактаб. (*А. Ў.*)

Домон ф. қ. домона.

Хоҳ назму хоҳ наср ўлсун фазилат аҳлидек,
Хорлиғ домониға чекмиш оёқ якбора сўз. (*М. Х.*)

Домона ф. бирор нарсанинг этағи, охири, қуйи қисми; **кўҳак домонаси** — тоғ этағи, тепалик охири.

Яна бир олий иморати Пуштан Кўҳак домонасида расад-
дурким, зич битмакнинг олатидур. (*Бн.*)

Дона ф. дон, ғалла.

Ёяр доми тазвир эл сайдиға,
Қилиб субҳадин дона омода шайх. (*Н. Ш.*)

Донарез ф. дон сочиш; **донарез бўлмоқ** — дон сочувчи бўлмоқ.

Басе эл бўлуб том узра донарез,
Учуруб кабутар берур эрди хез. (*С. И.*)

Донг ф. ҳар бир нарсанинг саккиздан бир бўлаги.

Чаман ҳусни дийнор агар донгдур,
Қи бечора булбулга гулбонгдур. (С. И.)

Дониш ф. билиш, билим, маълумот.

Ўзин абжад ўқур элдин тутуб кам,
Дема донишки, зўри донишча ҳам. (Ф. Ш.)

Донишманд ф. билимли, ўқимишли, доно; донишманди рўзгор —
замона билимдони, замонавий ўқимишли киши.

Бу ҳама ноқислиги бирла ўзини ҳамадин мулло ва дониш-
манди рўзгор кўрар эрди. (Зм.)

Дору ф. маж. қувват, дармон.

Мени фаҳмимда, барқи телеграм ул,
Ёнар дору билан бўлганда шом ул. (В. Х.)

Дорул-амон а. тинчлик, хотиржамлик ҳукм сурган жой; осойишта
ўрин (айнан дор — уй, ал — боғловчи, амон — тинч, осойишта,
омон).

Шукрим, дорул-амон манзилиму маъвойим,
Олами сел агар дутса, баланддур жойим. (Т. Ф.)

Достоннавоз ф. куйловчи, куйлаб жўр бўлувчи.

Базмда соқийлар ўлуб жилвасоз,
Аҳли ғино ҳар сори достоннавоз. (Ҳ. А.)

Доғ ф. маж. ҳасрат, алам, ўкинч; куйиш, ўртаниш.

Чу булбул аён қилди бу дарду доғ,
Қорорди жавобида афсурда зоғ. (С. И.)
Кўнглума ҳар ёнки боқсам доғи бор. (Л.)

Доғ ўлмоқ — куймоқ, ўртанмоқ; ғам чекмоқ.

Замона кулфатидин бу кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди,
Бу чархи бемурувватдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. (У.)

Доғи яна, тағин.

Доғи булар яхшию, бизлар ёмон,
Эл тамизидин ҳазар эт, алъамон. (Тан.)

Доғламоқ куйдирмоқ, қиздирмоқ, оловлантирмоқ.

Ҳар сори чекиб-судраб, ўлдиргали чоғлабсан,
Кўксини жафо бирла лола каби доғлабсан. (Ф.)

Доғули айёр, муғомбир, алдоқчи.

Чўқуб қочар зоғи ало,
Бир доғули айёр экан. (Сн.)

Ду ф. икки.

Қўйиб ҳар қофила ўз мулкина юз,
Ду аспа илгари тушти қуловуз. (Г. Н.)

Дубора ф. икки марта, икки даъфа, икки қатла, иккинчи марта.

Дубора юрдим дашталаб,
Бодом конига қараб. (Сн.)

Дубулға тиг ёки ўқдан сақланиш учун темир ёки пўлатдан ишланган бош кийим; шлём, каска.

Дубулға бирла гурзю камарлар,
Совут, чоройнаю яхши сипарлар. (В. Х.)

Дугфуруш ф. чархнинг ип ўрайдиган асбоби билан савдо қилувчи; чархнинг ип ўрайдиган қисмини ясовчи киши; дук сотувчи; **сандуқчаи дугфуруш** — дук сотувчининг сандиқчаси.

Этиб кибру манглик шаробини нўш,
Қаламдони сандуқчаи дугфуруш. (Зм.)

Дуздий ф. маж. қимматфуруш, молини қиммат сотиб, кишилар пулини ўмарувчи (*айнан ўғри*).

Бордим шаҳардин «Яккатут»
Боққоли дуздий бадбурут. (Сн.)

Дума р. Чор Россиясида турли марказий ва маҳаллий органлар номи.

Жам бўлиб айлаюбон маслаҳат,
— Думаға — дер, бир нима бериб жўнат. (Тан.)

Дун. а. 1. тубанлик, разиллик, нокаслик, ярамаслик.

Фитнаю шўр ҳама рубъ ила маскун дутди,
Хўблар маснаддини сифла била дун дутди. (Т Ф.)

2. тескари мижоз, акс хулқли, қўпол.

Хира шилқимликка ҳам йўқдур ўзумнинг тоқатим,
Зардаликмен гарчики дуну дағал девонамен. (М.)

Дунё а. маж. мол-мулк, бойлик; ҳосили дунё — бору йўқ дунё, мулк.

Ҳосили дунё эди бир теваси,
Эмадиган орқасида бўтаси. (Зм.)

Дунйи а. дунё, жаҳон, олам.

Сўротиб, ер юзинда Қоф то Қоф,
Машаққат бирла излаб дунйини соф. (Г. Н.)

Дунпарвар а.-ф. пасткаш, нокас, ярамас, аблаҳ; паст кишиларни тарбия қилувчи.

Мени хор эттию, қилди мудаййға парвариш,
Даҳри дунпарварни ўзга муддаоси қолдиму? (Б.)

Дур I. ф. узоқ, дур қилмоқ — узоқлаштирмоқ.

Бўрини доғи галадин дур қил,
Сув берибон боғни маъмур қил. (Ҳ. А.)

Дур II а. денгиз чиғаноқларидан олинадиган қимматбаҳо тош, инжу, марварид.

Бу янглиғ чун бир ўлди ёши онинг,
Шараф дурриға етти боши онинг. (Ф. Ш.)

Дуррож а. қирғовул, тустовуқ.

Бор эди дуррож ўшул бешада,
Шери жаён ваҳмидин андешада. (Ҳ. А.)

Дутмоқ тутмоқ, олмоқ; ёйилмоқ.

Фитнаю шўр ҳама рубъ ила маскун дутди,
Хўблар маснадини сифла била дун дутди. (Т. Ф.)

Духоба ф. бахмал.

Яна духоба бирла тосу кимхоб,
Ҳама зардўзию заррину зартоб. (В. Х.)

Дучандон ф. икки баравар, икки ҳисса.

Хоҳ танобингни дучандон қилай,
Хоҳ қарам бирла бошингни силай. (Тан.)

Дучор ф. учраш, йўлиқиш, дуч келиш.

Чиқмай деса жойидин — узлатда фигур ўлса,
Гар чиқса баногоҳи — домға дучор ўлса. (Ф.)

Душвор ф. мушкул, қийин, оғир.

Бўлур устодсиз иш барча душвор,
Бурун устод, андин сўнг иш, эй ёр. (Х. Ш.)

Келса гадой ногаҳ агар,
Бир нон чиқиш душвор экан. (Сн.)

Дўзах ф. диний тасаввурларга кўра ўлган «гунаҳкор» бандалар
«нариги дунё»да абадий азобланидиган жой; жаҳаннам.

Ажаб бир ҳакими шақоват сиришт,
Мақомига дўзах эрур сарнавишт. (Мах.)

Дўкон а. бирор нарса сотиш учун махсус жиҳозланган савдо кор-
хонаси; магазинча.

Қўрарман они гоҳ дўконида,
Туруб икки шайтон анинг ёнида. (Мах.)

Дўлдой ҳоким.

Уратепада Ҳофизбек дўлдой эди. (Бн.)

Дўлмоқ тўлмоқ.

Мулқдин адлу карам кетти, қолиб кину нифоқ,
Яхшилиқ қилма тамаъ, зулм ила дўлди офоқ. (Т. Ф.)

Е

Его «егу» сўзининг қофияга мослаштирилган шакли; егулик нарса,
таом.

Ҳамиша сут эди онинг ғизоси,
Тиламаз эрди андин ўнг егоси. (Х. Ш.)

Ес эс, ақли ҳуш.

Отим бирла тагу авдим,
Мани кўруб еси оғди. (Д. Л. Т.)

Етурмак етказмоқ, элтмоқ.

Не тил била де, етур саломим,
Е бўйлаву де паёмим. (Л. М.)

Ё

Ё 1. 1. «Ёй» сўзининг қисқа шакли; камон.

Қатиг ёни қура кўрдум,
Қоя кўруб бақу оғди. (Д. Л. Т.)

2. *маж.* қайрилган, эгилган.

Қоши ёлар кўйида умри шариф этгунча сарф,
Қилғай эрдим масжиду меҳроб аро жо кошки. (Б.)

Е қилмоқ — эгмоқ, букмоқ, энгаштирмоқ; *маж.* букури қил-
моқ.

Қаддимни фироқ меҳнати ё қилди,
Қўнглум ғаму андуҳ ўтига ёқилди. (Б.)

Е II. ф. ундов сўз: э, эй.

Биликтин аюрман сўзумга ула,
Биликликка, ё дўст, ўзунгни ула. (Ҳ. Ҳ.)

Е III. ф. ёки.

Ҳолимни сабоға айтиб эрдим, эй гул,
Билмон санга шарҳ қилмади ё қилди. (Б.)

Ебиз куз.

Яман мулки қачонки бўлса ёбиз,
Бўлур аърофтек дунйида тенгсиз. (Г. Н.)

Ева ф. беҳуда, поймапой (*сўз ҳақида*); алжираш.

Анга ҳам ёвадин бўлуб монеч,
Бўлмайин ул бу манъ ила қонеч. (С. С.)

Евуқ яқин.

Яна ушбу мадраса ва хонақоҳға ёвуқ бир яхши ҳаммом
солибтур. (Бн.)
Қўйкунак айди: Дарёға ёвуқдур. (Зм.)

Евуқлашмоқ яқинлашмоқ.

Бухоро ва Қоракўлгачаким, ўттуз-қирқ йиғоч йўлга ёвуқ-
лашур. (Бн.)

Еда ёда тоши, туркий халқлар наздида гўё ёмғир ёғдирувчи му-
қаддас тош, ёмғир тоши; қ. сангиёда.

Едомоқ қийналмоқ, азобланмоқ; ҳолдан тоймоқ.

Дардимдин ўзи ёдоб экинму?
Ҳажримдин иши хароб экинму? (Л. М.)

Ез дашт, биёбон, чўл; ёзамен — дашту биёбондаман, чўлдаман.

Чархи кажрафтор элидин ёзамен. (Л.)

Езим гилам, шолча тўшанчи, палос.

Турлук чачак ёрилди,
Барчин ёзим қарилди. (Д. Л. Т.)

Ей ёз, ёз фасли.

Қиш ёй била тўқушти,
Қинғир кўзин боқишти. (Д. Л. Т.)
Яна ёй мавсумида мулки Фархор,
Эрур филжумла жаннатдин намудор. (Г. Н.)

Еламоқ I. яламоқ, татимоқ.

Ё раб, ул шаҳду шакар ё лабдурур?
Ё магар шаҳду шакар ёлабдурур. (Б. В.)

Еламоқ II. ёй қилмоқ, камон ўқини гўзаллар қошига ўхшатиб эгиб,
ёй шаклига келтирмоқ.

Жонима пайваста новак отқали,
Ғамза ўқин қошига ёлаб дурур? (Б. В.)

Енмоқ чопмоқ; шошилмоқ.

Қим ёнди чу Навфали вафокеш,
Лайли эли бўлди фикратандеш. (Л. М.)

Енмоқлиғ чопмоқлик, югурмоқлик.

Қим Навфал иши ажаб кўрунди,
Енмоқлиғи бесабаб кўрунди. (Л. М.)

Ёр ф. дўст, ўртоқ, жўра.

Бўлур устодсиз иш барча душвор,
Бурун устод, андин сўнг иш, эй ёр. (Х. Ш.)

Ёр айламак — дўст бўлмоқ, ўртоқлашмоқ.

Ҳар кимки чучук сўз элга изҳор айлар,
Ҳар нечаки ағёр дурур, ёр айлар. (Н. Ж.)

Ера яра; маж. вайрон.

Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Қуйган жигари бағри садпора экан мандек. (Ф.)

Ера қилмоқ — ғамга ботмоқ, дард чекмоқ, азоб-қубат, трот-моқ.

Қўксумни жафо била ёра қилинг. (Ғ. С.)

Ишқ ёраси — муҳаббат дарди.

Тиғи ишқинг ёрасидур бутмаган,
Дардини ҳар кимга очиб бутмаган. (Б. В.)

Е раб ф. -а. эй худо, эй тангри.

Ўз ерни қўйиб Ҳинд сори юзландим,
Е раб, нетайин, не юз қаролиғ бўлди. (Б.)

Ёрилмоқ очилмоқ, гул ёзмоқ.

Турлук чачак ёрилди,
Барчин ёзим қарилди. (Д. Л. Т.)

Ёрлиқ I. дўстлик, биродарлик, ўртоқлик.

Сен чунки, бу ёрлиқ қилурсен,
Ҳар не дер эсанг ўзунг билурсен. (Л. М.)

Ёрлиқ II. имтиёзнама, фармон, рухсатнома; мукофотнома; хат, мактуб.

Бир мени ёрлиқ билан ёд этмас ул. (Л.)

Ёрмоқ ҳайдамоқ; **ерни ёрмоқ** — ҳайдамоқ, ерни юмшатмоқ.

Деҳқонки дона сочар, ерни ёрмоқ била ризқ йўлини
очар. (М. Қ.).

Ёро куч, қувват, мадор, илож.

Ичимда бўлса юз ўт ошкоро,
Нафас дудин урарга қайда ёро? (Ф. III.)

Ёсин а. инсон вафот этганда ўқиладиган қуръон сураси.

Субҳидам меҳробларда сураи ёсин ўқур. (О.)

Ёсуман ф. оқ ва сариқ рангли хушбўй гул, жасмин.

Настарин ювиб юзни, ёсуман тузаб ўзни,
Наргис очибон кўзни интизори ёронлар. (Ф.)

Ёғ мой, керосин; **чироқ ёғи** — керосин.

Ош есалар ўртада сарсон илик,
Хўжа — чироғ ёғи, Ҳакимжон — пилик. (Тан.)

Ёғи душман, ёв.

Ушбу жонибтин ўзга ҳеч жонибтин қиш ёғи кела
олмас. (Бн.)

Ёғлиқ рўмол, парда.

Эй кўнгул, юз пора қилса ёр тиғи ғам ема,
Лутф этиб гар боғлар ўлса ёғлиғини ёр анга. (Б.)

Ж

Жабал *а.* тоғ; сахрою жабал — дашту тоғ.

Сайр қилсак, ҳар баҳор айёми сахрою жабал,
Чун зиёрат этмак асҳоби кибор истар кўнгул. (Ф.)

Жав-бажав *ф.* синчиклаб, бирин-бирин; **жав-бажав** пахш айла-мак — *маж.* синчиклаб ўрганмоқ.

Суруб ҳайъат сори чун фикрати рахш,
Сипеҳр ажзосин айлаб жав-бажав пахш. (Ф. Ш.)

Жавониб *а.* бирлиги жониб; томон, тараф.

Самарқанднинг яна бир матон қирмизи маҳмалдурким,
атроф ва жавонибқа элтарлар. (Бн.)

Жаён *ф.* ёвуз, ваҳший, ғазабли, қаҳрли; **шер** жаён — ёвуз, ваҳший арслон.

Бор эди дуррож ўшул бешада,
Шери жаён ваҳшидин андешада. (Ҳ. А.)

Жавоҳир *а.* бирлиги жавҳар; жавҳарлар, гавҳарлар.

Сангпушт... гаввослардек бир ғўта урдиким, ул жавоҳир
термоқда ва чаён жон бермоқда қолди. (Зм.)

Жавф *а.* бир нарсанинг ичидаги бўшлиқ жой, ковак.

Борин ютти бир-бир наҳанги фано,
Ичи жавфида жамъ қилди яно. (С. И.)

Жазм *а.* қатъият, қатъийлик; **жазм айламак** — қатъий киришмоқ, астойдил ҳаракат қилмоқ.

Мен сувдин айласам азимат жазм,
Ул қуруғлуқ соридин айлаб азм. (С. С.)

Жазойир *а.* сув ўртасидаги қуруқлик, орол.

Айлабон разму кийна изҳори,
Келса Жобир жазойири сори. (С. С.)

Жайб *а.* бўйин, томоқ.

Гул этти чиқиб жилва ойин яна,
Тикиб жайбиға нофаи Чин яна. (С. И.)

Жаллод *а.* ўлимга ҳукм қилганларни ўлдирувчи, бошини кесувчи; ҳукми ижро этувчи. ▽

Ҳаками шаҳр деб, олдимға ҳар ким келди, ўлдурдим,
Тарқи ростим шулдурки, жаллоди халойиқман. (Ҳ. Т. Т.)

Жангпайваст *ф.* жанговар, ҳар бир иши жанг билан боғланган,
урушқоқ.

Чиқибдур бир фарангий забардаст.

Иш анга ҳар тарафда жангпайваст. (С. Ҳ.)

Жаннатосо *ф.* жаннатга ўхшаш, жаннат сингари.

Тонг эрмасдурки шаҳри жаннатосо ўлса Фарғона,

Ҳавоси руҳпарвар ҳам дилора ўлса Фарғона. (З.)

Жаррор *а. маж.* сурбет, мақтанчоқ.

... гоҳ ўзини таҳамтан олувчи баҳодири жаррор, муфт
топилганда ошар... (Зм.)

Жарф *ф.* чуқур, денгиз қаъри.

Сўздур бу жаҳон аҳли аро қулзуми жарф,

Покиза маони ангадур дурри шигарф. (Оз.)

Жаста *ф.* жаста қилмоқ — сакрамоқ, иргишламоқ.

Кес риштаниким, қилсун чапаклар отиб жаста,

Ҳажрида алам тортиб, бўлди жигари хаста. (Ф.)

Жафо *а.* азоб-уқубат, кулфат, руҳий ва жисмоний эзилиш.

Ҳар сори чекиб-судраб, ўлдиргали чоғлабсан,

Қўксини жафо бирла лола каби доғлабсан. (Ф.)

Жафогар *а. -ф.* азоб берувчи, қийновчи, золим.

Бу вақтки Навфали жафогар,

Мажнунға бўлуб мутну чокар. (Л. М.)

Жашн *ф.* тўй; байрам зиёфати, базми; **жашни ом** — янги йўл
базми; наврўз шодиёнаси.

Дедики:— Бир кун қилибон жашни ом,

Ундаб эдим бодия аҳлин тамом. (Ҳ. А.)

Жаъли *а.* сохта, қалбаки, юзаки.

Ҳукмидур жумла либосию ишидур амали,

Сўзидур бетагу фармони нишони жаъли. (Т. Ф.)

Жаҳаннам *а.* дўзах; **жаҳаннам садри** — дўзах амалдорлиги.

Эрур кўп ноҳақ гарданимга тавқи лаънатким,

Жаҳаннам садрига бу журм илан сардори содиқман.

(Ҳ. Т. Т.)

Жаҳд а. астойдил ҳаракат, уриниш, тиришиш.

Жаҳд ила етмай аносин кейнидин,
Қумда куярди, ғами ул сийнадин. (Зм.)

Жаҳду суръат — тез суръат, чаққон ҳаракат.

Жаҳду суръат аро тай айлаб арз,
Ҳолатим айласанг Суҳайлға арз. (С. С.)

Жаҳд қилмоқ — тиришмоқ, астойдил ҳаракат қилмоқ.

Қадам урдию тарки маҳд қилди,
Қўюб эмгак, юруга жаҳд қилди. (Ф. Ш.)

Жаҳл а. нодонлик, билимсизлик; **жаҳл зиндони** — илмсизлик, саводсизлик.

Дариго, Фурқатий, беилм қолдим,
Ўзимни жаҳл зиндониға солдим. (И. Х.)

Жаҳон ф. дунё, олам; **жаҳон айвони** — ёруғ дунё, мавжуд олам.

Киши тубий-у кавсар, жаннату ризвонни не қилсун?
Жаҳон айвонида ҳосил бу янглиғ анжуман бўлса. (Ф.)

Жаҳонбин ф. оламини кўрсатувчи, жаҳонни киши кўз олдида намойиш этувчи; ойнайи жаҳон.

Искандар амри бирла ҳикмат ойнин,
Қилиб ойнаи андоғким жаҳонбин. (И. Х.)

Жаҳонгир ф. жаҳонни олувчи, оламини ўзига бўйсундирувчи.

Маалқиса чу Наврўзи жаҳонгир,
Жаҳонни азм бирла қилди тасхир. (Г. Н.)

Жаҳондор ф. маж. подшоҳ; **жаҳондори зафар** — ғолиб подшо.

Эй жаҳондори зафар, кавкабаи даври фалак,
Гўш қил қиссаи қишлоғи хароби Ҳапалак. (Мах.)

Жаҳоне ф. жаҳонга машҳур, донғи оламга кетган; **билик бирла жаҳон ичра жаҳоне** — билимда жаҳонга машҳур, илм бобида донғи оламга кетган, билимдонликда жаҳонда ягона.

Кетурдилар ҳаками нуктадоне,
Билик бирла жаҳон ичра жаҳоне. (А. Н.)

Жаҳул а. ўта жоҳил, ўта нодон, бениҳоя қабих; нодон.

Тариқи ҳазоқат билан ул жаҳул,
Топиб бу ғазални зи роҳи усул. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Жибол а. қ. бирлиги жабал;

Ўлим хавфи ўраб қишлоқларни,
Не қишлоқу жибол авлоқларни. (З.)

Жигар ф. бағир; инсон, ҳайвон, парранда ва шу каби жонди мав-
жудотнинг ички аъзоси: *маж.* қўнгил.

Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек. (Ф.)

Жилваойин ф. жилваланиш, товланиш; жилва ойин этмоқ — жил-
ва қилмоқ, жилваланмоқ; юз очмоқ; гулламоқ.

Гул этти чиқиб жилва ойин яна,
Тиқиб жайбиға нофай Чин яна. (С. И.)

Жилвасоз ф. жилваланиш, жилва қилиш, нозу карашма этиш.

Базмда соқийлар ўлуб жилвасоз,
Аҳли ғино ҳар сори дostonнавоз. (Ҳ. А.)

Жилов. маж. инон-ихтиёр, бошқариш, идора қилиш, ўз сўзини ўт-
казиш.

Қўрдингиз, юрт иши топти, на ерларга қарор,
Хон жилови ики бадрагга тегиб, бўлди иноқ. (Т. Ф.)

Жинон а. бирлиги жаннат; биҳиштлар: гўё у дунёда роҳат-фаро-
ғатда яшаш мумкин бўладиган афсонавий гўзал боғ.

Чун дахмаси гўё жинон,
Ўқишлари Қуръон экан. (Сн.)

Жирм а. жисм; қуёш жирми — қуёш планетаси.

Токи қуёш жирми бўлуб нурпош,
Маҳфили айшингда бу янглиғ маош. (Ҳ. А.)

Жиртак масхараомуз кулиш, майна қилиш.

Ташқарида қимирлаган эркак
Бир-бировига аччиғу жиртак. (М.)

Жисм. а. гавда, вужуд, тана.

Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек. (Ф.)

Жиҳот а. I. нарсалар, буюмлар.

Ҳам нақдинг учун эваздур отим,
Ҳам ўзга жиҳотингга жиҳотим. (Л. М.)

2. тараф, томон, ён, ёқ.

Иссиққа куйган қоп-қора,
Олти жиҳат кўҳсор экан. (Сн.)

Мўғул ва ўзбек жиҳатидин — мўғул ва ўзбеклар уруши сабабли, натижасида.

... кутубларда Утроркент битирлар, мўғул ва ўзбек
жиҳатидин бу тарихда бузулубтур (Бн.)

Жо ф. ўрин-жой, макон; **жо қилмоқ** — жойлашмоқ, жойлаштирмоқ, ўрнаштирмоқ.

Қоши ёлар кўйида умри шариф этгунча сарф,
Қилгай эрдим масжиду меҳроб аро жо кошки. (Б.)

Жобир а. 1. жабру ситам етказувчи, азобловчи, қийновчи, золим.
2. киши исми.

Деди Жобирки: Эй қўлумда асир,
Разму кўшишда қилмадинг тақсир. (С. С.)

Жовид ф. абадий, мангу, мудом, доимо, доимий, ҳар дам, ҳар қачон, ҳар вақт.

Бошингга тушса меҳнат шоми жовид,
Юз очиб зоҳир этсам эрди хуршид. (Ф. Ш.)

Жоду ф. сеҳргар, афсунгар, жодугар.

Қўнгил ширин сўзунгга бўлди Фарҳод,
Қўзунг Қашмир жодусига устод. (Мн.)

Жоду кўз — сеҳргар кўз, ўзига ром қиладиган, маҳлиё этадиган кўз.

Жоду кўзини Қашмир эли халқи кўрубон,
Туттуқ дедилар сени мусаллам бу фан ичра. (С.)

Жолинус а. машҳур Рим табиби ва табиатшуноси Гален (эрамининг 130—200 йилларида яшаган).

Жаҳон ичра бул аблаҳи пур фусус,
Қилур ўзини сонийи Жолинус. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Жом ф. қадаҳ, пиёла, майкоса.

Жом бу аҳволингга қон йиғлабон,
Шамъ куюб, ашкфишон йиғлабон. (Ҳ. А.)

Жома ф. кийим, либос, кийим-кечак.

Амома бошида, сафид жомалар,
Хаёл айлагайсизки алломалар. (М. Б. Т.)

Жон I ф. I. яшаш, ҳаёт; руҳ; тириклик, барҳаётлик; **жонпора қи-
лур ҳол** — жон бераётган пайт, вафот этаётган, ўлаётган вақт.

Девона бикин тишлаб эмас югра-югурда
Жон пора қилур ҳолда элимга ёқа келди. (С.)

Жонга етмак — адоин тамом бўлмоқ, хаста бўлмоқ, **мажруҳ-
ланмоқ**.

Ғам била жонимга еттим, ғамгусоре кўрмадим. (Ғ. С.)

Жон сотмоқ — *маж.* берилмоқ, эсу хаёлида бўлмоқ.

Жон сотиб ўзин уйин этарди тан,
Ўқур эди қиссаи ҳуббул — ватан. (Зм.)

2. жонон, гўзал (*эркалатувчи сўз*).

Латофат мулкида султонсен, эй жон,
Қамуқ боштин-оёққа жонсен, эй жон. (Мн.)

Жон II. а. жинлар, ажиналар.

Ўтган китобдорз замон,
Хаттига ҳайрон инсу жон. (Сн.)

Жонафрўзсиз жонга роҳат беролмайдиган кўнгил хушсиз.

На мен Гулсиз, на Гул Наврўзсиз хуш,
Ки йўқтур жом майи жонафрўзсиз хуш. (Ғ. Н.)

Жониб а. тараф, томон.

Ушбу жонибтин ўзга ҳеч жонибтин қиш ёғи кела
олмас. (Бн.)

Жонибин тутмоқ — тарафини олмоқ, ҳимоя қилмоқ.

Шағол жонибин тутмоқ товук тухмин қурутмоқ-
дур. (М. Қ.)

Жонкоҳ ф. тинка-мадорни қуритиш, азобланиш, жонни ўрташ,
жонни койитиш.

Ҳасрат овучини қоқиб, чекиб оҳ,
Ким тортар эди фиғони жонкоҳ. (Л. М.)

Жоннисор ф. -а. жонфидо; биров учун жонни фидо қилиш, қур-
бон этиш.

Гарчи қилдим хизматида умр сарфу жоннисор,
Ҳолима бир боқмадилар агниёлардин бири. (Ф.)

Жонона ф. маҳбуба, севиловчи аёл, севилган гўзал.

Чу жонимдин азиз жонона сенсан,
Керакмас жон манга сенсиз баданда. (О.)

Жонфизо ф. жонлантирувчи, шодлантирувчи, ҳаёт бахш этувчи, оромижон.

Ажаб боғики, руҳафзо ҳавоси,
Эрам рашки насими жонфизоси. (В. Х.)

Жоҳ ф. амал, мансаб, мартаба, даража.

Шоҳ мендин ишқ аро ожизроқ эрса тонг эмас,
Қим, болокашлик менинг хўйимдур, онинг — иззу
жоҳ. (Ғ. С.)

Жоҳ аҳли, жоҳ эли — мансабдор киши, амалдор, олий, мартабали одам, олий даражали кишилар.

Дедиким: куймагингни айла маълум!
Деди: андин эрур жоҳ аҳли маҳрум. (Ф. Ш.)

Фақр хайлидин ҳазар айлар ҳама,
Жоҳ элига айлар иззат, эй Аваз,

Жамолу жоҳ эли — *маж.* беҳад гўзал жононлар.

Жамолу жоҳ элидин юз фароғатим бордур,
Ўрамунг ити манга ошно керак бўлса. (Л.)

Жуал а. маж. қора; жуал ўлмоқ — қораймоқ.

Сенингким намудоринг ўлди жуал,
Ҳаётинггадур гул исидин халал? (С. И.)

Жубламоқ юкламоқ.

Бир куни ул тевасини қумлади,
Ортадиган юкларини жублади. (Зм.)

Жувонмард ф. олиҳнимат, олижаноб, сахий, қўли очиқ, саховатли.

Куйкунак дарҳол туруб айтдиким: «Баракалло, сизнинг
жувонмардлигингизга». (Зм.)

Жуз ф. бошқа, ўзга, бўлак.

Сенда бор эрса агар расми вафо,
Қўрмагунг жуз жавру кулфат, эй Аваз.

Жулус *а.* ўтириш, йиғин, мажлис.

Ҳайҳот, эшитсангиз улус,
Обид деган Қайнар бўлус,
Мансаб эсиз, ҳайфу жулус,
Бадлафзу бадгуфтор экан. (З.)

Жумла *а.* барча, ҳамма.

Жамолинг етти оламга сипаҳлар,
Қатингда ер ўпарлар жумла шаҳлар. (Мн.)

Жунун *а.* жиннилик, ақлдан озганлик, телбалик; **жунун шева** — тайинсиз, жиннига ўхшаб сўзловчи.

Деди:— Қ-эй жунун шеваи ҳарза рой!
Недур буки, ҳар йил аро ўн бир ой. (С. И.)

Журм *а.* айб, гуноҳ, жиноят.

Эрур кўп ноҳақ гарданимга тавқи лаънатким,
Жаҳаннам садрига бу журм илан сардори содиқман (Мах.)

Жураъ *а.* қултум, томчи, қатра.

Жонимга наво солдию кўнглума хуруш,
Бир журъа била мугбачаи бодафуруш. (Ғ. С.)

Журъат *а.* жасорат, ҳеч нарсадан қўрқмаслик, тап тортмаслик, ботирлик.

Журъатдин эрур нишот қилмоқ,
Лекин керак эҳтиёт қилмоқ. (Л. М.)

Жуғрофия *а.* география.

Кимиким билди жуғрофия илмин,
Бу сўзга фикр этиб кўргузди ҳилмин. (Ф.)

Жўнг *ф.* катта кема.

Узди заврақчанинг маҳорини ҳам,
Ташлади жўнг рахту борини ҳам. (С. С.)

Жўш *ф.* дайнаш: **жўшу хуруш** — *маж.* берилиб сайраш, хониш қилиш.

Кезарсен чаманда ҳазину хомуш
Бир ойдур санга мунча жўшу хуруш? (С. И.)

Жонга жўш етмак — кўнгил завққа тўлмоқ; бор вужуди билан завқланмоқ, севинмоқ.

Пиллар тутубон шайх мақолотиға гўш,
Не кўнглума завқ етти, не жонима жўш. (F. C.)

3

Забардаст *ф.* кучли, зўр, бақувват.

Чиқибдур бир фарангий забардаст,
Иш анга ҳар тарафда жанг пайваст. (C. X.)

Забон *ф.* тил.

Ҳунарким васф бўлса ҳар забонда,
Қилур кўп қадрлар пайдо жаҳонда. (B. X.)

Забони хома — қаламнинг учи, қалам тили.

Забони хомани сўз қилса тақрир,
Газетда айларам минбаъд таҳрир. (B. X.)

Забона *ф.* тилга ўхшаш нарсалар: чироқ ёки гулханнинг алангаси.

Хомуш этарман ани бир шарори оҳ ила,
Агарчи тез эрур ўт каби забонаи шайх. (H.)

Забун *ф.* 1. заиф, нотафон, бечораҳол, ночор, ожиз.

Шайндағи қоплондин агарчи фузун,
Нафс итининг илгида лекин забун. (X. A.)

2. *маж.* паст.

Йўқ эрур мендек киши толеъ забун, бахти қаро,
Минг вафоға бир вафо ҳам кўрмадим оламаро. (Ф.)

Забунлуғ ожизлик, ноиложлик, ғариблик.

Шоҳким матлубиға қуллуқ буюрғай ишқ эмас,
Қимки ошиқдур анга зору забунлуғдур гувоҳ. (F. C.)

Завол *а.* зарар, зиён; офат.

Жамолингтек кишининг йўқ жамоли,
Дариғо, бўлмаса эрди заволи. (Мн.)

Заврақ *а.* кема, қайиқ.

Мен бу заврақни сувға то сурдум,
Минг сенингдекни сувда ўлтурдум. (C. C.)

Зажр *а.* тақиқ, манъ қилиш; жазо, зулм, азоб бериш.

Меҳр ила зажрики таваққуъ дурур,
Тифлға сендин бу тавозуъ дурур. (X. A.)

Заковат а. нозик фаҳм, яхши фикрлаш; соҳиби заковат — олимлар, донишмандлар.

Бор эрди тўрт минг соҳиби заковат,
Ҳамиша хизматида аҳли ҳикмат. (И. Х.)

Заколот р. сотиб олинадиган ёки буюртма учун олдиндан тўланадиган ҳақ.

Олай деса, конторда йўқ бир пақир,
Деса олмайин ул заколот куйир. (М. Б. Т.)

Залолат а. адашиш, йўлдан озиш, гумроҳлик қилиш; **залолат тариқи** — йўлдан озиш, йўлдан адашиш, гумроҳлик қилиш, издан чиқариш.

Еруғлуқ эмас мумкин андинки, бор
Залолат тариқида афтода шайх. (Н. Ш.)

Заминкан ф. ерни ўйиб қилинган уй; ертўла.

Дема уй, балки заминкандур, агар кирса киши,
Ҳар тараф бетига урғайлар ани кўршапалак. (Мах.)

Замоне а. бир пас, бир зум, бир дақиқа.

Бўлмасам олида замоне агар,
Тозилар: «Қози қайда?» деб йиғлар. (Мах.)

Занбур ф. ари.

Ҳар бири занбур киби урди ниш,
Бўлди онинг гулбадани жумла риш. (Ю. З.)

Занг I. ток, узум дарахти пояси.

Олма, анор ўрнига ҳам
Боғида току занг экан. (Сн.)

Занг II. ф. қўнғироқ.

Ажаб буким яна бир занг кўрдик,
Бир одамдин анинг вазнин сўрдик. (В. Х.)

Занчалиш қилиғи ёки хатти-ҳаракати билан хотинларга ўхшаган, хотинларни эслатадиган, хотинчалиш (эркак киши ҳақида).

Оғизлари мақтаниб ўн беш қариш,
Майда суҳан, эзма чуруқ, занчалиш. (Тан.)

Зар ф. олтин, тилла.

Бу янглиғ кўп тағи нодир ҳунарлар,
Баҳосига етишмас сийму зарлар. (В. Х.)

Зарбулмасал а. масаллар, мақоллар; **зарбулмасал бўлмоқ** — маш-
хур бўлмоқ, эл оғзига тушмоқ, донғи чиқмоқ.

Мени бадбахт то зарбулмасал бўлдим табибликда,
Жаҳон ворича акнун кўп ҳақоратларга лойиқман (Ҳ. Т. Т.)

Зард ф. сариқ.

Қизил қондур сиришким, заъфарондур чехраи зардим,
Мени ким кўрса фарқ этмас, хазон бирла баҳоримдин. (Н.)

Зардолу ф. ўрик (*айнан* сариқ олу).

Ширинки зардолулари,
Қанду асал бекор экан. (Сн.)

Зардўзи ф. зар билан тикилган, зардан тикилган буюм.

Яна духоба бирла тосу кимхоб,
Ҳама зардўзию заррину зартоб. (В. Х.)

Зарнигор ф. зар билан қопланган, зарли, заррин.

Шамсаси эл моли била зарнигор,
Эл дуру лаъли била гавҳарнигор. (Ҳ. А.)

Зартоб ф. зардан тўқилган, зардан ўрилган; зарли.

Яна духоба бирла тосу кимхоб,
Ҳама зардўзию заррину зартоб. (В. Х.)

Зарф а. нарсалар солинадиган идиш.

Бу баҳр топар кўнгул аро кунжойиш,
Лекин анга ҳар кўнгул бўла олмас зарф. (Оғ.)

Зарқ а. икки юзламачи; макру ҳийла, фириб.

Риёу зарқ тариқида ташнаком ўлур,
Сароби баҳри хаёлот беканоран шайх. (Н.)

Захм ф. қийноқ, азоб.

Кетгунча йиллар хорлар,
Йўл захмидин озорлар. (Сн.)

Захми дил — кўнгил яраси; *маж.* хафалик, ғамгинлик, дилхас-
талиқ.

Малҳам истаб кимсадин, захми дил изҳор айласанг,
Чорае қилмоқдин ўзга, устига тирноғлар. (М.)

Заъф а. дармонсизлик, бемажоллик.

Не эрканини чу билди Мажнун,
Заъф этганидин йиқилди Мажнун. (Л. М.)

Заҳмат а. азоб-уқубат, озор, кулфат, машаққат, қийноқ.

Келмас ўхшар заҳматинг ислоҳға, Бобур магар,
Ҳар давоким қилдилар, бўлдунг, доғи беморроқ.

Заҳр ф. заҳар, оғу, ўлдирувчи модда.

Берур заҳрни нўш дору дебон,
Ани ўлдуруб беажал шул замон. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Заҳра ф. жигар ўти; унинг ичидаги заҳарли кўк модда.

Ердингиз заҳрасини, ичидан олиб ўтини,
Бўлмади кам бу раият бошидан ҳеч таёқ. (Т. Ф.)

Зеб ф. чирой; ҳусн; хушрўй; зеби жамол қилмоқ — ҳусни жамолини кўрсатмоқ; *маж.* очилмоқ, гулламоқ.

Чу гул қилди бу навъ зеби жамол,
Қачон қолғай ул лаҳза булбулға ҳол. (С. И.)

Зер ф. ост, таг; **зери бор бўлмоқ** — юк тагида қолмоқ; *маж.* оғир аҳволда қолмоқ.

Менда агар зарра каби ихтиёр,
Бўлса эди, бўлмас эдим зери бор. (Зм.)

Зи ф. «аз» кўмакчи сўзининг ўзгарган шакли; (ўзбек тилида **чи**-қиш келишиги қўшимчаси -дан вазифасига тўғри келади).

Тариқи ҳазоқат билан ул жаҳул,
Топиб бу ғазални зи роҳи усул. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Зийнатафзо ф. зийнатбахш; фаровон.

Шиори шаръ бирлан зийнатафзо бўлса Фарғона,
Тонг эрмасдурки шаҳри жаннатосо ўлса Фарғона. (З.)

Зимистон ф. қиш, қиш фасли.

Зимистон эрди, қор ва ёмғур беҳад ёғиб кўчалар лой
эрди. (Зм.)

Фасли навбахор ўлди кетибон зимистонлар. (Ф.)

Зимн а. ич, ора, ўрта; зимнида — борасида, соҳасида.

Эшиттимки, бир тойири номабар,
Битик зимнида шарҳи ҳангомабар. (С. И.)

Зиндалак ф. касаллик, беморлик.

Фозилхўжа деган оқфуруш бор,
Даф ҳар мараз ила зиндалакка. (З.)

Зинҳор ф. асло, сира, ҳеч, мутлақо, ҳаргиз.

Сароеки, у бошадаш, зинҳор,
Даронжо марав, мемури эй табор. (М. Б. Т.)

Зироат а. деҳқончилик.

Мундоқ улуғ дарё асло зироаттин ва имораттин
ортмас. (Бн.)

Зич ф. астрономик календарь; осмон жисмлари ҳаракатига онд жадвал.

Яна бир олий иморати Пуштан Қўҳак домонасида расад-
дурким, зич битмакнинг олатидур. (Бн.)

«Зичи Курагоний» — Мирзо Улуғбек ёзган асарнинг номи.
Улуғбек Мирзо бу расад билан «Зичи Курагоний»ни битиб-
тур. (Бн.)

Зиҳи ф. ажаб! офарин! баракалла! яхши! қандай яхши!

Зиҳи даврони фархунда нишони. (И. Х.)

Зое а. фойдасиз, бекор, беҳуда.

Эсизким бизнинг ўтмуш хону беклар,
Кечиб ишратда зое субҳу шоми. (Гим.)

Зол а. қари, кекса.

Тортиб аёқ устида турлук малол,
Йиқла-қўпа ўз уйина борди зол. (Г. А.)

Зор ф. муҳтож.

Сўрма ҳолимники, бўлдим бурноғидин зорроқ,
Жисм жондин зору жоним жисмдин афгорроқ. (Б.)

Зот а. шахс, киши.

Қилиб таклиф бир зоти киروми,
Қириб гимназия кўрдук тамоми. (Ф.)

Зог ф. қарға.

Келиб сарзаниш қилди бир зог анга,
Қим эрди нишеман ҳамул боғ анга. (С. И.)

Зоҳид а. тоат-ибодат билан шуғулланиб, дунёвий ишлардан воз кечган, тарки дунё қилган киши.

То кўруб хароботин таън этма, эй зоҳид,
Бир нафас эмас холи иқтидо Увайсийман.

Зоҳир а. ошкор, равшан, очиқ; аён, маълум; зоҳир айламак, зоҳир этмак, зоҳир қилмоқ — ошкор қилмоқ, маълум қилмоқ, равшан этмоқ.

Киши айбинг деса, дам урмағилким, ул эрур кўзгу,
Чу кўзгу тийра бўлди, ўзга айбинг зоҳир айларму? (Ф. Қ.)

Чу оз фурсат анга майл этти зоҳир. (Ф. Ш.)
Субҳ чу зоҳир қилиб анворини. (Ҳ. А.)

Зоҳир бўлмоқ — аён бўлмоқ, равшан бўлмоқ, юзага чиқмоқ.

Ҳар кимки сўзи ёлғон, ёлғони зоҳир бўлғач, уёл-
гон. (М. Қ.)

Зулмпеша а. -ф. зулм қилувчи.

Не бўлғай эрди чархи зулмпеша.
Мени сендин жудо қилмай ҳамеша. (Ф. Ш.)

Зуннор а. христианлар бўйнига осиб юрадиган бут, хоч.

Бошларида шапка гоҳи, гоҳ дастор авлиё,
Қўлларида субҳаю бўйнида зуннор авлиё. (М.)

Зухал а. қуёш системасининг 6-катта планетаси; Сатурн (бу юлдуз ёмонлик ва бахтсизлик рамзидир); зуҳалваш — Сатурнга ўхшаш.

Ул зуҳалваш жазога хос ўлғай. (С. С.)

Зухд а. мол-дунёдан, айш-ишратдан кечишлик, лоқайдлик; тарки дунё; зухд ўлмоқ — тарки дунё қилмоқ, танҳоликда яшамоқ.

Санамлар ишқина тоқат қилолмайин ночор,
Ешунди савмаага зухд ўлуб баҳонаи шайх. (Н.)

Зухҳод а. зоҳидлар, тақводор қишилар.

Ишқ водисидин бир кеча ҳай-ҳалаб ўттум,
Зухҳод элини мамлакатини талаб ўттум. (Маш.)

И

Ибрат а. намуна, ўрнак,

Ўлуб гулчини ибрат Фурқатийнинг,
Бу гулшан сайрида шод ўлди коми. (Гим.)

Ибтило а. гирифторлик, мубталолик, дучорлик, йўлиқишлик.

Ўз меҳнату ибтило асири. (Л. М.)

Игрим уюрим, гирдоб, сувнинг айланиб оқиши.

Не гирдобким, чархи гардондадек,
Не игрим, сипеҳри навардандадек. (С. И.)

Ид ҳид, ис.

Ғаҳе Наврўз Гул иди била маст,
Даме Гул бўлди Наврўз олида паст. (Г. Н.)

Идбор а, бахтсизлик, омадсизлик, иши ўнгидан келмаслик.

Эл қочса бировдин эл ёмони бил они,
Аҳволида идбор нишони бил они. (Н. Ж.)

Идғом а. қўшиш, бириктириш.

Дедиким: Аё гузини айём,
Ишқ ояти ичра ҳарфи идғом. (Л. М.)

Иёл а. оила, оила аъзолари.

Аҳли иёли анинг бас эрди чўқ. (Зм.)

Иёр а. маж. инсоннинг қадр-қиймат даражаси.

Мунча саволиғаки қилдим гузор,
Саъй била топмади нақдим иёр. (Г. А.)

Ижобат а. қабул; ижобат қилмоқ — қабул қилмоқ.

Тилар васлингни Лутфий, қил ижобат,
Қи айтурлар: «Тилаганини тилагу».

Ижтиноб а. тортинмоқлик, чеқинмоқлик, ўзини узоқ олмоқлик;
ижтиноб айламак — тортинмоқ, ўзини узоқ олмоқ.

Нисбат йўқтур деб ижтиноб айламаким,
Шаҳмен элга, вале сенга қулдурмен. (Б.)

Ижтиҳод а. жадаллик, тезкорлик, ғайрат; ижтиҳод этмак — ғайрат қилмоқ, жадаллик билан эришмоқ.

Дилу жон бирла эл мактаб очарға ижтиҳод этсун (А. Ҳ.)

Издамак изламоқ, сўроқламоқ.

Сўротиб ер юзидин Қоф то Қоф
Машаққат бирла издаб дунйини соф. (Г. Н.)

Издихом а. бир жойга йиғилган, жам бўлган; тўда.

Тамошодин хирад кўзи қамошур,
Ҳама ашёйи ҳикмат издихоми. (Гим.)

Изз а. иззат, ҳурмат, эҳтиром, обрў, эътибор.

Шоҳ мендин ишқ аро ожизроқ эрса тонг эмас —
Қим, болокашлик менинг хўйимдур, онинг — иззу жоҳ.
(F. C.)

Иззу мукнат — иззат-эътибор; бой-у бадавлатлик.

То жаҳонда бордур ҳосид, айлама
Орзуи иззу мукнат, эй Аваз.

Изима — изидан солмоқ, излатмоқ.

Чағри бериб қушлату,
Тойғон изиб, тишлату. (Д. Л. Т.)

Изо а. қийноқ, азоб-уқубат, озор, ранж.

Тўғри сўзга тўғоноқ, изо ва кулфатга ёвуқроқ. (Зм.)

Изтироб а. қийноқ, руҳан эзилиш, сиқилиш, қаттиқ ҳаяжон, қай-
ғуриш.

Дам-бадам бедоду жабру зўрликлар айлабон,
Солма мазлума аҳлининг кўнглига мундоқ изтироб. (А. Ҳ.)

Изҳорлиғ баён этмоқлик, билдиришлик, ошкор қилишлик.

Қилиб хурсандлиғ изҳорлиғлар,
Яна изҳори миннатдорлиғлар. (С. Ҳ.)

Ийд а. байрам, сайил, ҳайит.

Янги ой шавқи таним зор айлаб,
Қоматим ийд гами чанг этмиш. (М. Х.)

Иктисоб а. касб этиш; ўрганиш; илм иктисобин муносиб англа-
мак — илм олишни муносиб кўриш, илм олишни касб этиш.

Ато бу навъ кўргач иш ҳисобин,
Муносиб англади илм иктисобин. (Ф. Ш.)

Ила билан.

Бўлғаймуки лутф ила вафодин,
Бир руқъа бу зор мубталодин. (Л. М.)

Илан билан.

Эрур кўп ноҳақ гарданімға тавқи лаънатким,
Жаҳаннам садриға бу журм илан сардори содиқман.
(Ҳ. Т. Т.)

Илдом илдам, тез.

Уч кишини маҳалладин оқшом.
Чорлади, келди олдириб илдом. (М.)

Илик қўл.

Қачонким тешасин илкига олғай,
Тош узра мендин ортуқ нақш қилғай. (Х. Ш.)

Иликка тушмоқ — қўлга тушмоқ, асир олинмоқ.

Сайхун дарёсининг ёқасида... мағлуб бўлуб, иликка туш-
ти. (Бн.)

Ихтиёр иликдин бормоқ — ихтиёри қўлдан кетмоқ; ҳуқуқсиз
қолмоқ, бировга тобе бўлмоқ.

Борди эса ихтиёр иликдин,
Очилмас иш ул замон биликдин. (Л. М.)

Илло а. ўзга, бошқа.

Ихтиёр эт ўзга иш, Бобурки, ҳосил бўлмағай,
Ишқу васлу айш ила ишратдин илло кошқи.

Илҳон а. сайраш, куйлаш, хониш қилиш.

Шер эшитиб анинг илҳонини,
Фаҳм қилиб савтида ёлғонини. (Ҳ. А.)

Имдод а. маж. таклиф. (айнан ёрдам, мадад, кўмак).

Оз ошга имдод йўқ. (Зм.)

Имо а. ишора, имо қилиш, бош иргитиб ёки юз, кўз, қош, қўл ҳа-
ракати билан ишора қилиш.

Магар ичкаридин бўлдимү имо,
Турушиб кетди хотунлар ҳамоно. (С. Ҳ.)

Иморат а. 1. катта уй, бино.

Улуғбек Мирзонинг иморатларидин Самарқанд қалъаси-
нинг ичида мадраса ва хонақоҳдур. (Бн.)

2. ободонлик, кўрамлик, ободончилик.

Мундоқ улуғ дарё асло зироаттин ва имораттин орт-мас. (Бн.)

Инжу марварид, дур; *маж.* тишнинг оқи, тиш доналари.

Табассум қилсангиз шаққар уёлур,
Тишинг инжусидин гавҳар уёлур. (Мн.)

Инон а. жилов, тизгин, инон-ихтиёрини бермоқ — *маж.* ихтиёрини тамоман топширмоқ, ирода ва хоҳишини бериб қўймоқ.

Чаёнга инон-ихтиёрин бериб, бодиялар қатъ этуб...
юрур эрди. (Зм.)

Инонмоқ ишонмоқ.

Ки қилгайлар бу ишким кўрдила рақл,
Инонмас, гарчи они кўрмайин ақл. (Ф. Ш.)

Иноят а. мадад, илтифот, ёрдам; *иноят этмак* — илтифот кўрсатмоқ, мадад бермоқ, ёрдамлашмоқ.

Неким менга сен риоят этсанг,
Бунча нимаким иноят этсанг. (Л. М.)

Иноқ хон саройидаги мансабдор шахс; бек.

Кўрингиз, юрт иши топти на ерларга қарор,
Хон жилови ики бадрагга тегиб, бўлди иноқ. (Т. Ф.)

Инс а. одамлар, кишилар.

Хаттига ҳайрон инсу жон. (Сн.)

Интибоҳ а. бедорлик, ҳушёрлик; ғафлатдан уйғониш; *аҳли интибоҳ* — сергаклар, ҳушёрлар.

Балки шеър афзалдурур фарзанддинким, шеърни
Насли боқидин бақолиғдур дер аҳли интибоҳ. (М. Х.)

Интихоб а. танлаш, сайлаш, саралаш.

Бора-бора кетди қадрим, интихобим ким десун. (М.)

Интиқом а. ўч, қасд, қасос.

Бўлмоқ ўлмас халос домингдин,
Бўлмоғим эмин интиқомингдин. (С. С.)

Инқилоб а. инқилоб солмоқ — ўзгармоқ, ўзгача бўлмоқ, бошқа бўлмоқ.

Вале зулми даврон солиб инқилоб,
Қилиб эрди ул бўлгон уйни хароб. (С. И.)

Инқироз а. тараққиётдан орқага кетиш, пасайиш, тушқунлик.

Қаю миллатга биздек гар насими инқироз етса,
Анга, албатта, мустаҳкамлик ижод этгуси мактаб. (А. Ҳ.)

Иродат а. ихтиёр; ихлос, эътиқод.

Ҳазрат Хожа Убайдуллоға иродати бор эрди. (Бн.)

Ирсол а. хабар юбориш; ирсол этмак — хабар етказмоқ.

Нодири боди сабодин сенга ирсол этгали,
Қилди иншо бу ғазални, табъи ношодим, эшит.

Ирфон а. билиш, таниш.

Қимки маърифатни этса эъзоз,
Ани ирфон этар албатта мумтоз. (А. О.)

Ирғатмоқ силкитмоқ, қоқмоқ.

Йигитларинг ишлату,
Йиғоч ямиш ирғату. (Д. Л. Т.)

Исирмак қопмоқ, тишламоқ.

Ит исирмас, от тепмас дема. (Д. Л. Т.)

Исирға зирак, сирға, ҳалқа; аёллар қулоғига тақиладиган тақинчоқ.

Фалак ишқинг йўлингда бесару пой,
Исирғанг донаси Зухра, юзунг ой. (Мн.)

Искандар Македония подшоси Александр Македонский (эрамизга-ча 356—323 йилларда яшаган).

Алар илмидин ижод ўлса тонг йўқ,
Искандар кўзгуси, Жамшид жоми. (Гим.)

Ислоҳ а. тузатиш, тузатиб яхшилаш, яхши ҳолга келтириш.

Келмас ўхшар заҳматинг ислоҳга, Бобур, магар,
Ҳар давоким қилдилар, бўлдунг доғи беморроқ.

Исмат а. поклик, покизалик, иффат.

Меҳрига саодат авжи матлаъ,
Исмат ҳуллали юзига бурқаъ. (Л. М.)

Исте́за ф. жанг, уруш; жаҳл, аччиқ-тизиқ гап (айнан сите́за).

Кичигу катта, хурд ила реза,
Қилдилар бир-бирига истеза. (М.)

Истидьо а. хоҳиш, сўраш, илтимос, талаб.

Сангушт... муддао истидьосининг соҳилига ўзини
олди. (Зм.)

Истидьо қилмоқ — сўрамоқ, илтимос қилмоқ.

Неча навбат қойин оғаси Юнусхонким... истидьо қилиб кел-
турди (Бн.)

Истидьо ҳадафига мурод ўқи теғмоқ — *маж.* ўз истагига
эришмоқ, ўз хоҳишига етмоқ, муроди ҳосил бўлмоқ.

...мудео девориға боши ва истидьо ҳадафига мурод ўқи
теғди. (Зм.)

Истиғфор а. тавба қилиш; афв сўраш, кечирим сўраш.

Деди: бу ишқдин инкор қилгил!
Деди: бу сўздин истиғфор қилгил! (Ф. III.)

Истиҳқоқ а. ҳад, ҳуқуқ; ҳақли бўлиш, ҳақиқатга эришиш, ҳақиқат
қозониш.

Бор мундин шарафи мурдашўю исқоти,
Тўра ўғли нчида йўқ мунигдек истиҳқоқ. (Т. Ф.)

Исфиҳоний ф. исфиҳоний қилич — Эроннинг Исфиҳон шаҳрида
тайёрланган, ўзининг ўткир ва мустаҳкамлиги билан машҳур
бўлган қилич.

Қиличлар барча ўткур исфиҳоний,
Ики дамлик пичоқлар ардавоний. (В. Х.)

Исқот а. олиб ташлаш, соқит қилиш, йўқ қилиш.

Бор мундин ўзга шарафи мурдашўю исқоти. (Т. Ф.)

Итмак йўқолмоқ; мудате итмак — вақт ўтмоқ.

Ҳар қадам олғунча итиб муддате,
Ҳар нафас урғунча ўтуб фурсате. (Ҳ. А.)

Итолгу лочинсимон йиртқич қуш; ов қуши.

Баҳрий, Лочин, Итолгу қушларнинг салотинидурлар. (Зм.)

Иторчи ит боқувчи.

«Ит қилгонни иторчи қилмас» дебдурлар. (Зм.)

Иттифоқ *а. маж.* дўст, аҳил, иноқ.

Иккаласи бўлди чунон иттифоқ,
Гўё хаёл айлаки, қилмай нифоқ. (*Тан.*)

Ифлос *а.* камбағаллик, ҳеч нарсаси йўқлик, бечоралик, муҳтожлик.

Бўлуб ифлосдин зарурат ила,
Хиссат аҳлига мадҳхон шуаро. (*М. Х.*)

Ифрот *а.* ҳаддидан ошиш, ҳаддан ошириб юбориш, чегарадан чиқиб кетиш, меъёридан ошиқ.

Гарчи анга шафқат эрур судманд,
Еткурур ифроти ва лекин газанд. (*Ҳ. А.*)

Ихват *а. бирлиги ах;* биродарлар, оғайнилар, ака-укалар.

Жаҳон аҳли, манга сизсиз севукли жон азизимдин,
Эрурмиз бир-биримизга ёқин гўёки бир ихват. (*А. Ў.*)

Ихтиро *а.* янгилик яратиш; **ихтирон** **шайъ** — нарсалар ихтироси; ҳар хил ихтиролар, турли-туман нарсаларни кашф этиш, ясаш.

Қилубон ихтирон шайлар аммо,
Шабиҳи йўқ эди бир-бирига асло. (*В. Х.*)

Ихтисор *а.* қисқа, калта.

Сўз ким демасун улки ихтиёрида дурур,
Сўз яхшилиғи чу ихтисорида дурур. (*Н. Ж.*)

Ихтисос *а.* маҳсус, атайлаб.

Қўргузуб ихлос ишига ихтисос,
Сени адув домидин айлай халос. (*Ҳ. А.*)

Ихтитом *а.* тамом қилиш, поёнига етказиш, хотима бериш, тугаллаш.

Етиб бу тарз нома ихтитома. (*С. Ҳ.*)

Ишрат *а.* кайф-сафо, айш-ишрат, манишат.

Эсизким, бизнинг ўтмуш хону беклар,
Кечиб ишратда зое субҳу шоми. (*Гим.*)

Иштиғол *а.* машғулот, шуғулланиш.

Бу эрди ҳар кунининг иштиғоли,
Қи то ул пешада бўлди камоли. (*Ф. Ш.*)

Иштиғолланмоқ кучаймоқ, зўраймоқ, қизишиб кетмоқ.

Кордон хазиначининг ғазаб ўти иштиғолланиб... тутуни
гардунга хиром боғлади. (Зм.)

Иштиҳор а. шуҳрат топиш, машҳур бўлиш, донг таратиш.

Дема сўз атрофига чекмиш ливойи иштиҳор,
Қадрдонни топмай ўлмиш, даҳрда овора сўз. (М. Х.)

Ишқор махсус ўтлардан куйдириб олинадиган кимёвий модда;
маж. бемаза.

Табъинг мабодо чой тилар,
Дамлашлари ишқор экан. (Сн.)

Иқбол а. бахт, толеъ, саодат, омад.

Аҳли давлатга бўлса ҳам маддоҳ,
Топмас иқболдин нишон шуаро. (М. Х.)

Иқболи забун — *маж.* бахтсиз, иқболсиз, толеи йўқ.

Рўзгорим тийра, иқболим забун, бахтим қаро,
Бўлса равшан, бормукин тадбири дигар толеим? (М.)

Иқболи нигун — иқболи паст, бахтсиз, омадсиз, толеи йўқ.

Ўз ёрини топмасдан, овора экан мандек,
Иқболи нигун, бахти ҳам қора экан мандек. (Ф.)

Иқболи саманд — *маж.* омад, бахт, (айнан иқбол оти).

Иқболи саманди секриган чуст,
Туфроқ уза они ташлаган руст. (Л. М.)

Иқлим г. -а. мамлакат, давлат, ҳукумат.

Бу хушлиқтин бирикти икки иқлим,
Ародин қўпти хавфу қолмади бим. (Г. Н.)

Иқон Туркистон шаҳри яқинидаги бир қишлоқ номи.

Эшитинг бир ҳикоя Иқондин,
Тўй ночор қилди ёлғондин. (М.)

Иқтидо а. эргашинш, тақлид қилиш.

То кўруб хароботин таън этма, эй зоҳид,
Бир нафас эмас холи иқтидо Увайсийман.

Иҳтимом а. қ. эҳтимом.

Кўргузди демакта иҳтимомин,
Арз айлади олида тамомин. (Л. М.)

Ихтиром а. қ. аҳтиром.

Билгач ўзин, англабон каломин,
Ер ўптию қилди ихтиромин. (Л. М.)

Й

Йигирми йигирма.

Бўлуб ўн ёшқа умрининг мурури,
Йигирми ёшча қадду жисму зўри. (Ф. Ш.)

Йизиглиқ тоза, яхши, соф; хуш йизиглиқ сув — тиниқ сув, тоза сув.

Чиқордим хуш йизиглиқ сув бу кўлдин,
Қўнгуллар қонсу теб бу соф сувдин. (Х. Ш.)

Йилин йил бўйи, йил давомида; ҳар доним, мудом.
Ўқушлуғни кўрдум, кўр, аз сўзлади,
Ўгуш сўзладим теб ўкунди йилин. (Қ. Б.)

Йилон илон.

Баски йилонлар қилиб эрди ватан,
Суйи эди пок бамисли лабан. (Ю. З.)

Йироқ узоқ.

Чиқтилар элнинг кўзидин чун йироқ,
Борча ёмонлиққа қилиб иттифоқ. (Ю. З.)

Йироғ қ. йироқ.

Қулуб Маркиза Нипули йироғдин,
Тамошо айлабон турди қироғдин. (С. Ҳ.)

Йитук йўқ бўлишлик, кўринмаслик; **йитук кўргулик** — кўргуликлар ичида йўқолиб кетмоқ.

Биликлик билти бўлти эран белгулук,
Биликсиз тирикла йитук кўргулук. (Ҳ. Ҳ.)

Йиғоч I дарахт.

Йигитлариг ишлату,
Йиғач ямиш иргату. (Д. Л. Т.)

Йиғоч II масофа ва узунлик ўлчови (бир йиғоч тахминан 8 км га тенг).

Анингдек тешадин секриб ушоқ тош,

Ки нозир бир йиғочдин қочуруб бош. (Ф. Ш.)
 Бухоро ва Қоракўлгачаким, ўттуз-қирқ йиғоч йўлга ёвуқ-
 лашур. (Бн.)

Йўқламоқ кўтарилмақ, обрўга эришмоқ.

Биликлик бирла олим юқор йўқлади,
 Биликсизлик эрни чўкарди қудн. (Ҳ. Ҳ.)

К

Кабк ф. каклик.

Қаҳқаҳадин кабк наво келтуруб,
 Бошиға ул кулгу бало келтуруб. (Ҳ. А.)

Кавилмак бўшашмоқ, чарчамоқ, ҳолдан тоймоқ.

Арслонлаю кўкралим,
 Кучи анин кавилсун. (Д. Л. Т.)

Кавкаба а. юлдуз, сайёра; кавкабаи даври фалак — осмон юлдузи;
 маж. олам подшоҳи.

Эй жаҳондори зафар кавкабаи даври фалак,
 Гуш қил қиссан қишлоғи хароби Ҳапалак. (Мах.)

Кавмак чарчамоқ, ҳолдан тойдирмоқ, толдирмоқ; **кучи кавмак** —
 кучдан қолдирмоқ, чарчатмоқ, ҳолдан тойдирмоқ.

Узу бориб ўкуш эвдим,
 Талим юруб кучи кавдим. (Д. Л. Т.)

Кавокиб а. қ. бирлиги кавкаб (а).

Кечалар фиғонимдин тинмади кавокиблар,
 Арзу то само узра можаро Увайсийман.

Кавсар а. афсонавий жаннат ҳовузи; жаннат бўлоғи.

Киши тубий-у кавсар, жаннату ризвонни не қилсун (Ф.)

Кадхудо ф. маж. амалдорлар, ҳукмрон тоифа (айнан уй эгаси,
 хотинли киши, оила бошлиғи).

Гадо андин тўқ, кадхудо тўқлуғи ҳам андин-ўқ. (М. Қ.)

Каж ф. 1. эгри, қийшиқ, қинғир.

Булар бирла ҳар маслаҳат каж эди. (Зм.)

2. маж. кўнгли эгри, қинғир киши.

Хўқандаги икки Фаж ва Қаж бетамиздек қариндошинг
бирла маслаҳат қилиб, бизни ора йўлда қўймоғил. (Зм.)

Кажрав *ф.* эгри юрувчи, эгри йўлга кириб кетган, кўнгли нопок.

Ҳар кишиким, тузлук эрур пешаси,
Кажрав эса чарх не андешаси. (Ҳ. А.)

Кажрафтор *ф.* тескари юрувчи, тескари иш юритувчи; қарши.

Кўрдики, бир аҳли фунун,
Чарх анга кажрафтор экан. (Сн.)

Кайд *а.* макр, ҳийла, фириб, найранг.

Топмадм буқаламун кайдилари тарзин,
Аждаҳодек пораға турмиш очиб оғзин. (Т. Ф.)

Кайик ёввойи эчки, оҳу, кийик.

Қулан, кайик авлату,
Базрам қилиб авналим. (Д. Л. Т.)

Каласка *р.* извош, файтон (*айнан* коляска).

Бўлса киройи тушсанг пружиналик каласка,
Гарчандким, қилурлар гулдор, ароба қурсин. (М.)

Калгусуз келгусиз, келмайдиган, қайтмас, қайтмайдиган.

Учмоқ яри кўрулди,
Тумлуг яна калгусуз. (Д. Л. Т.)

Калоба *ф.* ип, арқон ўрами.

Гилему чекману мўйин калоба,
Тағи от аслаҳа бирла ароба. (В. Ҳ.)

Калом *а.* сўз, гап, нутқ.

Қилиб мухтасар, сўзни қилдим,
Малоловар ўлғай, чўзилган калом. (М. Б. Т.)

Камак *ф.* афсонавий ўта айёр кишининг номи; *маж.* доғули, ал-дамчи, айёр.

Ҳожи касал ўғли бодрафтор,
Доғулики, панд берур Камакка. (З.)

Команд *ф.* сиртмоқ, сиртмоқли арқон.

Найза бўлуб тузлугидин сарбаланд,
Чирмош учун бандға қолиб каманд. (Ҳ. А.)

Камар ф. сув қирғоғида, жар четида, тепалик ёки тоғ бағрида ювилиш, ўпирилиш натижасида ҳосил бўлган ғорсимон ўйиқ жой.

Неча гурза, неча сунбода айлаб,
Камар қозмоқ ишин омода айлаб. (Ф. Ш.)

Камина ф. маж. мен. (айнан кичкина, камтарин, арзимаидиган).

Шаҳриёро, камина сағбонман,
Пешвойи сипоҳи хандонман. (Мах.)

Камол а. тўлиқ, мукаммал, етук.

Итга тааллумда чу бўлди камол,
Сайд анинг оғзидин ўлди ҳалол. (Ҳ. А.)
Камол эт касбким, олам уйидин,
Сенга фарз ўлмагай ғамнок чиқмоқ. (Ғ. С.)

Камон ф. қаттиқ ёғочнинг икки учидан ип тортиб эгиб, ярим доира шаклида ясалган ва найза-ўқ солиб отилалиган қадимий қурол, ёй, камалак; **камон абрў** — қоши ёйга ўхшаш, эгиг қош, қайрилма қош.

Ишқ аро юз минг маломат ўқиға бўлдум нишон,
Бир камон абрўда тузлукдин нишоне топмадим. (Ғ. С.)

Канора ф. 1. чет, қирғоқ.

Фарғона вилояти бешинчи иқлимдиндур, маъмуранинг канорасида воқеъ булбтур. (Бн.)

2. чеку чегара, ҳадду ҳисоб.

Не ўрдусиға бор эди канора,
Не ул ўрдунинг аҳлиға шумора. (Ф. Ш.)

Капа ф. вақтинча яшаш учун дарахт шохлари ва йирик ўт-ўланлар билан ўраб қилинган ёзлик чайла.

Бору йўқ уйларини банда баён гар қилсам,
Бир катак, икки капа, уч олачуқ, тўрт каталак. (Мах.)

Кар ф. эшитиш қобилиятини йўқотган, эшитмайдиган, гаранг, карқулоқ.

Суворовин ҳама олди ароға,
Қулоғи бўлди кар бу можароға. (С. Ҳ.)

Карам а. марҳамат, мурувват, ҳиммат, сахийлик.

Ул сарвга карам қилибон еткур, эй сабо,
Бобур ниёзини ер ўпуб хуб адо била.

Карвон ф. узоқ жойларга юк ва одам ташувчи ҳайвонлар, арава-
лар ва уларни бошқарувчи шахслар тўдаси.

Ул даштдин этдилар равон кўч,
Қилгон киби ҳажга карвон кўч. (Л. М.)

Карилмак ёйилмоқ, ёзилмоқ, тўшалмоқ.

Турлук чачак ёрилди,
Барчин ёзим карилди. (Д. Л. Т.)

Каркас ф. ўлимтик ейдиган қуш.

Дунё менинг деганлар, жаҳон молли олгонлар,
Каркас қушдек бўлубон, ул ҳаромга ботмишлар. (А. Я.)

Каркирак парранданинг бир тури.

.. Каркирак, кўргут, лак-лак бир тарафга ўлтурдилар (Зм.)

Касб а. касби ҳаво айламак — тоза ҳаво олмоқ, соф нафас олмоқ.

тоза ҳаво олиш мақсадида сайр қилмоқ.

Касби ҳаво айламак эттим ҳавас. (Ҳ. А.)

Касрат а. кўп, мўл, зиёд, ошиқ.

... чечаклар касратидин ... мунаққаш кўринур эрди. (Зм.)

Катак ф. *маж.* кичик уй. (*айнан* парранда ва айрим жониворлар туриши учун махсус қурилган уйча).

Бору йўқ уйларини банда баён гар қилсам,
Бир катак, икки қапа, уч олачуқ, тўрт каталак. (Мах.)

Каталак катакка ўхшаш кичик хона, кўримсиз уйча.

Бир катак, икки қапа, уч олачуқ тўрт каталак. (Мах.)

Катон ф. канопадан тўқилган газлама.

Бўз керак андоқки, катондин фареҳ,
Бўлмагай андин бу жаҳон ичра беҳ. (Г. А.)

Қафан а. кўмиш олдида мурдани ўрайдиган оқ мато, қабр ли-
боси.

Манга ул дунёда жаннат не ҳожат,
Эшигинг тупроғи басдур кафанда. (О.)

Качмак кечмоқ, кечиб ўтмоқ.

Тунла била кўчалим,
Ямар сувин качалим. (Д. Л. Т.)

Качурсамак ўтишини истамоқ, кечишини хоҳламоқ; тунуг качур-
самак — туннинг ўтишини истамоқ.

Қора тунуг качурсадим,
Оғир уни учурсадим. (Д. Л. Т.)

Кашмир ҳ. Ҳиндистондаги вилоят номи.

Бор эди Кашмир навоҳисиди тоғ,
Боғи эрам рашкидин кўксиди доғ. (Зм.)

Кашмир жодуси — *маж.* Кашмир гўзали.

Кўнгул ширин сўзунгга бўлди Фарҳод,
Кўзунг Кашмир жодусига устод. (Мн.)

Кашмир эли — *маж.* Кашмир гўзаллари.

Жоду кўзини Кашмир эли халқи кўрубон,
Туттуқ дедилар сени мусаллам бу фан ичра. (С.)

Кен кейин, сўнг, сўнгра.

Биликлик киши кўр билур иш ўзин,
Билиб этар ишни, ўкунмас кендин. (Ҳ. Ҳ.)

Кеш ф. Шаҳрисабз шаҳрининг қадимги номи.

Мовароуннаҳрда Самарқанд ва Кеш қўрғонидин сўнгра
улуғроқ қўрғон йўқтур. (Бн.)

Кибн каби.

Ул даштдин этдилар равон кўч,
Қилғон кибн ҳажға карвон кўч. (Л. М.)

Кибор а. *бирлиги* кабир; улуғ одамлар, буюк кишилар.

Хор ўлди уламову фузало, шайху кибор,
Кўрингиз, юрт иши топти на ерларга қарор. (Т. Ф.)

Кибр а. ўзини ҳаммадан юқори ҳис этиш; манманлик: **кибру ман-
лик шаробини нўш этмақ** — *маж.* кибру ҳавога берилмоқ,
манманликка берилмоқ, гердаймоқ.

Этиб кибру манлик шаробини нўш,
Қаламдони сандуқчаи дугфуруш. (Зм.)

Кизб а. ёлғон, ўтирик, алдаш.

Кимки ўзи айлади ёлғон сўзин,
Кизб дер эл, чин деса қолғон сўзин. (Ҳ. А.)

Кизламак яширмоқ, бекитмоқ.

Биликлик кераклик сўзин сўзлаюр,
Кераксиз сўзини кўмуб кизлаюр. (Ҳ. Ҳ.)

Кийна *ф.* қ. кин,

Айлабон разму кийна изҳори,
Келса Жобир жазойири сорн. (С. С.)

Кийнакаш *ф.* кек сақловчи, душманлик қилувчи, ғаразгўй, адоватчи.

Деди:— Жонингга ҳижрон кийнакашдур,
Деди:— Чун бор васл уммиди хушдур. (Ф. Ш.)

Килк *ф. маш.* қамиш, қалам; **килк забони** — қаламнинг учи, қамиш қаламнинг ёзадиган ўткир учи.

Тамошойи учинчининг баёни,
Қилур тақрир килкимнинг забони. (В. Х.)

Кимхоб *ф.* ўриши ипак, арқоғи зардан тўқилган мато.

Яна духоба бирла тосу кимхоб,
Ҳама зардўзию заррину зартоб. (В. Х.)

Кин *ф.* адоват, душманлик; кек, ўч; низо.

Дедик:— Мендин санга йўқ қасду кин,
Эмин ўлу бил мени доғи амин. (Ҳ. А.)

Кирдор *ф.* ғунча **кирдор** — ғунча кўринишли, ғунча сингарн, ғунчага ўхшаш.

Ўл пардалар ичра ғунча кирдор,
Бу ташқари бўлди анга сирдор. (Л. М.)

Кироманд *а. -ф.* улуғвор, иззатли.

Қўп узр қилиб сўзига пайванд.
Нақдина баса топиб кироманд. (Л. М.)

Кироми *а.* муҳтарам, азиз, улуғ, ҳурматли, олижаноб, саховатли.

Қилиб таклиф бир зоти кироми,
Қириб гимназия кўрдук тамоми. (Гим.)
Фурсати умри кироми этганин расво кўнгул,
Билди ғафлат уйқусидин кўзларин боз айлагач. (Н.)

Кисса *ф.* чўнтак, ҳамён, пул сақланадиган халтача.

Йўқ киссада нақддин нишоним,
Бордур керак эрса нақди жоним. (Л. М.)

Китобдор а.-ф. китоб кўчирувчи, хаттот.

Ўтган китобдори замон,
Хаттига ҳайрон инсу жон. (Сн.)

Кишвар ф. мамлакат, давлат, вилоят.

Адан худ қиш кун ишрат еридур,
Эрам янглиғ парилар кишваридур. (Г. Н.)
Деди: кишвар берай, кеч бу ҳавасдин!
Деди: бечора, кеч бу мултамасдин. (Ф. Ш.)

Козибваш ф. ёлғончига ўхшаш, ёлғон сўзловчи.

Бор эмиш бурун чоғда козибваше,
Уйига тушуб шуълан саркаше. (С. И.)

Ком ф. мақсад, мурод, орзу, истак; **ком топмоқ** — орзусига эришмоқ.

Ҳам ком топар икки дилором,
Ўртада дағи менга етар ком. (Л. М.)

Коми шод ўлмоқ — мақсадига эришмоқ, истагига етмоқ.

Улуб гулчини ибрат Фурқатийнинг
Бу гулшан сайрида шод ўлди коми. (Гим.)

Комгор ф. орзуга эришган, орзуси ушалган, мақсадга етган, муроди ҳосил бўлган; бахтли, саодатли.

Фикр этиб комгору давлатманд,
Деди: Ҳар кимки Жобир этмиш банд. (С. С.)

Комрон ф. мақсадига эришган, бахтли, бахтиёр, омадли.

Қим агар банддин халос ўлгунг,
Бир шаҳи комронга хос ўлгунг. (С. С.)

Кор ф. иш, юмуш, ҳаракат, ҳолат.

Таарруз айлади бир неча изҳор,
Дебонким: «Бу нечук сўздур, нечук кор?» (С. Ҳ.)

Кор қилмоқ — таъсир қилмоқ.

... Найзайи бемажолнинг менинг бу якжирма қалқонимга
нима кор қилсун? (Зм.)

Коргар ф. ишчи, меҳнаткаш.

Бўлуб ҳам коргар, ҳам корфармой,
Меҳинбону қошига даштпаймой. (Ф. Ш.)

Кордон ф. 1. ишбилармон, ишнинг кўзини билувчи (айнан кор — иш; дон (донистан) — билмоқ) 2. рамзий исм.

Кўрқуш айди: Сенинг исмингни Кордон қўюбдурлар.
Ишни билиб қилсанг керак эди ва ҳеч иш билмас экан-
сан. (Зм.)

Кориз ф. бир неча қудуқларни бирлаштирувчи ер ости канали,
бир-бири билан бирлаштирилган қудуқлар тизими.

Илм ўқуб амал қилмоғон кориз қозиб тухум солмоғонга
ўхшар ё тухум солиб, маҳсулидин баҳра олмоғон-
га. (М. Қ.)

Корсоз ф. мададкор, мушкулни осон қилиш.

Ул толеъ корсоз бўлгон,
Аъдосига сарфароз бўлгон. (Л. М.)

Корфармой ф. иш буюрувчи.

Бўлуб ҳам коргар, ҳам корфармой,
Меҳинбону қошига даштпаймой. (Л. М.)

Кост ф. оз, кам; каму кост — етишмовчилик, камчилик.

Найлайин, ўйлаб тирикликнинг камию костин,
Гар қилнч бошимга ҳам келса дегайман ростин. (М.)

Котиб а. қўлёзма ва китобларни кўчириш билан шуғулланувчи
киши.

Сенинг қулоғинг Мулла Сиддиқ котибнинг қулогидек сўз
эшитмас. (Зм.)

Кофир а. динсиз, худосиз, ғайридин.

Ҳазратим очликдан ўлдим, егани нон бер менга,
Қофир ўлгайман, агар десамки баҳмон бер менга. (Г.)

Кош ф. кошки, зора.

Қим мени нотавони хастага кош,
Сен киби бўлмағай эди йўлдош. (С. С.)

Кудурат а. маж. хафалик, қайғу, ғам, андух; гарди кудурат —
маж. ғам, қайғу тўзони.

Юз тарафдин еткуруб гарди кудурат занги ғам,
Айлағай оннаи табъим мукаддар толенм. (М.)

Кузак куз фасли.

Сил афт, ориққина Муҳиддин,
Аҳволи аён бўлур кузакка. (З.)

Куйкунак лочинсимонлар оиласига мансуб ва ассан чумчуқ овлаб
кун қўрувчи гўштхўр қуш; киканак.

Қуйканак илгари қадам қўюб, Қўрқуш олдиға келиб
айди. (Зм.)

Кулба ф. уй, яшаш жойи.

Аҳлу иёли анинг бас эрди йўқ,
Озуқадин кулбасида нарса йўқ. (Зм.)

Кулонкир 1. тумшуғи ва панжаси бақувват; *маж.* бақувват, кучли;

2. қушнинг номи.

Кулонкир султон от қўймоқ сенинг ҳадингму? (Зм.)

Кулонкирлик зўрлик, бақувватлик.

Бари боламнинг асбоби кулонкирлиги миңқори билан чан-
галидин маълум... эмаслурму? (Зм.)

Кунгур ф. теварак, атроф; доира, айлана; кунгури ҳиммат — ҳим-
мат доираси; саховат.

Водийи ғайратқа қадам урмагон,
Кунгури ҳимматга алам урмагон. (Ҳ. А.)

Кундапих ф. ғўлага ўхшаш, кундасифат.

Бирлари мўлтонинамо, ҳийлагар,
Бирларидир кундапиху гавдахар. (Тан.)

Кунжойиш ф. ўрин, жой.

Бу баҳр топар кўнгул аро кунжойиш.
Лекин анга ҳар кўнгул бўла олмас зарф. (Оз.)

Куркунак яшил патли, бигиз тумшуқли, жарларга уя соладиган
ҳашаротхўр қуш.

Элликбоши ўғли макиёнвар,
Устоз бўлибди куркунакка. (З.)

Кутуб а. бирлиги китоб.

Олмолиқ ва Олмоғу ва Янгиким, кутубларда Утроркент
битирлар. (Бн.)

Кучай оғир, мушкул, қийин.

Табугчиларға андин сут кетурмак,
Кучай эрди ҳар куни юк кетурмак. (Х. Ш.)

Кушта ф. ўлган, ўлдирган, ҳалок этилган.

Ёпон аҳлидин андоғ бўлди кушта,
Қўпуб ул кушталардин пушта-пушта. (Ф.)

Кўзгу 1. ойна.

Киши айбинг деса, дам урмағилким ул эрур, кўзгу,
Чу кўзгу тийра бўлди, ўзга айбинг зоҳир айларму? (Ф. К.)

2. ойнаи жаҳон.

Алар илмидин ижод ўлса тонг йўқ,
Искандар кўзгуси, Жамшид жоми. (Гим.)

Кўй ф. кўча, йўл.

Ғам кўйида хонумону вайрон мендек. (Ғ. С.)

Кўкнори ф. кўкнори ичувчи, гиёҳванд киши.

Чойхўридин кўкнори кўп. (Сн.)

Кўкрамак 1. бўкирмақ, ўкирмақ.

Арслонлаю кўкралим. (Д. Л. Т.)

2. чақмоқ чалмоқ, момақалди роқ гулдирамоқ.

Оғди булут кўкраю,
Ягмур тўли сакраю. (Д. Л. Т.)

Кўкшин кўкимтир, кўкиш.

Кўкшин булит уруши,
Қайғуқ бўлиб акрашур. (Д. Л. Т.)

Кўлок ф. тўлқин, бўрон; қаттиқ шамол.

Андаким Меҳр кемасин кўлок,
Сурди баҳр ичра ўйлаким хошок. (С. С.)

Кўмоч олов чўғига кўмиб пиширилган нон; кўмач.

Ўз кўмочиға, масалким, тортадур кул ҳар киши. (М.)

Кўмур маж. қора (қарға ҳақида; айнан кўмир).

Чу кетти чамандин гули оташин,
Кўмур бирла найлай бўлиб ҳамнишин. (С. И.)

Кўни ҳаққоний, тўғри, ростгўй, одил.

Вафоқа вафо ул кишилиқ ҳақи,
Вафо қил, кўни бўл, отингни бедут. (Қ. Б.)

Кўра ф. темирчи, заргарларнинг металл эритадиган ўчоғи.

Темирчидин тилаб дам бирла кўра,
Белига боғлабон чармин танура. (Ф. Ш.)

Кўргут парранданинг бир тури.

... Каркирак, кўргут, лак-лак бир тарафга ўлтурдилар. (Зм.)

Кўрк чирой, ҳусн, гўзаллик; кўрк ичра олам подшоҳи — жуда ҳам гўзал, гўзаллар гўзали, гўзалликда ҳаммадан зиёда, ҳуснда тенгсиз.

Аё кўрк ичра олам подшоҳи,
Жаҳон тутти сенинг ҳуснунг сипоҳи. (Мн.)

Кўркабой ф. -а. чиройли, ҳусли, кўркли, гўзал; хушрўй, сулув.

Пари рухсораларнинг кўркабойи,
Юзунг наврўзу қошинг байрам оyi. (Мн.)

Кўрмон «кўрмоқ» феълининг инкори; кўрмайман.

Кўрмон фараҳни бир дам агар андин айрумен,
Билман аламни бормен анинг бирла то била. (Б.)

Кўтаҳафм ф. -а. калтаҳафм, ақли қисқа, ўйламасдан сўйловчи.

Жароҳат бўлди бағрим тиғи бедоди рақиблардин,
Бу кўтаҳафм мардумдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. (Ў.)

Кўтоҳлик маж. камтарлик, камтаринлик, керилмаслик, кеккаймаслик.

Ким қўюбдур уҳдаи ўз мулкунгуздин чиқмайин,
Икки, уч, тўрт даъвисин этмакни кўтоҳлик қилинг. (Т. Ф.)

Кўшиш ф. уруш, жанг; уруш ҳаракати, жангу жадал.

Деди Жобирки:— Эй қўлумда асир,
Разму кўшишда қилмадинг тақсир. (С. С.)

Кўшк ф. атрофи боғ билан ўралиб, баланд, баҳаво қилиб солинган подшо иморати.

Самарқанд аркида Темурбек бир улуг кўшк солиб-тур. (Бн.)

Кўҳак *ф.* кичик тоғ, катта тепалик, ҳозирги Чўпон ота тепалиги;
кўҳак суйи — тоғ суви,

Кўҳак суйи шимолидин оқар. Бу сув била Самарқанд
орасида бир пушта тушубтур, Кўҳак дерлар. (*Бн.*)

Кўҳи *ф.* тоғлиқ, тоғли жой.

Бу савдо билан бошида кечқурун,
Борур кўҳи ё орқадин ё бурун. (*М. Б. Т.*)

Кўҳна *ф.* эски, кўҳна, қадимги.

Жойи осойиш эмас ҳеч кима бу қўҳна равоқ,
Ёғдурур бошимиза санги жафо, гарди фироқ. (*Т. Ф.*)

Кўҳсор *ф.* тоғлик, тоғ билан ўралган.

Иссиққа куйган қоп-қора,
Олти жиҳат кўҳсор экан. (*Сн.*)

Кўҳун *ф.* кекса, қари.

Наҳанге дурур солхўрду кўхун,
Бу дарёга сайр айлаган авжу бун. (*С. И.*)

Л

Лабан *а.* сут.

Баски йилонлар қилиб эрди ватан,
Суйи эди пок бамисли лабан. (*Ю. З.*)

Лаванд *ф.* ялқов, дангаса; бекорчи;

Қайси харидорға бўлсун писанд,
Қайда топойин мунга мен бир лаванд. (*Г. А.*)

Лаган *ф.* товоқ; кўк лаган — *маж.* осмон, фалак.

Юзунг била лоф урғоли кўп лоф уялғай,
Шамъе эрур ғояти ер кўк лаган нчра. (*С.*)

Ладуний *а.* худо томонидан берилган, оллоқ ато қилган илоҳий
билим.

Кўфада бир пири ладуни сабақ,
Сайр эта бозорға қўйдн аяқ. (*Г. А.*)

Лайл *а.* кечқурун; лайлу наҳор — эртаю кеч (*айнан* кечу эрта).

Ғаму дард эрур менда лайлу наҳор,
Ва лекин чу эсти насими баҳор. (*С. И.*)

Лак *ҳ.* юз минг.

Ёзиб олдиға икки минг халтани,
Йиғиб эски юз лак тугун латтани. (*Ҳ. Т. Ҳ.*)

Лак-лак — юз мингларча; беадад, жуда кўп, ҳаддан зиёд.

Зор Махмур талаб қилди кечишни шоҳдин,
Ҳапалак юртига тушган пул агарчи лак-лак. (*Мах.*)

Лаклак *ф.* лайлак.

... Каркирак, кўргут, лаклак бир тарафға ўлтурдилар. (*Зм.*)

Ламъа *а.* равшанлик, ёруғлик.

Субҳ чу зоҳир қилиб анворини,
Ҳар ён очиб ламъаи рухсорини. (*Ҳ. А.*)

Ланг *ф.* 1. чўлоқ, оқсоқ; *маж.* юрмаслик, бормаслик.

Вақти намозға келсалар,
Масжид сориға ланг экан. (*Сн.*)

2. оёқ толиқиши, оёқ огриғи.

Рўза бисёр мани танг этмиш,
Баданим суст, аёғим ланг этмиш. (*М. Х.*)

Лаппак ялпоқ, ясси.

Бир огиз эмди олдилар янги,
Чиқди лаппак табақ уза чанги. (*М.*)

Латиф *а.* гўзал, хушманзара.

... Рубъи маскунда Самарқандча латиф шаҳр камроқ-
дур... (*Бн.*)

Латофат *а.* латифлик, гўзаллик, нозиклик, мулойимлик; **латофат** мулкида султон — гўзаллар гўзали, гўзалликда тенги йўқ, ҳусида ягона, чиройда танҳо.

Латофат мулкида султонсен эй жон,
Қамуқ бошдин-оёққа жонсен, эй жон. (*Мн.*)

Лафз *а.* сўз, гап; ваъда.

Қилмағай эрди кўнгул ишқин ҳавас, бал тилга ҳам,
Кечмағай эрди анингдек лафз асло кошки. (*Б.*)

Лашкар ф. қўшин, армия.

Берайлик иккимиз ҳам анга лашкар,
Бўлуб жанг, айласин сардори аскар. (С. Ҳ.)

Лашкари андуҳу ғам — *маж.* қайғу алам дарди, ғам-кулфат юки.

Лашкари андуҳу ғам қасд этти жон торожини. (Ф.)

Лашкаргоҳ ф. аскарлар турар жойи, қўшинлар қароргоҳи, ҳарбий лагерь.

Кириб Милонни лашкаргоҳ қилди,
Улугларни ҳама огоҳ қилди. (С. Ҳ.)

Лаъб а. айшу ишрат, кайфу сафо, кўнгил очиш.

Лаъби дағи бисёр эди. (Бч.)

Лаъл а. 1. қизил рангдаги қимматбаҳо тош, ёқут,

Мошу бугдою гуруч берким, шулар менга керак,
Ҳам айтмасман ақиқу лаълу маржон бер менга. (Г.)

2. қизил; ёрнинг қизил лаби.

Бўю юзу лаъл эрну хату ҳадина туш йўқ,
Сарву гулу мул настарину ёсуман ичра. (С.)

Таманно қилғали лаълингни кўнглум,
Қиши билмас ониким, қолди қанда. (О.)

Лаългун ф. лаълга ўхшаш, қизил ранг; **лаългун ашк** — *маж.* қонли йиғи; қаттиқ оҳу фиғон.

Шаҳлиғнинг дахли йўқ ишқу муҳаббат бобида,
Қим керак анда сариғ юз, лаългун ашк, ўтлуғ оҳ. (Ғ. С.)

Лаъли а. қ. лаъл.

Пардалари риштаси эл жонидин,
Лаълию шингарфн улус қонидин. (Ҳ. А.)

Лаҳжа а. сўзлаш, гапириш; **хуш лаҳжа** — яхши гапирувчи хуш-овоз.

Мутриби хуш лаҳжалар танбурини соз айласа,
Рухпарвар байт ўқуб, хиргоҳи овоз айласа. (Ф.)

Лаҳза а. бир лаҳза, бир дам, бир зум.

Кундузи бир ерда бир дам олмай орому қарор,
Лаҳзае йўқ кечалар кўзларда хобим ким десун? (М.)

Лаҳн а. овоз, оҳанг, куй, хониш қилиш.

Мен доғи лаҳнинг эшнтиб шод ўлай,
Нағманг ила қайғудин озод ўлай. (Ҳ. А.)

Лек ф. лекин.

Лек ҳаққим ғаму бало бермиш,
Дард бермиш, вале даво бермиш. (С. С.)

Либос а. кийим; **йиртиқ либос** — *маж.* камбағал, бечора, **фақир** одам. (*айнан* йиртиқ кийим).

Учраса илдам мовут тўнлик киши,
Ўйлашиб сўнг учрашар йиртиқ либос. (М.)

Ливо а. байроқ, туғ, ялов.

Дема сўз атрофиға чекмиш ливойи иштиҳор,
Қадрдони топмай ўлмиш даҳрда овора сўз. (М. Х.)

Ликав лаган, чинни товоқ.

Сузди ош бир ликавда уч кишидин,
Кетти ошни кўруб ҳама ҳушидин. (М.)

Лода ф. нодон, беақл.

Мени ишқдин манъ этар сода шайх,
Дема сода шайх, айтким, лода шайх. (Н. Ш.)

Лоларух ф. лола юзли, қизил юзли.

Фарзин бисоти лоларухлар,
Оламни мусаххар этди якка. (З.)

Лотин л. лотин каломи — латин тили.

Биринчи дарсхона илми юнон,
Иккинчида ўқур лотин каломи. (Гим.)

Лоюҳибб уз-золимин а. золимлар дўст эмас (*айнан* ло-йўқ, эмас) ю — боғловчи; **ҳиб** (**ҳубб**) — дўст, дўстлик, меҳр-муҳаббат; **золимин** — золимлар).

Нега бунча зулм этиб миллатни айларсан хароб,
«Лоюҳибб уз-золимин» деб тангри қилганда хитоб? (А. Ҳ.)

Лутф а. илтифот, марҳамат; олижаноблик, назокат билдиришлик.

Борғонни, кел эмди, ёд қилмай, эй дўст,
Бориш-келишингни лутф этиб ўксума. (Б.)

Луччак *ф. маж.* чапани, кўкраги очиқ.

Луччак аробакашлар кўкка боқиб гўдайган,
Босқай юролмаганда хушёр, ароба қурсин. (М.)

Луббат *а. маж.* гўзал, чиройли, хушрўй, сулув (*айнан қўғирчоқ*).

Эй луббати Ширин, сени Фарҳод менгизлик,
Оламга ёйилди севарим, нетти не бўлди? (О.)

М

Ма яна, тагин.

Қара баш ёғиси қизил тил турур,
Неча баш еди бу, тақи ма еюр. (Қ. Б.)

Маалқисса *а.* алқисса, хулласи калом, шундай қилиб.

Маалқисса чу Наврўзи жаҳонгир,
Жаҳонни азм бирла қилди тасхир. (Г. Н.)

Мавжзан *а. -ф. маж.* жилвали, тўлқинли.

Ҳаво ҳам муътадил, ҳавзи мусаффо, суфаи дилкаш,
Оқар сув ғалт уриб себарга узра мавжзан бўлса. (Ф.)

Мавзун *а.* келишган, зебо; баланд, юқори; устун, афзал.

Улки бу янглиғ сўзи мавзун эди,
Мендин анинг ҳиммати афзун эди. (Ҳ. А.)

Мавло *а.* эга, соҳиб, хожа.

Кеча-кундуз тинмайин жон қийнадим дунё учун,
Хизмати шоиста ҳаргиз қилмадим мавло учун. (Ф.)

Мавсум *а.* аталган; номли.

Самарқанд аркида Темурбек бир улуг кўшк солибтур,
тўрт ошёнлиқ Кўксаройға мавсум. (Бн.)

Мавқуф *а.* қаратилган, қарашли.

Борди ўшал тоққаки мавқуф эди,
Эзгу яғочлар анга маъруф эди. (Зм.)

Мавқуф бўлмоқ — қараб турмоқ, интизор бўлмоқ, кутмоқ.

Деди:— Мавқуф бўлмайин нимага,
Қўзини боғлабон солинг кемага. (С. С.)

Магар ф. гарчи, чунки.

Келмас ўхшар заҳматинг ислоҳға Бобур, магар,
Ҳар давоким қилдилар, бўлдунг доғи беморроқ.

Магарам ф. шекилли («-га ўхшайди», -микан» вазифасини бажа-
рувчи сўз).

Дерки Ҳакимжони: Аё оқсоқол,
Бизни топибсен, магарам ўсол. (Тан.)

Мадоро а. маж. чора, тadbир.

Қилиб бир неча ҳикмат ошкоро,
Ажалға қилғудек бўлди мадоро. (И. Х.)

Мадраса а. дарсхона, таҳсил оладиган жой; олий диний мактаб.

Муҳаммад Султон Мирзо Самарқанднинг тош қўргонида —
Чақарда бир мадраса солибтур. (Бн.)

Мадрус а. мадрус этмоқ — бекитмоқ, маҳкамламоқ, ёпмоқ.

Элтибон қаср аро қилинг маҳбус,
Эшигин устидин этинг мадрус. (С. С.)

Мадҳхон а. -ф. мақтовчи, таъриф-тавсиф қилувчи; маддоҳ.

Бўлуб ифлосдин зарурат ила,
Хиссат аҳлиға мадҳхон шуаро. (М. Х.)

Мажмуъ а. барча, ҳамма, бари.

Деб ҳар неки киймиш эрди сўйди,
Мажмуъин анинг қошиға қўйди. (Л. М.)

Мажнун а. жинни, девона.

Деди: қайдин сен, эй мажнуни гумроҳ?
Деди: Мажнун ватандин қайда огоҳ. (Ф. Ш.)

Мажнунлуқ жинилик, девоналик.

Деди: недур сенга оламда пеша?
Деди: ишқ ичра мажнунлуқ ҳамиша. (Ф. Ш.)

Мажнунсифат а. девоналарга ўхшаш, ақлдан озганларга ўхшаш,
жиннисифат.

Мажнунсифат, девонавиш,
Серчашмаю кам чанг экан. (Сн.)

Мажруҳ *а.* яраланган жароҳатланган, ногирон, майиб; *маж.* озорли, ғамгин, хафа, қайғули.

Ҳажр ўти неча мажруҳ этиб бузди жигарни,
Васлинг бу шифо марҳамини хуш ёқа келди. (С.)

Мазаллат *а.* хору зорлик, мутелик.

Бистарим — хоки мазаллат, таъя — санги хоралар,
Ғамгусоримдур — балият даштида оворалар. (Ф.)

Мазкур *а.* қайд этилган, зикр қилинган, айтилган, баён этилган.

Бу нафъиким бўлур кўп ерга машҳур,
Некўлиғ васф ила ҳар тилда мазкур, (В. Х.)

Мазлум *а.* зулм кўрган, эзилган, жафо чеккан.

Деди: Бу неча мазлуми ситамкаш,
Фалак бедодидин бўлгон аламкаш. (Ф. Ш.)

Мазмум *а.* ёмон, қабиҳ; ярашмас, нолойиқ.

Дер эди: Ёлгон демаким шум эрур,
Қизб туз эл оллида мазмум эрур. (Ҳ. А.)

Мазруъ *а.* экин экиладиган жой, экинзор, деҳқончилик қилинадиган жой.

Қўҳак суйи била маъмур мазруъдур. (Бн.)

Макиёнвор *ф.* макиён товуққа ўхшаш, макиёнсифат.

Эллиқбоши ўғли макиёнвор,
Устоз бўлибди кўркунакка. (З.)

Макон *а.* жой, ўрин, макон.

На ишким қилди ул ўтган замонда,
Анга бўлди муқаллид бул маконда. (С. Ҳ.)

Макр *а.* 1. ҳийла, фириб; алдов; **макр этмоқ** — алдамоқ, фириб бермоқ.

Ваҳм айладиларки: Макр этгай,
Ғофил қилибон бошиға етгай. (Л. М.)

2. *маж.* фикр, режа, чора, тадбир.

Ўзга тоққа бориб яна кесди яғоч,
Ёрмоғи макрина қилди илож. (Зм.)

Макруҳ а. мусулмонлар наздида нопок, ҳаром, фойдаланиш учун умуман мумкин бўлмаган нарсa.

Тоза илкини ювиб, ейдур ҳалол англаб гумон,
Учраса ҳар ердаким макруҳу мурдор авлиё. (М.)

Макс а. кутиш, маҳтал туриш; тўхташ.

Бот бўлки, ҳариф мунтазирдур,
Бу амрда макс бас музирдур. (Л. М.)

Мактуб а. хат, нома.

Замон саъд эрдию овони марғуб,
Етишди Русия шоҳиға мактуб. (С. Ҳ.)

Маллоҳ а. кемачи, қайиқчи.

Жаҳонда бутратиб сайёҳларни,
Тенгизларга (солиб) маллоҳларни. (Г. Н.)

Малолат а. озор, ранж; ғам-андуҳ, хафачилик; дилтанглик.

Бас эмди ўлмасун воқе малолат,
Агар кўпдур қилай сўз ихтимоми. (Гим.)

Малоловар а. -ф. малолли, малол келтирувчи.

Малоловар ўлғай чўзилган калом. (М. Б. Т.)

Мангзамак ўхшамоқ.

Ким кўрди анинг эрни менинг бошима мангзар. (С.)

Манзар а. кўриниш, сурат, шакл.

Топилмас ҳусн мулкинда санга тенг бир қамар манзар,
На манзар, манзари шоҳид, на шоҳид, шоҳиди дилбар.
(Са. С.)

Манзил а. йўловчилар, карвонлар тўхтаб ўтадиган жой, бекат.

Оромгаҳ ўлди ўзга манзил. (Л. М.)

Манзур а. кишиларга маъқул бўладиган, ёқадиган.

Суворовға бу иш манзур бўлмай,
Низоми тозадин масрур бўлмай. (С. Ҳ.)

Манкуб а. бахтсиз, бадбахт; азобда қолган, қийинчиликка йўлиққан, лаънатланган.

Гарчи аввал бор эди маҳбубу гулрухсора сўз,
Лек эрур ҳоло бaси манкуби бахти қора сўз. (М. Ҳ.)

Манлик манманлик, ўзини барчадан юқори олишлик: кибру манлик — кибру ҳаво, кибрли.

Этиб кибру манлик шаробини нўш,
Қаламдони сандуқчаи дугфуруш. (Зм.)

Манозил а. қ. *бирлиги манзил.*

Бошлабон ул черикни соҳил ила,
Сув ёқосидағи манозил ила. (С. С.)

Мансуб а. тааллуқли, қарашли, тегишли.

Деди қосидки: Йўқ-йўқ, сизга мактуб,
Ёзилғоч сўз тамоми сизга мансуб. (С. Ҳ.)

Мансуба а. ҳийлаю тадбир, чора.

Бал ҳақиқат аро анингдур Меҳр,
Ки, бу мансуба зоҳир этти сипеҳр. (С. С.)

Мансух а. рад қилинган, инкор этилган, бекор қилинган.

Қилиб мансух Ҳиндистон газетин,
Гулистон айла Туркистон газетин. (Ф.)

Манъ а. тақиқ, монелик, рухсат бермаслик; **манъ этмак** — тақиқламоқ, монелик кўрсатмоқ.

Мени ишқдин манъ этар сода шайх,
Дема сода шайх, айтким лода шайх. (Н. Ш.)

Маони а. *бирлиги маъно.*

Маони хайлини қилгон мураттаб,
Бу майдон ичра бундоқ сурди маркаб. (Ф. Ш.)

Маони хурдаси — *маж.* маънолар сирн.

Табъ ганжидин маони хурдасин, юз қатла ҳайф —
Қим нисор этмакка шоҳи хурдадоне топмадим. (Ғ. С.)

Маош а. тирикчилик, умр кечиришлик, яшаш.

Токи қуёш жирми бўлуб нурпош,
Маҳфили айшингда бу янглиғ маош. (Ҳ. А.)

Маош айламак — яшамоқ, кун кўрмоқ, ҳаёт кечирмоқ, **умр** кўрмоқ.

Жаҳон ганжиға шоҳ эрур аждаҳо,
Ки ўтлар сочар қаҳр ҳангомида.
Анинг коми бирла тирилмак эрур,
Маош айламак аждаҳо комида. (Н. Ш.)

Марг ф. ўлим, қазо, вафот.

Бизни дайдию дарбадар дерлар,
Маргимизни маҳи сафар дерлар. (Мах.)

Маргимуш ф. заҳар, заҳарли қаттиқ модда; (*айнан марг — ўлмоқ; муш — сичқон*).

Кимиким тубакдин талаб қилса нўш,
Берур нўшу дору дебон маргимуш. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Мардикор ф. вақтинча ёки қундалиқ ёлланиб ишловчи ишчи.

Чиқиб қочди бир-бир ҳама мардикор!
Купес қолди бу сирга ҳайрону зор. (М. Б. Т.)

Мардона ф. ботир, жасур, довюрак, қўрқмас.

Ясанчоқ мардона бўлмас, капалак парвона бўлмас. (М. Қ.)

Мардум ф. кишилар, инсонлар, одамлар.

Бизга бобо ҳазрати Шоҳинг Мазор,
Мухлисимиз мардуми аҳли диёр. (Тан.)

Марз ф. ер, экин экиш мумкин бўлган жой.

Қиличи зарбаси олинда ҳар марз,
Шигоф андоқки сувдин ер аро дарз. (Ф. Ш.)

Маркаб а. оёқ-улов, миниладиган ҳайвон (от, хачир, туя, эшак кабилар).

Маони хайлини қилгон мураттаб,
Бу майдон ичра бундоқ сурди маркаб. (Ф. Ш.)

Мароҳил а. бирлиги марҳала: манзилгоҳлар, карвонсаройлар, меҳмонхоналар, тўхтаб дам олинадиган жойлар, бекатлар.

... манозил ва мароҳил тай қилиб юрур эрди. (Зм.)

Марқад а. маж. қабр, гўр, мазор.

Хиштини масжид бузубон келтуруб,
Тошини эл марқадидин еткуруб. (Ҳ. А.)

Марқум а. ёзиб қолдириш, қайд этиш; марқум этмак — қайд этмоқ.

Бурунғидин наким марқум этарлар,
Замона аҳлига маълум этарлар. (С. Ҳ.)

Марқум бўлмоқ — ёзилмоқ, битилмоқ, қайд этилмоқ.

Газетлар ичра бўлгач номи марқум,
Улуғлар ичра бўлғай боз матлум. (В. Х.)

Марғуб а. ёқимли, севимли; дилга яқин.

Иzzати ҳадди кам эса хўб эмас,
Ҳаддидин ортуқ доғи марғуб эмас. (Ҳ. А.)

Марғуб ўлмоқ — ёқмоқ, маъқул бўлмоқ, севилмоқ.

Ширин сўз ила халққа марғуб ўлғил,
Юмшоқ де ҳадисингнию маҳбуб ўлғил. (Н. Ж.)

Марҳам а. малҳам, даво, жароҳатни тузатувчи дори.

Мажнун деди:— Эй рафиқи ҳамдам,
Жонбахш даминг ярамға марҳам. (Л. М.)

Масал а. мақол.

Нечукким айтмишлар: «Ёлғон масал турмас», «Уят —
ўлимдин қаттин». (Зм.)

Масжид а. мусулмонларнинг жамъ бўлуб, номоз ўқийдиган ибодатхонаси, мечит.

Қоши ёлар кўйида умри шариф этгунча сарф,
Қилғай эрдим масжиду меҳроб аро жо кошки. (Б.)

Масиҳ а. Исо пайғамбарнинг лақаби (Диний афсоналарда Исонинг ўз нафаси билан ўлганларни тирилтириш, жон бағишлаш қобилиятига эга бўлган, дейилади. Бадний адабиётда севгилини ва унинг лабини жонбахшлик юзасидан Масиҳ, Масиҳога ўхшатилади); **дами Масиҳ** — Исонинг ўлган танга жон бағишловчи нафаси.

Сандалосо шамиму рийҳи анда,
Елга бориб дами Масиҳ анда. (С. С.)

Московчи Москвага бориб-келиб турувчи: **масковчи бой** — Москвага қатнаб, савдогарлик қиладиган бой.

Чиқиб янги, масковчидан бойлар,
Синар ўтмайин баъзиси ойлар. (М. Б. Т.)

Маскун а. маскан, маскан қурган, жойлашган, ўрнашган;
қ. рубъи маскун.

...Рубъи маскунда Самарқандча латиф шаҳр камроқ-
дур. (Бн.)

Масмуъ а. масмуъ ўлмоқ — эшитмоқ, қулоғига етиб бормоқ.

Бу сўз масмун ўлғоч подшонинг,
Ҳақиқат айлади бу мижаронинг. (С. Ҳ.)

Маснад *а.* юксак ўрин.

Фитнаю шўр ҳама рубъ ила маскун дутди,
Хўблар маснадини сифла била дун дутди. (Т. Ф.)

Маснади шоҳаншаҳи — подшо тахти.

Анда тузуб маснади шоҳаншаҳи,
Айшу тараб жоми учун муштаҳи. (Ҳ. А.)

Масоба *а.* ўхшаш, каби.

Бўлак одам миниб олтун ароба,
Бўлур афти Суворовға масоба. (С. Ҳ.)

Масоф *а.* аскарлар сафи.

Масоф ва урушлари яхши эди. (Бн.)

Масрур *а.* шоду хуррам, хушвақт, севинчли.

Ушал хизмат учун маъмур бўлди,
Карамлар кўп кўруб масрур бўлди. (С. Ҳ.)

Масрурлиғ хурсандлик, шодлик.

Олам маъмурлиғи алардин, олам аҳли масрурлиғи
алардин. (М. Қ.)

Матбах *а.* овқат пиширадиган жой, ошхона.

Матбах аро юз тева қурбон эди,
Қўю қўзи беҳаду поён эди. (Ҳ. А.)

Матлаб *а.* истак, орзу, тилак, хоҳиш.

Эди ул шаҳр аро беклар каби ул,
Ҳама бекларни балким матлаби ул. (С. Ҳ.)

Матлаъ *а.* чиқиш жойи (ой ва қуёш ҳақида).

Меҳриға саодат авжи матлаъ,
Исмат ҳуллалли юзига бурқаъ. (Л. М.)

Матлуб *а.* талабга мос бўлган, исталган; хоҳланган, ёқимли.

Шоҳким матлубиға қуллуқ буюрғай ишқ эмас,
Қимки ошиқдур анга зору забунлуғдур гувоҳ. (Ғ. С.)

Матлуб ўлмоқ — талабга мос бўлмоқ, истак даражасида бўл-
моқ.

Хўб эл била суҳбат тутубон хўб ўлғил,
Яхшини талаб қилғилу матлуб ўлғил. (Н. Ж.)

Мато а. матоҳ газлама, материал.

Самарқанднинг яна бир матои қирмизи махмалдурким,
атроф ва жавонибқа элтарлар. (Бн.)

Мафлук а. *маж.* фалокат босган; бечора, фақир, ғариб; камбағал,
ҳеч нарсаси йўқ, бадбахт.

Барчаси мафлуку тиҳи даст эди. (Ю. З.)

Мафхар а. шон, шуҳрат, фахр.

Бу кун Юсуф жамолини қилибдур ҳақ санга бахшиш,
На бахшиш, бахшиши давлат, на давлат, давлатни
мафхар. (Са. С.)

Махдум а. улуг зот, мартабали киши, хўжа.

Махдуми аъзамлик ўзим хўжаман. (Тан.)

Махзан а. хазина, ганж, бойлик,

Қўнгул махзанининг қулфи тил ва ул махзаннинг кали-
дин сўз бил. (М. Қ.)

Махлас а. қутилтириш, қутқазниш, халос этиш; халос бўлиш, қути-
лиш, нажот топиш.

Махласига айланмади илтифот,
Токи анга мунқатиъ ўлди ҳаёт. (Х. А.)

Махлут а. аралаш, омихта.

Ҳар ҳирфагарнинг бир бошқа бозори бор, бир-бирига
махлут эмастур. (Бн.)

Махмал а. бахмал.

Самарқанднинг яна бир матои қирмизи махмалдур. (Бн.)

Махмур а. 1. маст, хуморлик; *маж.* ошиқ.

Турфа бир махмурмен лаъли лаби ёқутига. (М.)

2. киши исми.

Зор Махмур талаб қилди кечишини шохдин,
Ҳапалак юртига тушган пул агарчи лак-лак.

Махмурлиғ мастлик, кайф қилишлик; хуморлик.

Бода махмурлиғидин рўза,
Мани ўлтурғали оҳанг этмиш. (М. Х.)

Махуф а. қўрқинчли, хавфли, ваҳимали.

Йўлда бир води эрди асру махуф,
Қилмай андин мурур аҳли вуқуф. (С. С.)

Маччайи ф. мастчоҳликлар, Тожикистоннинг Мастчоҳ деган жойидан келган ишчилар.

Қочиб кетди маччайилар аксари,
Бориб шулки юртига таъкидлари. (М. Б. Т.)

Машварат а. маслаҳат, кенгаш, йиғин.

Бойўғли айди: ... қариндош-уруғимни йиғиб, машварат
айлаб, анга яраша сизга жавоб берсам керак. (Зм.)

Машом а. димоғ, бурун.

Жаҳон илми гулининг накҳатидин,
Муаттар анда ўғлонлар машоми. (Гим.)

Машшота а. пардозчи, безак берувчи, безантирувчи (аёл).

Тонг эмас қилса юзи машшотани бедасту по,
Айлади ойинани сув, чеҳра пардоз айлагач. (Н.)

Машъуф а. шод, хурсанд; **машъуф ўлмоқ** — севинмоқ, шодланмоқ, хурсанд бўлмоқ.

Машъуф ўлубон бу нукта дерга,
Чектилар улусни берк ерга. (Л. М.)

Машҳур а. шуҳрат қозонган, донги кетган, ном чиқарган; атоқли, таниқли, танилган, номдор.

Баҳодирлик билан машҳури олам. (С. Ҳ.)

Маъво а. ўрин, турар-жой, маскан, бошпана, манзил, макон; истиқомат қиладиган ўрин.

Мулоқи ўлди, маъвосига тушди. (С. Ҳ.)

Маъдан а. қимматбаҳо қазилма, фойдали қазилма.

Турур эрди ўзининг масканида,
Ақиқу лаъл гўё маъданида. (С. Ҳ.)

Маъжун а. кайф берувчи ичимлик.

Сўнгралар маъжун кўп ихтиёр қилур эрди. (Бн.)

Маъзул а. узоқлатиш, четлатиш; кўзлардин уйқу маъзул ўлмоқ — кўзлардан уйқу қочмоқ; бедор бўлмоқ, уйғонмоқ.

Қўзлардин уйқу чу маъзул ўлуб,
Ҳар бири бир зулмға машғул ўлуб. (Ҳ. А.)

Маъзур а. узрли, кечиримли.

Қўз ёшича сув бўлса, бизга маъзур тутунг. (Зм.)

Маъзур тутмоқ — узр сўрамоқ, кечирим сўрамоқ.

Эй бобо, хуш келибсенз. Маъзур тутунг, ўзингиздек кишилар дебдурларки: «Танимасни — сийламас». (Зм.)

Маъмур I а. мансабдор, амалдор; бирор ншга амр этилган.

Бериб арза маъмурга: — Эй ҳокимим,
Деди:— Бор тўққиз юз олтимиш сўмим. (М. Б. Т.)

Маъмур II а. обод, ободон, тўкин-сочин, тўқчилик; маж. хурсанд, хушвақт.

Бор эди кўп неъматли алвонлари,
Хурраму маъмур эди ҳайвонлари. (Зм.)

Маъмура а. обод жой, обод мамлакат; обод, гўзал, хушманзара.

Фаргона вилояти бешинчи иқлимдиндур, маъмураининг канорасида воқеъ бўлубтур. (Бн.)

Маънавий а. фикран, хаёлан.

Сонур эди ўзини тоғ Хисрави,
Тагин ўқуб Деҳлавийи маънавий. (Зм.)

Маънус а. таниш, қадрдон; ўрганган жой.

Ки маънус эрур гарчи, вайронадур,
Нетай шоҳ қасринки, бегонадур. (С. И.)

Маъруф а. маълум, таниш.

Борди ўшал тоққаки мавқуф эди,
Эзгу яғочлар анга маъруф эди. (Зм.)

Маъюс а. хафа ғамгин, қайғули.

Маъюс чиқдим «Исфара»,
Дилхаста, мажруҳу яра. (Сн.)

Маъюс этмак — тушқунликка туширмоқ, умидсизлантирмоқ, ғамга ботирмоқ.

Гул дебон севган кишининг кўкрагига инш уруб,
Хастаю маъюс этиб, афгор қилмоқ шунчалар. (М.)

Мақбул *а.* маъқул, қабул қилса бўладиган; мос.

...мумсиқлар афъоли анга мақбул ва марғуб тушуб-
дур. (Зм.)

Мақдам *а.* қадам қўйиш, бирор жойдан қайтиш, келиш, бир жой-
дан иккинчи жойга бориш.

Мақдаминг ташрифидин кулбам мунаввар бўлмади,
Кеча-кундуз дод-афгон дастидин бедорман. (Ф.)

Мақол *а.* 1. сўз, гап.

Ҳам оғзи аро сенинг мақолинг,
Ҳам кўнгли аро сенинг хаёлинг. (Л. М.)

2. овоз, садо.

Шер қулоғига етиб ул мақол,
Савтини дойимғидек этти хаёл. (Ҳ. А.)

Мақолот *а. қ. бирлиги мақол.*

Йиллар тутубон шайх мақолотиға гўш,
Не кўнглума завқ етти, не жонима жўш. (Ғ. С.)

Мақом *а.* 1. ўрин, жой, макон.

Ажаб бир ҳақими шақоват сиришт,
Мақомига дўзах эрур сарнавишт. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Мақоми дилфизо — дилни равшан қилувчи ўрин, хурсандчилик
жойи.

«Водил» мақоми дилфизо,
Кўчаларидир дилкушо. (Сн.)

2. даража, мартаба, амал, мавқе.

Ҳунарварға етар кўп нафъ андин,
Бўлур сўнгра мақоми рафъ андин. (В. Ҳ.)

Мақосид *а. бирлиги мақсад, мақсуд.*

Ул лаҳзаки Зайд бўлди қосид,
Лайли сари толибон мақосид. (Л. М.)

Мақсуд *а.* мақсад; муддао, ният; мақсуди қалб — кўнғил мақсади,
қалб муддаоси.

Гар ўлсам дарбадар мазлумлар учун,
Будур мақсуди қалби нотавоним. (А. Ҳ.)

Маҳ ф. 1. ой; маҳи сафар — сафар ойн.

Бизни дайдию дарбадар дерлар,
Маргимизни маҳи сафар дерлар. (*Мах.*)

2. севгили, ошиқ-маъшуқ; **маҳи тобон** — *маж.* гўзал ёр, маҳ-буба.

Қон ёшим эрур юз уза юлдуз киби сенсиз,
Ул кўзлари чўлпон маҳи тобонима айтинг. (*Л.*)

Маҳак а. кумуш ва олтинларга суртиб, уларнинг тоза-нотозалигини ажратадиган тош.

«Сангиёда» носдонни мақтаб,
Сўз нақдини урмасин маҳакка. (*З.*)

Маҳал а. 1. ўрин, жой, макон.

Берди маллоҳ аларга бир сандал,
Ки бор эрди ҳамул иковга маҳал. (*С. С.*)

2. вақт, пайт, муҳлат, фурсат.

Маҳалликим ўлур ўн икки саот,
Расад-ла тўп отиб, кунни қиёми. (*Гим.*)

Маҳаллот а. *бирлиги* маҳалла.

Қалъанинг гирдо-гирди тамом маҳаллотдур. (*Бн.*)

Маҳбуб а. севгили, маъшуқ, ёр.

Туруб маҳбуб олида муҳибқа,
Чу гул чоки, гирибон вақти бўлди. (*О.*)

Маҳбуб ўлмоқ — севилмоқ, севимли киши бўлмоқ.

Ширин сўз ила халққа марғуб ўлғил,
Юмшоқ де ҳадисингнию маҳбуб ўлғил. (*Н. Ж.*)

Маҳв а. 1. йўқолиш, битиш, тугаш; **маҳв бўлмоқ** — йўқолмоқ, битмоқ, тугамоқ, орадан кўтарилмоқ.

Сиёсат маҳв бўлди, яшасун оламда ҳуррият,
Бари эл иттифоқ ила жаҳонни айласун жаннат. (*А. У.*)

2. ҳайратдан ўзини йўқотиш, лол қолиш, ажабланиш.

Ҳикоят қилай турфа даврон экан,
Халойиқ ҳама маҳву ҳайрон экан. (*М. Б. Т.*)

Маҳд а. бешик; тарки маҳд қилмоқ — бешикдан чиқмоқ.

Қадам урдию тарки маҳд қилди,
Қўюб эмгак, юрурга жаҳд қилди. (*Ф. Ш.*)

Маҳжур а. ҳижрон, жудолик, айрилиқ, маҳрум.

Ким, мен мен дардманди маҳжур,
То бўлғай отим қошингда мазкур. (Л. М.)

Маҳжур қилмоқ — ажратмоқ, айирмоқ, жудо қилмоқ, маҳрум қилмоқ.

Дўстлар лутфидин қилур маҳжур,
Баски бор душмани замон шуаро. (М. Х.)

Маҳз а. фақат, биргина, бутунлай.

Керак одамга қилғай илм ҳосил,
Жаҳондин ўтмағай то маҳз жоҳил. (И. Х.)

Маҳзун а. мунгли, ҳазин, ғамли, ғамгин.

Чун шаҳрдин чиқдим «Қудаш»,
Қўнгул бўлуб маҳзуну ғаш. (Сн.)

Маҳин ф. чиройли, гўзал, нозик.

Эмасдур шамъ ранги шуъласи оқ,
Латофатда яна андин маҳинроқ. (В. Х.)

Маҳкам а. қаттиқ; **маҳкам совуқ** — қаттиқ совуқ.

Қиши маҳкам совуқтур. (Бн.)

Маҳлул а. эритилган.

Сийми маҳлулдек суйи тоби,
Жўшида изтироби сиймобий. (С. С.)

Маҳмил а. туя устига ўрнатилиб одам ўтириш учун мўлжалланган кажава, сават.

Боғланди чу бухти узра маҳмил,
Оромгоҳ ўлди ўзга манзил. (Л. М.)

Маҳол а. қийин, оғир, мушкул.

Ўзинг сиринг асрардин сенга малолдур ва яна биров
ани асрамоғи маҳолдур. (М. Қ.)

Маҳол этмак — мушкул қилмоқ, қийинлаштирмоқ.

Ҳижрони тилимни лол этибдур,
Сўз дерни менга маҳол этибдур. (Л. М.)

Маҳор а. тизгин, ип, арқон.

Тоқтилар олиб ихтиёрин анинг,
Бир улуқ кемага маҳорин анинг. (С. С.)

Маҳофил а. қ. бирлиги маҳфил;

Шеърни янглиғ кезар маҳофил аро,
Қилғали дарди дил аён шуаро. (М. Х.)

Маҳр а. никоҳ вақтида кўёв томонидан келинга ажратиладиган доимий ва шахсий мулк, қалин.

Қўрқушнинг маҳр солишига ва Қўйкунак олишига бир неча қушлар ҳайрон қолиб, бир-бирларига айтишур эрдиларким: «Бели огримеганининг нон ейишига боқ». (Зм.)

Маҳрам а. яқин дўст, самимий оғайни; маҳрами роз — сирдош; энг яқин дўст.

Ғамгусоримдур — балият даштида оворалар,
Маҳрами розим ўлуб — мотамсаролардин бири. (Ф.)

Маҳфил а. 1. йиғин, мажлис, анжуман.

Рой кўп урдилар тузуб маҳфил,
Шаҳсиз ўлса сипоҳ, йўқ ҳосил. (С. С.)

2. базм, кўнгилахушлик йиғини.

Токи қуёш жирми бўлуб нурпош,
Маҳфили айшингда бу янглиғ маош. (Ҳ. А.)

Маҳшаргоҳ а. -ф. қиёматда инсонлар тўпланадиган майдон.

Ажаб девонаманки, фардоки маҳшаргоҳга сиғмам-
дур. (Маи.)

Мезбонлиғ меҳмон кутишлик, зиёфат ва тўй эгаси бўлиш.

Мезбонлиғ қилурға йўқ нимаси.
Бўлса Мунисга меҳмон шуаро.

Менг хол.

Қаро менг ол янгоқингқа ярошур. (Мн.)

Менгизлик юзлик, чеҳралик, ўхшаш, ўхшайдиган.

Эй луббати Ширин, сени Фарҳод менгизлик,
Оламга ёйилди севарим, нетти не бўлди? (О.)

Метин ф. тош йўнадиган теша.

Чу метин зарбидин айлаб ситеза,
Қаттиқ хорони айлаб реза-реза. (Ф. Ш.)

Меърож а. 1. шоти, нарвон. 2. юқорига кўтарилиш.

Халилосо бу йўлда оташи Намруд — меърожим. (*Маш.*)

Меҳнат а. машаққат, қийинчилик.

Шод этмас эмиш кўнгулни меҳнатда киши. (*Б.*)

Меҳнат ўти — мусибат, азоб-уқубат.

Халқ бу шаҳр ичра баъиндон эди,
Меҳнат ўтидин бари бирён эди. (*Ю. З.*)

Меҳнат эли — бечоралар, камбағаллар, қашшоқлар, оддий кишилар.

Давлатга етиб меҳнат элини унутма. (*Б.*)

Меҳнат шом — *маж.* уқубат, зулму ситам.

Бошингга тушса меҳнат шом жовид.
Юз очиб зоҳир этсам эрди хуршид. (*Ф. Ш.*)

Меҳнаткада а. -ф. машаққат, қийинчилик етказувчи.

Доми меҳнаткададин кўнглими озод этсам,
Қим бузулган дили вайронани обод этсам. (*Т. Ф.*)

Меҳр а. 1. қуёш, офтоб; меҳри ховарий — шарқ қуёши, шарқдан чиқиб келаётган офтоб.

Бойўғлининг бир қизи бор эрдик, меҳри ховарий юзига
банда эрди. (*Зм.*)

2. севги, муҳаббат, ишқ; **меҳри жовид** — абадий муҳаббат, доимий севги.

Ул ҳажр тунига субҳи уммид,
Не субҳи уммид, меҳри жовид. (*Л. М.*)

Меҳрафрўз ф. қуёшдек ёруғ, қуёш сингари ёндирувчи.

Рафеъ айтурким: «Мен Наврўзнингмен,
Бу зебо моҳи меҳрафрўзингмен. (*Г. Н.*)

Меҳроб а. масжиднинг ички қибла тарафидаги тахмонга ўхшаш жой.

Қоши ёлар кўйида умри шариф этгунча сарф.
Қилгай эрдим масжиду меҳроб аро жо кошкн. (*Б.*)

Мидҳат а. мадҳ, таҳсин, мақташ.

Демаким, фориг дуосидин Муқимий эрта-кеч,
Мидҳату зикру саносидин Муқимий эрта-кеч.

Мийно ф. кўкимтир, ҳаворанг, шишасимон.

Ранги анинг сипеҳри хазродек,
Ҳайъату даври чархи мийнодек. (С. С.)

Милтиқ ф. ўқ отадиган узун стволли қўл қуроли.

Ийғиб ёш болаларни баъзи авқот,
Яғоч милтиқ бериб айларди саллот. (С. Ҳ.)

Минвол а. ҳолат, равиш, услуб, тарз.

Масалким Тошканддин олсалар мол,
Билиш лозимки, Масковда на минвол. (И. Х.)

Мингбоши қишлоқ ҳокими ёки оқсоқоли.

Бунча гердайдинг, Худоёрхонмусен,
Шунчаки мингбошисан, ўпкангни бос. (М.)

Мингбошилик қишлоқ оқсоқоллиги, ҳокимлиги.

Мингбошилик кимнинг иши,
Десам, деди бедониши,
Бир «Қўштегирмонлик» киши
Ҳожи Исо бадкор экан. (Сн.)

Минқор а. тумшуқ.

Бари боламнинг асбоби кулонкирлиги минқори билан
чангалидин маълум... эмасдурму. (Зм.)

Мирза ф. ёзув-чизув ишларини олиб борадиган лавозимли киши;
котиб.

Ҳўмрайиб ер остидан қўлга қарар,
Сен қолиб муздин совуқ мирзанг Ғиёс. (М.)

Мир а. -ф. пул бирлиги, танга, чақа пул.

Вўдайиб турмай беринглар бир пақир, хоҳ бир мири,
Аср қичқирғон хурусдек бемаҳал девонамен. (М.)

Мирзо а. -ф. амирзода, амир ўғли.

Улуғбек Мирзонинг иморатларидин Самарқанд қалъаси-
нинг ичида мадраса ва хонақоҳдур. (Бн.)

Мироб а. -ф. сув тақсимловчи.

Хоҳ рози, хоҳ бўлсун хуноб,
Юрт элга сув бермай мироб,

Ҳожи ерин қилмиш сероб,
Деҳқон учун қаттол экан. (З.)

Мискин а. 1. фақир, камбағал, бечора.

Қўча дарвоза тўй кунн занжир,
Тўкти мискин, гадо йўлига қир. (М.)

2. ўзбек халқ қуйларидан бирининг номи.

Гоҳи «Мискин» машиқю гоҳи «Чапандоз» айласа,
Етса анжомига ул гайрини оғоз айласа. (Ф.)

Мисл а. ўхшаш, монанд: **бамисли лабан** — сутга ўхшаш, гўёки сутдек.

Баски, йилонлар қилиб эрди ватан,
Суйи эди пок бамисли лабан. (Ю. З.)

Мишиқ мушук.

Шўранул... ўз ишига пишиқ ..., ўғри мишиқ. (Зм.)

Миғ ф. қора булут.

Чу чобук жамолидин олди ниқоб,
Дегил чиқти миғ остидин офтоб. (С. И.)

Миҳан а. *маж.* машаққат, заҳмат; **асири миҳан** — меҳнаткаш, машаққат чекувчи, машаққат ва оғир меҳнат билан кун кўрувчи.

Сайрда кўрдум бир асири миҳан,
Бир қучоқ орқасига юклаб тикан. (Ҳ. А.)

Мовут ўнг томони силлиқ, жун ёки ярми жун мато; сукно.

Учраса илдам мовут тўнлик киши,
Ўйлашиб сўнг учрашар йиртиқ либос. (М.)

Мода ф. урғочи жинс; *маж.* аёл, хотин-қиз.

Эронлардин ўзни тутар гарчи бор,
Ўкуш зебу зийнат била мода шайх. (Н. Ш.)

Модар ф. она

Оч ўтина куйди, анодин жудо,
Модарининг меҳрида эрди адо. (Зм.)

Можаро а. жанжал, баҳс, мунозара, машмаша.

Бу сўз масмуи ўлғоч подшонинг,
Ҳақиқат айлади бу можаронинг. (С. Ҳ.)

Мол а. сотиладиган нарсa, буюм, товар.

Бориб мол учун, мол ололмай келиш,
Ёмон, аҳли тужжорга мушкил иш. (М. Б. Т.)

Моссомол а. тўла, диммолим.

Лаболаб ул судин чун ҳавз тўлди,
Ариғлар доғи моло-мол бўлди. (Ф. Ш.)

Монанд ф. ўхшаш, сингари, каби.

Алар ҳар қайси монанд Арасту,
Хирадда балки Афлотунга қаршу. (И. Х.)

Монанди банда — инсонларга ўхшаб, кишилар каби.

Бориб деҳқончиликни қилди анда,
Тириклик айлади монанди банда. (С. Ҳ.)

Мосиво а. бошқа, ўзга; ... дан бошқа, ... дан ўзга, ... дан таш-
қари маъноларида келади.

Ўз дилинг тааллуқдин банд қил худо сори,
То дегил кеча-кундуз мосиво Увайсийман.

Мотамсаро ф. мотам тутувчи, азадор, азали.

Ғамгусоримдур — балият даштида оворалар,
Маҳрами розим ўлуб — мотамсаролардин бири. (Ф.)

Моҳ ф. асл, бирор нарсанинг асоси; **мояи пайванд** — *маж.* бола,
фарзанд.

Тишлабон ул мояи пайвандини,
Оғзида асрар эди фарзандини. (Ҳ. А.)

Моҳ ф. ой; **моҳи меҳрафрўз** — қуёшдек нур таратувчи ой; *маж.*
гўзал, чиройли.

Рафеъ айтурким:— Мен Наврўзнингмен,
Бу зебо моҳи меҳрафрўзингмен. (Г. Н.)

Моҳазар а. тайёр озиқ-овқат, таом.

Бойўғли Қўрқушни уясига қўндурди ва олдиға моҳазар
қўйди. (Зм.)

Муалло а. олий, юқори, баланд.

Қасрки, базм, анда муҳайё бўлуб,
Зийнати фирдавс муалло бўлуб. (Ҳ. А.)

Муаттар а. хушбуй, атрли, ёқимли ҳид.

Муаттар боғ саҳни очилиб гул,
Тамошабинлар эрди анда булбул. (В. Х.)

Мубаддал а. алмашиш; мубаддал бўлмоқ — алмашмоқ, айланмоқ;
айирбош бўлмоқ.

Мулкгирлик дағдағаси жиҳатидин хийли ярашлар уруш-
қа ва дўстлуқлар душманлиққа мубаддал бўлур эрди. (Бн.)

Мубораклик а. қутлашлик, табриклашлик; олқишлов.

Қучоқлашгач ул икки сарви озод,
Мубораклик била отландилар шод. (Г. Н.)

Мубориз а. жангчи, курашчи, паҳлавон, зўр,

Анга ҳар кишиким мубориз эди,
Етишган дам илгида ожиз эди. (С. И.)

Мубтало а. маж. ошиқ.

Бўлғаймуки лутф ила вафодин,
Бир руқъа бу зор мубталодин. (Л. М.)

Мударрис а. мадрасада дарс берувчи, мадраса ўқитувчиси.

Мударрислар ягона илму фанда,
Этар мансух Афлотунни номи. (Гим.)

Муддан а. қ. муддаий.

Юрар гоҳ ҳикмат усулида ул,
Гаҳи муддан шеър йўлида ул. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Муддаий а. даъвогар, рақиб, душман, ёв.

Мени хор эттию қилди муддаийга парвариш,
Даҳри дунпарварни ўзга муддаоси қолдиму. (Б.)

Муддао а. мақсад, хоҳиш, талаб.

Сангпушт... муддао истидъосининг соҳилига ўзини
олди. (Зм.)

Мудом а. доимий, ҳамиша, ҳар доим.

Олиб тўртинчида таълими немис,
Ўқур бир жамият анда мудоми. (Гим.)

Мужда ф. хушxabар, севинтирадиган хабар.

Бу муждадур анча жондин ортуқ,
Бал ҳар неки дермен ондин ортуқ. (Л. М.)

Мужиб а. сабаб, бонс.

Ёмонларга лутфу карам; яхшиларга мужиби зарар ва аламдур. (М. Қ.)

Мужовир а. 1. бир жойда тургун яшовчи; 2. мозорнинг шайхи, мозор ва унинг мулкига қўз-қулоқ бўлиб турувчи киши.

Мусофирга андин таом ва мужовирга андин ком. (М. Қ.)

Музир а. зарарли, бефойда.

Бот бўлки, ҳариф мунтазирдур,
Бу амрда макс бас музирдур. (Л. М.)

Музмаҳил а. йўқотилган, маҳв этилган.

Бўлурдин бурун бир-биридин биҳил,
Бўлуб эрдилар барчаси музмаҳил. (С. И.)

Мукаддар а. хира, қоронғи; мукаддар айламак — хиралаштирмақ.

Юз тарафдин еткуруб гарди кудурат занги ғам,
Айлагай оннан таъбим мукаддар толеим. (М.)

Мукаррам а. азиз, муҳтарам, иззатли, иззат-икром қилинувчи.

Анга таъзим қилди барча одам,
Тутушди доғи билмасдин мукаррам. (С. Ҳ.)

Мукнат а. бойлик, давлат.

То жаҳонда бордур ҳосид, айлама
Орзуйи иззу мукнат, эй Аваз.

Мул ф. май, шароб, мусаллас, вино.

Бўю юзу лаъл эрну хату ҳаддина туш йўқ,
Сарву гулу мул настарину ёсуман ичра. (С.)

Мулк а. мамлакат, юрт.

Деди:— Ўз мулкунгизга азм этингиз,
Жон кераклик эса равон кетингиз. (С. С.)

Мулкгирлик ўзга юртни босиб олишлик, босқинчилик; бировларнинг мулкига ҳирс қўйишлик.

Чун Умаршайх мирзо баланд ҳимматлиқ ва улуг донялиқ
подшоҳ эрди, ҳамиша мулкгирлик дағдағаси бор эрди. (Бн.)

Мулло а. ўқимишли, донишманд, билимли.

Бу ҳама ноқислиги бирла ўзини ҳамадин мулло ва донишманди рўзгор кўрар эрди. (Зм.)

Мулозим а. хизматкор, хизматда бўлувчи.

Деди: Мен шоҳдин келган мулозим... (С. Ҳ.)

Мулозимлиг ҳокимлар ва амалдорлар ҳузурида уларнинг хизматидаги ходимлик, хизматкорлик вазифаси.

Деди: Мен шоҳдин келган мулозим,
Мулозимлиғни этган ўзга лозим. (С. Ҳ.)

Мулоқи а. мулоқотда бўлиш, учрашув, юзма-юз гаплашув.

Юрубон ул Суворовга етишти,
Мулоқи ўлди, маъвосига тушти. (С. Ҳ.)

Мултамас а. илтимос, сўров.

Деди: кишвар берай, кеч бу ҳавасдин!
Деди: бечора, кеч бу мултамасдин! (Ф. Ш.)

Мулҳақ а. қўшилган.

Тасарруфлар қилиб ул навъи мулҳақ,
Қи бирдин минг бўлуб ул ишга равнақ. (Ф. Ш.)

Мумсик а. ўтакетган хасис, қизғанчиқ; бахил, зиқна.

Абдурахим судхўр баққол мумсикдек кўп хасисдур. (Зм.)

Мумтоз а. бирор фазилати, яхши томони билан бошқалардан ажралиб турадиган, афзалликларга эга бўлган.

Вомиқу Фарҳоду Мажнундин муқаддам билди ёр,
Нодири ишқини ошиқликда мумтоз айлагач. (Н.)

Мунаввар а. ёруғ, равшан, нурли; мунаввар зимни — ёруғлик асо-си, нур ичида.

Бу кунлар бошимизда бир саҳоб ўлса ажаб эрмас,
Мунаввар зимнида бир офтоб ўлса ажаб эрмас. (З.)

Мунаққаш а. нашқли, зийнатли; безакли, пардозли.

Сабза раёҳин, анвои гуллар, чечаклар касратидин...
мунаққаш кўринур эрди. (Зм.)

Мунаққаш айламак — нақшламоқ, пардозламоқ, оройиш бермоқ.

Бу сафҳани айлаган мунаққаш,
Сўзга бу сифат бўлур рақамкаш. (Л. М.)

Мунглуқ ҳазин, ғамгин, маъюс.

Ўқур бу Лутфийи мунглуқ ниёз номасини,
Савобу олқишу юз минг дуо керак бўлса.

Мунис *а.* 1. ёр, дўст, ҳамдам, ҳамсуҳбат.

Мунисим-толеъ забунлар, ёр бахти қоралар.
Ҳамдамим — тиғи аламдин сийнаси садпоралар. (**Ф.**)

Муниси ғам — ғамга улфат, ғамгин, ғамга мубтало.

Шоҳо, фуқароки муниси ғамдурлар.
Бедордилу кўзлари пурнамдурлар. (**М. Х.**)

2. киши исми.

Мезбонлиғ қилурға йўқ нимаси,
Бўлса Мунисға меҳмон шуаро.

Мунофиқ *а.* икки юзламачи, тили бошқаю дили бошқа, сўзи билан иши бир-бирига тўғри келмайдиган.

Аламдин то келибман даври оламда хисолим шул,
Мукулмонларга ҳосидман, мунофиққа мувофиқ-
ман. (**Ҳ. Т. Т.**)

Мунтазир *а.* интизор, муштоқ, орзиқиб кутувчи.

Бот бўлки, ҳариф мунтазирдур,
Бу амрда макс бас музирдур. (**Л. М.**)

Мунфаил *а.* уят, уялиш, хижолат, хижил.

Оразидин шамсу қамардур хижил,
Сўзларидин шаҳду шакар мунфаил. (**Зм.**)

Мунқатиъ *а.* ажралган, узилган, кесилган; **мунқатиъ ўлмоқ** — та-мом бўлмоқ, охирига етмоқ; *маж.* ўлмоқ, вафот этмоқ.

Махласига айламади илтифот,
Токи анга мунқатиъ ўлди ҳаёт. (**Ҳ. А.**)

Мурассаъ *а.* зийнатли, ораста, безакли.

Эрур қушқа хушроқ чу боқсанг аён,
Мурассаъ қафасдин тикан ошён. (**С. И.**)

Мураттаб *а.* тартиб берилган, тизилган; **мураттаб қилмоқ** — тиз-моқ, бир тартибга келтирмоқ.

Маони хайлини қилгон мураттаб,
Бу майдон ичра бундоқ сурди маркаб. (**Ф. Ш.**)

Мурдавор ф. ўликдек, ўликлар сингари.

Тушти бу туфроқ ичра мурдавор,
Йиғлар эди кўзлари қон зор-зор. (Ю. З.)

Мурдашўй ф. ўлик ювувчи.

Бор мундин шарафи мурдашўю исқоти,
Тўра ўғли ичида йўқ мунингдек истиҳқоқ. (Т. Ф.)

Мурдор ф. 1 ўлимтик, ифлос нарса; истеъмол қилиш умуман мумкин бўлмаган нарса.

Тоза илкини ювиб, ейдур ҳалол англаб гумон,
Учраса ҳар ердаким макруҳу мурдор авлиё. (М.)

2. ярамас, пасткаш, ҳароми.

Такжой олур моховдан ҳам,
Ҳожи ўзи мурдор экан. (Сн.)

Мурид а. истовчи, эргашувчи; эшонга қўл берган, мухлис.

Ақча қўлида икки-уч мўйсафид,
Дерки:— Бу назрингизу, бизлар — мурид. (Тан.)

Мурод ф. истак, тилак, мақсад; орзу.

Ғафлат уйқусидин уйғон, гар тилар бўлсанг мурод,
Қим етар мақсадға ҳар ким, бўлса ул бедорроқ. (Б.)

Муруд нок.

Борчанинг ул жони бабонги суруд,
Дер эди: Шафтолию себу муруд!» (Ю. З.)

Мурур а. ўтиш, юриш.

Бўлуб ўн ёшқа умрининг мурури,
Йигирми ёшча қадду жисму зўри. (Ф. III.)

Мусаллам а. 1. таслим, тобе; мусаллам тутмоқ — тан бермоқ, қойил қолмоқ, таслим бўлмоқ.

Жоду кўзини кашмир эли халқи кўрубон,
Туттуқ дедилар сени мусаллам бу фан ичра. (С.)

2. муносиб, лойиқ, раво, тўғри келувчи.

Суворов айди: Мен бечора одам,
Менга деҳқончилик кори мусаллам. (С. Ҳ.)

Мусаннафот а. бирлиги мусаннаф; асарлар, китоблар.

Мир Алишер Навоийнинг мусаннафоти... бу тил биладур. (Бн.)

Мусаххар а. қарам, тобе, қаратиш, асир этиш; **мусаххар этмоқ** — қаратмоқ, қарам қилмоқ, асир этмоқ, забт этмоқ.

Фарзин бисоти лоларухлар,
Оламни мусаххар этти якка. (З.)

Мусаххар ўлмоқ — қарам ва тобе бўлмоқ.

Наким офоқ ародур баҳр ила бар,
Ҳама ўлмиш эди анга мусаххар. (Ф.)

Мусмир а. мевали, сермева.

Бўлди раият галаву сен — шубон,
Ул шажари мусмиру сен — боғбон. (Ҳ. А.)

Мусофир а. келгинди, сафар қилиб юрган; *маж.* бечора, ғариб.

Мусофирга андин таом ва мужовирга андин ком. (М. Қ.)

Мустаъмал а. амалда қўлланувчи, ишлатувчи, амал қилувчи.

Улуғбек Мирзо бу расад билан Зичи Курагонийни би-
тибтурким, оламда ҳоло бу зич мустаъмалдур. (Бн.)

Мустаҳиқ а. ҳаққи бор киши; лойиқ, сазовор.

... йигирманинг бешини мустаҳиққа бериб, ўн бешини
қўйнига урган. (Зм.)

Мустаҳсан а. маъқулланган, қувватланган, мақталган.

Нечунким мунда мустаҳсан ҳунар кўп,
Ҳунар ойинида диққат асар кўп. (В. Х.)

Мусулмон а. 1. ислом динидаги киши; 2. *маж.* тўғри, рост, ҳалол киши.

Адамдин то келибман даври оламда хисолим шул,
Мусулмонларга ҳосидман, мунофиққа мувофиқ-

ман. (Ҳ. Т. Т.)

Мутааззир а. қийин, мушкул, осон эмас; **мутааззир тутмоқ** — қийин ва мушкул бўлмоқ, иложсиз.

Тутмоқ мутааззир эрди гўша,
Анбончада ҳар не эрди тўша. (Л. М.)

Мутавассит а. ўртача, холис.

Қимники қилсанг мутавассит хайл,
Асра анинг ҳурматида эътидол. (Ҳ. А.)

Мутазаррир а. зарар кўрган, зиён кўрган.

... Самарқанднинг подшоҳи Султон Аҳмад мирзо ва мў-
ғул улусининг хони Султон Маҳмудхон чун Умаршайх
мирзонинг бадмаошлиғидин мутазаррир эдилар. (Бн.)

Мутасарриф а. эғалик қилиш, хўжайинлик қилиш.

Шоҳрухияни фириб била олиб неча маҳал мутасарриф
бўлуб эди. (Бн.)

Мути а. тобе, қарам, итоаткор.

Бу вақтки Навфали жафогар,
Мажнунга бўлуб мутну чокар. (Л. М.)

Мутриб а. ашула айтувчи, ҳофиз.

Кетди ҳушум ул париваш жилва оғоз айлагач,
Ўртади жон пардасин мутриб наво соз айлагач. (Н.)

Муттако а. маж. мададкор, суянчиқ.

Битибдур: Эй улусни подшоҳи,
Забунлар ҳомийси ҳам муттакоси. (Ф.)

Муттаҳам а. туҳмат қилинган, айбланган, шубҳага олинган;
фирибгар, қаллоб, алдоқчи.

Келиб қолди ўзига ногаҳ қасам,
Сариҳ бўлди, ёлғонлиғи муттаҳам. (М. Б. Т.)

Муфсид а. фисқу фасодчи, иғвогар, бадкор.

... Изо ва кулфатга ёвуқроқ, макр ва ҳийлада шайтон-
дин муфсидроқ. (Зм.)

Муфт ф. текин.

... муфт топилганда ошар, ичи кўк, кўзи лўқ нодонларга
Умари айёр. (Зм.)

Муфтий а. шарият, дин қонунларини талқин қилувчи, шарият ва
ҳуқуқ масалалари юзасидан ҳукм чиқарувчи, фатво берувчи,
лавозимли уламо; диний бошлиқ.

Сиз айтган Муҳаммад Амин Хўжа муфтидурки, мудом
ҳар ишда ўзидин бемаза... одамга маслаҳат қилур. (Зм.)

Мухлис а. ихлосманд; содиқ, қадрловчи, ҳурмат қилувчи.

Бизга бобо ҳазрати Шоҳлиғ мазор,
Муҳлисими мардуми аҳли диёр. (Тан.)

Муҳсофат а. зиддият, низо, қарама-қаршилик, ўзаро жанжал.
... Гоҳи муғул улусининг муҳолафатидин вилоятга тура
олмай, яна Мўғилистонга чиқар эди. (Бн.)

Муҳолиф а. ёв, душман, рақиб; қарши, зид.
Зоти душман ва муҳолифни дўст дема. (М. Қ.)

Муҳолифи юрак — юрак рақиб, юракка қарши.

Ўлдошни демиш Хитой табиби,
«Бод бор муҳолифи юракка». (З.)

Муҳолифлик қаршилик, қарама-қаршилик, зиддият.

Муҳолифлик агар қўпса ародин,
Қутулурсиз туганмас можародин. (Г. Н.)

Мухтасар а. 1. қисқа, ихчам, калта.
Чин сўз муътабар, яхши сўз мухтасар. (М. Қ.)

2. кичик, майда.
Мухтасар вилояттур, ошлиқ ва меваси фаровон. (Бн.)

Мушкин ф. 1. хушбўй ҳид; 2. киши исми.
Айитти шоҳи Мушкин: Эй салотин,
Кечинг бу ҳосили йўқ можародин. (Г. Н.)

Муштаҳи а. орзу ва истак билдириш, хоҳлаш, иштаҳага майл қилиш.

Анда тузуб маснади шоҳаншаҳи,
Айшу тараб жоми учун муштаҳи. (Ҳ. А.)

Муштипар ф. маж. бечора, ҳоксор, ожиз, қўлидан ҳеч бир иш
келмайдиган (аёллар ҳақида).

«Хотинлар мол қатори сотилур» деб муштипарларни,
Зулайхо, Лайли, Ширинни тан олмоғонларга ўт туш-
сун. (А. О.)

Муштоқ а. орзуманд, иташ, хоҳлаш, иштиёқманд; **муштоқ ўлмоқ** — истамоқ, хоҳламоқ, орзу қилмоқ.

Қўз Исфара муштоқ ўлуб,
Аввал чиқиш «Яйфон» экан. (Сн.)

Мушфиқ *а.* меҳрибон, шафқатли, шафқат қилувчи.

Ажаб мушфиқ мураббидур муҳаббат,
Ким эрур ўглин қилур мағрури давлат. (Г. Н.)

Муътадил *а.* бир меъёрда, бир маромда.

Ҳаво ҳам муътадил, ҳавзи мусаффо, суффаи дилкаш,
Оқар сув ғалт уриб, себарга узра мавжзан бўлса. (Ф.)

Муътамад *а.* ишонч, ишониш; **сўзи муътамад бўлмаслик** — сўзи-га ишонмаслик, сўзига бовар қилмаслик.

Фиғонлар чекар эрмиш истаб мадад,
Эшитганга бўлмай сўзи муътамад. (С. И.)

Муътод *а.* одатланган, ўрганган, мослашган.

Бобури бедил, эй бути қотил,
Жаврунга мойил, зулмунга муътод.

Муътод этмак — одатлантирмоқ, ўргатмоқ.

Ота бирла онага фарз ўқитмоқ бизни мажбурий.
Қи бизни яхшилиқ қилмоқда муътод этгуси мактаб. (А. Ҳ.)

Муқаддам *а.* бурун, илгари, олдин.

Вомиқу Фарҳоду Мажнундин муқаддам билди ёр,
Нодира ишқини ошиқлиқда мумтоз айлагач.

Муқаллид *а.* тақлидчи, тақлид қилувчи.

Гар муқаллид бўлса пўстин бирла тоқат қилмасанг,
Муз қизиқликлар ёғар тақлидидин қор авлиё. (М.)

Муқаррар *а.* амалга ошиши, вужудга келиши, юз бериши аниқ бўлган; шубҳасиз.

Қачон бўлмаган гап қабул айласин,
Муқаррар дегайким, печат байласин. (М. Б. Т.)

Муқим *а.* 1. бир ерда донмий бўлувчи, бир жойда донмий яшов-чи; **туб жойли**. 2. киши исми.

Ушбу сўзлар, Муқим эмас ёлғон,
Қўну қўшниси шоҳиду бурҳон.

Муқтазо *а.* зарурат, талаб; **муқтазои замир** — дил талаби, ичиш зарурат.

Бўлди фарзандлар бариси кабир,
Манга бўлди бу муқтазои замир. (М. О.)

Муганний а. созанда; ашулачи; ҳофиз.

Муганнийларға булбуллар бикин зор,
Ҳазорон навъ алҳон вақти бўлди. (О.)

Мўғбача ф. майфуруш хизматкори, ичимлик сотувчининг шогирди, харидорларга ичимлик қуйиб берувчи бола.

Жонимға наво солдию кўнглима хуруш,
Бир журъа била мўғбачаи бодафуруш. (Ғ. С.)

Муҳаррар а. ёзишга киришиш, ёза бошлаш.

Лайли тилабон давоту хома,
Филҳол муҳаррар этти нома. (Л. М.)

Муҳассил а. хирож олувчилар, солиқ йиғувчилар.

Муҳассиллар йнбориб, корвоннинг жамъи жиҳотини забт қилди. (Бм.)

Муҳаққақ а. ҳақиқий, аниқ.

Анинг ғарази ўз мақсудиға комдур ва анинг мақсуди сендин муҳаққақ инъом. (М. Қ.)

Муҳиб а. севувчи, муҳаббат изҳор этган, севган.

Туруб маҳбуб олдида муҳибқа,
Чу гул чоки гирибон вақти бўлди. (О.)

Муҳлат а. вақт, фурсат, муддат.

Дер эрмишки, ўрусға нисфин берай,
Келар йилга ярмиға муҳлат сўрай. (М. Б. Т.)

Муҳриқ а. куйдирувчи, ёндирувчи, ўртовчи.

Надомат чиқарса фалак узра дуд,
Чу меъда ўти муҳриқ эрди, не суд? (С. И.)

Мўй ф. жун.

Анда бир тева лойга йиқилиб, ағнаб, шўнғиб, ҳар мўйида
ботқоқлар ёпишиб эрди. (Зм.)

Мўйин ф. жунли; мўйин калоба — жунли ип, арқон.

Гилему чекману мўйин калоба,
Тағи от аслаҳа бирла ароба. (В. Х.)

Мўйчинак ф. қош тукларини териш учун ишлатиладиган ўткир қисқич, қош тергич.

Усмончанинг соати ярашмиш,
Ришхўр алишурму мўйчинакка. (З.)

Мўлтони *ҳ.* лўли (улар асли Покистоннинг Мўлтон шаҳридан бўлгани учун «мўлтони» деб юритилади).

Керак берса Масковга бир лак, қани?
Битим ваъдаи пул, ўзи мўлтони. (М. Б. Т.)

Мўлтонинамо мўлтонига ўхшаш, мўлтонисифат, лўлига ўхшаш.

Бирлари мўлтонинамо, ҳийлагар,
Бирларидур кундапиху гавда хар. (Тан.)

Мўр *ф.* чумоли, қумурсқа.

Чун бўлур эрди болалаб завқнок,
Мўр боласин қилур эрди ҳалок. (Ҳ. А.)

Н

Нав *ф.* янги.

Суворовни олиб ўзига бир кун,
Дедиким: «Нав законлар бирла қонун». (С. Ҳ.)

Навард *ф.* сўз бирикмасида келиб, «ўтувчи», «юрувчи», «кезувчи» маъноларини билдиради. *қ.* биҳор.

Навбаҳор *ф.* кўклам, баҳор фасли (*айнан* нав — янги, **баҳор** — кўклам).

Навбаҳор очилди гуллар, сабза бўлди боғлар,
Суҳбат айлайлик, келинглар, жўралар, ўртоғлар. (М.)

Навкисса *ф.* пул солинадиган халтача, ҳамён.

Элина навкиссаларин қистари,
Расм эди Нажжор ягоч истари. (З. М.)

Навмид *ф.* *маж.* шаввоз, азамат (*айнан* ноумид).

Қам ғайри Қаҳҳору Умар,
Фарғонада ҳофиз дигар.
Билмас эканман беҳабар,
Навмидлар хушхон экан. (Сн.)

Навмидлик умидсизлик, маъюслик.

Бу не навмидликдур, мактаб очсак, оқибат бизни,
Аруси ком ила мақсадга домод этгуси мактаб. (А. Ҳ.)

Навниҳол *ф.* ёш дарахт.

Анинг боғида ўн беш тоза навниҳол ўрук дарахти бор
эрди. (Зм.)

Наво *ф.* куй, оҳанг, хониш; **наво келтурмак** — куйламоқ; *маж.* сайрамоқ.

Қаҳқаҳадин кабк наво келтуруб,
Бошига ул кулгу бало келтуруб. (Ҳ. А.)

Навозанда *ф.* 1. хонанда, ашулачи, қўшиқ айтувчи.

Бойўғли базм асбобини тузуб... навозанда, созанда
жам айлаб, меҳмондорлик расмини барпо тутди. (Зм.)

2. сўзловчи, ҳикоя қилувчи.

Навозанда айди: «Андоғ эшитганим борки, сангпшт
Ироқдин Ҳижоз сари борур эрди. (Зм.)

Навозиш *ф.* меҳрибонлик, мулозамат, лутф, марҳамат.

Эрур тугроси мазмуни навозиш,
Саропо лутф ила топган тарозиш. (С. Ҳ.)

Навозишнома *ф.* илтифотнома, илтифот билан ёзилган хат.

Навозишнома берди шоҳ сизга,
Ҳама ёзишлари дилхоҳ сизга. (С. Ҳ.)

Навосоз *ф.* куйловчи, куй чалувчи, созанда, хонанда.

Ваҳмни қўй, ҳамдаму ҳамрозим ўл,
Айшу тараб вақти навосозим ўл. (Ҳ. А.)

Навоҳи *а.* бирлиги. ноҳия; 1. яқин-атроф, теварак-атроф; жой; атроф-мамлакат, теварак-ўлка.

Бу навоҳида англасам сизни,
Қўймоғумдур тирик бирингизни! (С. С.)

2. мамлакат, вилоят, юрт.

Бор эди Кашмир навоҳисида тоғ,
Боғи Эрам рашкидин кўкида доғ. (Зм.)

Наврас *ф.* янги ўсган, янги кўкарган.

Мен бор эдим ул ниҳоли наврас,
Иўқ шохима хору теграма хас. (Л. М.)

Наврӯз *ф.* Қуёш йили ҳисобида янги йил; ҳижрий санасининг 21

марти — баҳор фаслининг биринчи куни (*айнан нав* — янги, рӯз — кун); *маж.* гўзал, чиройли, хушрӯй.

Пари рухсорларнинг кўркабойи,
Юзунг наврӯзу қсшинг байрам оии. (*Мн.*)

Навъ а. ҳолат, тарз, тахлит; йўл, тариқа.

Бу маҳални не навъ шарҳ этайин,
Эл билур, билмас ўлсалар нетайин. (*С. С.*)

Надам а. лушаймондик, афсусланиш.

Бурунроқки суд этмагай ҳар надам,
Ўзунгни билиб, йўлга қўйғил қадам. (*С. И.*)

Наддоф а. пахта савағич; пахта савовчи.

Беклар ўлди харомзодалари нософи,
Бемаҳосил, чала номард, қалин наддофи. (*Т. Ф.*)

Нажанд ф. ғамгин, хафа, ҳасратли; даҳшатга тушиш, қўрқиш.

Чу пархошидин хасм бўлди нажанд,
Анга ташлади ўйла печон каманд. (*С. И.*)

Нажжор а. дурадгор.

Элина навкиссаларин қистари,
Расм эди Нажжор яғоч истари. (*Зм.*)

Нажм а. юлдуз.

Зайд ўлди фалакрав узра роқиб,
Сурди андоқки нажми соқиб. (*Л. М.*)

Назм а. 1. тартиб, қонда, интизом; 2. шеърят; **китоб назм қилмоқ** — шеърӣ китоб ёзмоқ, шеърӣ асарци тартибга келтирмоқ.

Китоб назм қилмоққа сабаб баён аюр. (*Х. Ш.*)

Назр а. совға, ҳадя.

Ақча қўлида икки-уч мўйсафид,
Дерки:— Бу назрингизу, бизлар — мурид. (*Тан.*)

Наим а. неъмат; нозу **наим** — табиат инъом этган егулик нарсалар; ноз-неъматлар.

Ташқари эрди бори нозу наим,
Шаҳр ичида эрди азоби алим. (*Ю. З.*)

Найза ф. *маж.* чаённинг ниши.

Йўлдоши... найзасни кифтига тик ушлаб юқори-қуйи
юрубдур. (З. М.)

Найзайи бемажол — ўтмас, мадорсиз, дармонсиз ниш; *маж.*
чаённинг ниши.

Сенинг... найзайи бемажолнинг менинг бу якжирма қал-
қонимга нима кор қилсун. (З. М.)

Найстон ф. қамишзор; **вужуди найистониға ўт тушмоқ** — *маж.*
ғазаби қайнамоқ, жаҳли чиқмоқ.

Кордон хазиначининг ғазаб ўти иштиголланиб, вужуди
найистониға ўт тушиб, тутуни гардунга хиром боғла-
ди. (З.м.)

Найман ўзбекларнинг найман уруғи.

Бирни қипчоқу хитою бирни юз, найман деманг,
Қирқу юз минг сон бўлуб бир жон ойинлик қилинг. (Т. Ф.)

Найранг ф. ҳийла, макр, фириб.

Келур кўп жапг ила найранг андин,
Италиё, балки бизлар танг андин. (С. Ҳ.)

Найсон ф. румий ойларининг еттинчиси бўлиб, апрель ойига,
тўғри келади; баҳор ойи.

Субҳидам тушиб шабнам бўлди сабзалар хуррам,
Гул уза томиб кам-кам, ёғди абри найсонлар. (Ф.)

Накҳат а. хушбўй, анвойи ҳид.

Жаҳон илми гулининг накҳатидин,
Муаттар анда ўғлонлар машоми (Гим.)

Намоён ф. намоён этмак — юзага чиқармоқ, жорий этмоқ.

Бирингиз қози, бирингиз аъламу муфти бўлиб,
Бу не ойин эрдиким, сизлар намоён этдингиз. (А. Ҳ.)

Намруд а. Иброҳим пайғамбарни ўтга ташлаган афсонавий подшо.

Халил осо бу йўлда оташи Намруд — меърожим. (Маш.)

Намудор ф. 1. намуна, мисол; ўхшаш.

Яна ёй мавсумида мулки Фархор,
Эрур филжумла жаннатдин намудор. (Н.)

2. намоён, содир бўлиш, юзага чиқиш; **намудор бўлмоқ** — со-
дир бўлмоқ.

Қиличлар ҳар тараф бўлди намудор. (Ф.)

Нард ф. шахматга ўхшаш ўйиннинг тури.

...Лаъби дағи бисёр эди, ҳамиша нард ўйнар эди. (Бн.)

Насим а. ел, шабада; **нашими баҳор** — баҳор шабадаси.

Ғаму дард эрур менда лайлу наҳор.

Ва лекин чу эсти насими баҳор. (С. И.)

Насими жонфизо — жон ато этувчи шабада, жонбахш шамол.

Насими жонфизо бемор танга, эй сабо, еткур,

Хазон пажмурда бўлгонларга сан обу ҳаво еткур. (З.)

Насими инқироз етмак — *маж.* тушкунликка учрамоқ, тараққиётдан орқага кетмоқ, пасаймоқ.

Қаю миллатга биздек гар насими инқироз етса,

Анга, албатта, мустаҳкамлик ижод этгуси мактаб. (А. Ҳ.)

Насрин ф. *маж.* оқ (айнан оқ гул).

Эй юзи насрин, қомати шамшод,

Неча қилурсен жонима бедод? (Б.)

Настаран ф. қ. настарин.

Настаран ювиб юзни, ёсуман тузиб ўзни,

Наргис очибон кўзни интизори ёронлар. (Ф.)

Настарин ф. гулбарги майда-майда оқ ва қизил очилувчи кичикроқ хушбўй гул.

Бую юзу лаъл эрну хату ҳаддина туш йўқ,

Сарву гулу мул настарину суман ичра. (С.)

Нафсрой а. нафсга берилувчи, нафс бандаси, нафсга раъй қилувчи, нафси бузуқ.

Сен чу бўлуб сархушу хилватгарой,

Анда қилиб ҳар на тилаб нафсрой. (Ҳ. А.)

Нафтий ф. *маж.* қора рангли ипак газлама, ранги нефтга ўхшаш ипак мато.

Ипаклик иш ҳама нафтию атлас,

Чунончи беқасаб, шоҳию адрас. (В. Х.)

Нафъ а. фойда, манфаат.

Лекин ул илм доғи нафъ этмас,

Билибон бўлмаса амал қилмоқ. (Б. В.)

Наҳл а. кўчат, ниҳол.

Нахлики ушоттинг они осон,
Туфроқ ила қадди бўлди яксон. (Л. М.)

Нахли оҳ — *маж.* севги, муҳаббат.

Сарвинозим, сендин айру нахли оҳим бўлди хам,
Қоматинг ҳажрида синди шохи шамшодим, эшит. (Н.)

Нахли тарин — *маж.* кўкариб турган дарахт.

Боқмаса деҳқон чаманин туну кун,
Нахли тарин англа қуругон ўтун. (Ҳ. А.)

Нашъу намо а. ҳузур, лаззат, гашт; кайфу сафо; **нашъу намо тоғмоқ** — *маж.* машҳур бўлмоқ, донг таратмоқ.

Мир Алишер Навоийнинг мусаннафоти, бовужудким,
Ҳирида нашъу намо топибтур, бу тил биладур. (Бн.)

Нақдина а. нақд, нақд пул.

Кўп узр қилиб сўзига пайванд,
Нақдина баче топиб кироманд. (Л. М.)

Нақш а. безак, тасвир, сурат, расм.

Минг чордевор тоқчасигача нақшу нигор қилинган ва ҳеч-
Бойўғли сояси тушмаган бўлса, унарман. (Зм.)

Нақши нон — нон тасвири.

Учар эди кўзларидин нақши нон,
Кўз ёши эрди магар оби равон. (Ю. З.)

Наққош а. сурат солувчи, нақш берувчи.

Ул эвларга тугагунча ичу тош,
Ҳам ўлди хорабур, ҳам ўлди наққош. (Ф. Ш.)

Нағма а. куй, оҳанг, наво, тарона.

Муғанний, нағмани кел айлаб оғоз,
Уруш оҳангида қил пардасин соз. (С. Ҳ.)

Наҳр а. дарё, катта ариқ.

Ногаҳ бир наҳри азимга дучор бўлдилар. (Зм.)

Наҳр ул-ҳаёт а. ҳаёт дарёси.

Ариққа қўйдилар, «Наҳр ул-ҳаёт» исм. (Ф. Ш.)

Некулиғ яхшилик; хушрўй, зебо, чиройли, гўзал.

Бу нафъиким бўлур кўп ерга машхур,
Некулиғ васф ила ҳар тилда мазкур. (В. Х.)

Неш ф. қ. ниш.

Ҳар бири занбур киби урди неш,
Бўлди онинг гул бадани жумла реш. (Ю. З.)

Нигор ф. безак, нақш, тасвир, сурат.

Минг чордевор тоқчасигача нақшу нигор қилинган ва ҳеч
Бойўғли сояси тушмаган бўлса, унарман. (Зм.)

Нигун ф. чаппа, тескари; эгилган, букилган.

Иқболи нигун, бахти ҳам қора экан мандек,
Ўз ёрини топмасдан овора экан мандек. (Ф.)

Нигун айламак — букчаймоқ, эгилмоқ, қаддини ҳам қилмоқ.

Жисми уйин айлабон ул юк нигун,
Тиркабон ул уйга асодин сутун. (Ҳ. А.)

Ниёз ф. истак, хоҳиш, майл; илтимос.

Ўқур бу Лутфийн мунглук ниёз номасини,
Савобу олқишу юз минг дуо керак бўлса.

Арзи ниёз қилмоқ — ўз хоҳиш, истагини билдирмоқ, илтимос қилмоқ, истагини баён қилмоқ.

Чу шаҳ олида қилди арзи ниёз,
Ениб қилди ваҳший сори турктоз. (С. И.)

Низом а. тартиб, интизом, қоида.

Қолиб ҳайратда қилдук офаринлар,
Бўлур мундоғ шоҳларнинг низоми. (И. Х.)

Низомий а.-ф. Озарбайжоннинг буюк шоири Низомий Ганжавий (1141—1203). **Низомий болидин ҳалво пишурмак** — Қутб томонидан Низомийнинг форс тилида ёзилган «Хисрав ва Ширин» достонини ўзбек тилига таржима қилинганига ишора.

Қазонтек қайнаб уш савдо пишурдум,
Низомий болидин ҳалво пишурдум. (Х. Ш.)

Нилуфар ҳ. кўк баргли, катта-катта оқ гулли сув ўсимлиги.

Ёш тўкуб баҳри мавжвар янглиғ,
Кўк либос ичра нилуфар янглиғ (С. С.)

Нилуфарзор ҳ.-ф. маж. гулзор.

Меҳр гул янглиғ айлабон яқо чок,
Нилуфарзор аро кезиб ғамнок. (С. С.)

Нисбат а. алоқа, муносабат, фарқ.

Сен гулсену мен ҳақир булбулдурмен,
Сен шуъласену ул шуълаға мен қулдурмен,
Нисбат йўқтур деб ижтиноб айламаким,
Шаҳмен элга, вале сенга қулдурмен. (Б.)

Нисор а. сочиш; **жонни нисор этмак** — жонни қурбон қилмоқ, **жонини** тикмоқ.

Жисминг ул эшикда хоксор эт,
Шукронаға жонни ҳам нисор эт. (Л. М.)

Нисф а. ярим.

Дер эрмишки, ўрусга нисфин берай,
Келар йилга ярмига муҳлат сўрай. (М. Ё. Г.)

Нисфи газ — ярим газ.

Мирҳамзабой ўғли «Кичкинажоң»,
Нисфи газ эмас, келур саякка. (З.)

Нифоқ а. зиддият; макр, ҳийла.

Иккаласи бўлди чунон иттифоқ,
Гўё хаёл айлаки, қилмай нифоқ. (Тан.)

Ниш ф. ўткир нарсанинг учи; наштар, найза.

Гул дебон севган кишининг кўкрагига ниш уриб,
Хастаю маъюс этиб, афгор қилмоқ шунчалар. (М.)

Нишаст ф. жойлашган, ўтирган; **жисмида ғам хори нишаст айламак** — *маж.* вужуди ғам-ғуссага ботмоқ (*айнан* жисмида ғам тикани жойлашмоқ).

К-эй қадин эмгак юки паст айлаган,
Жисмида ғам хори нишаст айлаган. (Ҳ. А.)

Нишеман ф. яшаш, макон қуриш; маскан.

Келиб сарзаниш қилди бир зоғ анга,
Ким эрди нишеман ҳамул боғ анга. (С. И.)

Нишона ф. белги, аломат.

Қўйиб қўл, айлаб ул хатга нишона,
Ўз адъютантидин қилди равона. (С. Ҳ.)

Нишот а. шодлик, хурсандлик, кайфу сафо.

Гулу булбул бикин гулбунлар ичра,
Нишоту айши пинҳон вақти бўлди. (О.)

Нишот қилмоқ — шодланиш, хурсанд бўлиш, севиниш.

Журъатидин эрур нишот қилмоқ,
Лекин керак эҳтиёт қилмоқ. (Л. М.)

Ниҳон ф. яширин, пинҳон, махфий.

Қаю илмики йўқ андин ниҳонроқ,
Анинг қошида йўқ андин аёнроқ. (Ф. Ш.)

Нобакор ф. нокас, пастқаш, инсофсиз, виждонсиз, ярамас, аблаҳ, бузуқ, қабих (айнан ишга яроқсиз).

Жаҳон ичра уч жоҳили нобакор,
Ажал илкин олғонга келди дучор. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Ногаҳон ф. тўсатдан, кутилмаганда.

Бор эрди Фарғонада бир сорбон,
Теваси бор эрди — туғди ногаҳон. (Зм.)

Нова ф. сув оқиши учун ёғоч, тахтадан ишланган ўзан, тарнов.

Осиё новасидек рост этиб бўғузин,
Тўлдуруб ашрафи (бирла девори) дарзин (Т. Ф.)

Новак ф. ўқ, камон ўқи.

Жонима пайваста новак отқали,
Ғамза ўқин қошига ёлаб дурур? (Б. В.)

Ногузир ф. иложсиз, ноиллож.

Ул зору заифи ногузири,
Ким бордур ул менинг асирим. (Л. М.)

Нодир а. кам топиловчи, камёб; аҳмақи нодир — аҳмоқликда ягона, бемазаликда яккаю яғона.

Бобожон Ашур чўлоқу Али бири,
Хўқанд мулкида аҳмақи нодир. (Зм.)

Ноёб ф. топилмас, нодир, камёб.

Жаҳонда кўрмаган асбоблардин,
Ажойиб нодиру ноёблардин. (В. Х.)

Нозир а. кузатувчи, назорат қилувчи.

Анингдек тешадин секриб ушоқ тош,
Ки нозир бир йиғочдин қочуруб бош. (Ф. Ш.)

Нол ф. қамиш қалам ичидаги ингичка темир, қилтириқ; *маж. жор.*
Чекардин ғам тоғин ҳолинг нечукдур,
Бу юкдин жисми чун нолинг нечукдур? (Ф. Ш.)

Нола ф. йиғи, фиғон; ёлвориш, ўтиниш, ялиниш, илтижо.
Қилай нола боқиб гулдек юзунга,
Чу булбулларга афғон вақти бўлди. (О.)

Нома ф. хат, мактуб.
Олиб илгига сафҳаю хома,
Қисса шарҳини ёзди бир нома. (С. С.)

Номабар ф. хат ташувчи, хабар, мактуб элтувчи.
Эшиттимки бир тойири номабар,
Битик зимнида шарҳи ҳангомабар. (С. И.)

Нонволиқ новвойлик, нон пиширувчилик.
Хуб нонволиқлари ва ошпазлари бордур. (Бн.)

Нопадид ф. яширин, яшириш, ғойиб, пинҳон, кўринмас; **нопадид**
қилмоқ — яширмоқ, бекитмоқ.
Қилғуча бу чоҳ ичида нопадид,
Тиг била мени қилинглаш шаҳид. (Ю. З.)

Нопок ф. ифлос, нотоза, булганган.
Жаҳондин нотамом ўтмак биайниҳ,
Эрур ҳаммомдин нопок чиқмоқ. (Ғ. С.)

Нор I ф. анор.
Борчаси ҳасрат била лайлу наҳор,
Дер эдилар: «Олию обню нор! (Ю. З.)

Нор II а. ўт, олов, шуъла; **нори фироқ** — фироқ ўти.
Юклари оғир эдию йўл йироқ,
Ўртади тайлоқни нори фироқ. (Зм.)

Носдон ф. нос солинадиган қовоқ, идиш; **носқовоқ, носкади.**
Сангиёда носдонни мақтаб,
Сўз нақдини урмасин маҳакка. (З.)

Нософ *ф. а.* нопок, пок эмас; ҳеч нарсадан ҳазар қилмайдиган, ҳаром-ҳариш ишлардан қайтмайдиган.

Беклар ўлди ҳаромзодалари нософи,
Бемаҳосил, гала номард, қалин наддофи. (*Т. Ф.*)

Нотавон *ф.* ҳол-қудрати йўқ; заиф, нимжон, ногирон; ночор, бечора, ожиз.

Хусн мулки ичра сендек шоҳи золим кўрмадим,
Ишқ кўйида ўзумдек нотавоне топмадим. (*Ғ. С.*)

Нотавон *этмак* — бечора *этмоқ*, *ожизлантирмоқ*, *заифлаш-тирмоқ*.

Бизни айлаб хору зору нотавон *этмак* учун,
Бермайн осори ҳурлик, банди зиндон *этдингиз*. (*А. Ҷ.*)

Нофа *ф.* мушкли халтача, хушбўй мушк; **нофаи Чин** — Хитой мушки.

Гул этти чиқиб жилва ойин яна,
Тикиб жайбиға нофаи Чин яна. (*С. Н.*)

Нофаржом *ф.* бефойда, натижасиз; **айёми нофаржом** — *маж.* бахтсиз кунлар.

Илгариги айёми нофаржомда Фарғона иқлимида Кайқубод отлиғ подшоҳлиғдин қолган бир эски шаҳристон бор эди. (*Зм.*)

Ношод *ф.* ғамгин, хафа, ўкинчли; хурсанд эмас; **табъи ношод** — хафақон, ғамгин кўнгил.

Нодира боди сабодин сенга ирсол этгали,
Қилди иншо бу ғазални, табъи ношодим, эшит. (*Н.*)

Ношпоти *ф.* нокнинг бир тури, нашвати.

Анджоннинг ношпотисидин яхшироқ ношпоти бўлмас. (*Бн.*)

Ноқислиғ нуқсонлик, камчилиги бор; етишмовчилик, камчилик.

Бу ҳама ноқислиғи бирла ўзини ҳамадин мулло ва донишманди рўзгор кўрар эрди. (*Зм.*)

Нужум *а. қ.* бирлиги нажм.

Ашжорининг ҳар бири чархи аҳзар, уш шажар раёҳин
фавоқиҳи **нужуми** ахтар. (*М. Қ.*)

Нукта *а.* ширин сўз, чиройди гап; **нукта демак** — ширин сўзламоқ, чиройли гапирмоқ.

Машъуф ўлубон бу нукта дерга,
Чектилар улусни берк ерга. (*Л. М.*)

Нуктан «Хайрул-умр» — ишларнинг яхшиси» жумласи.

Тутқил анинг ҳурмати ичра зарур,
Қондан нуктаи «Хайрул-умур». (*Ҳ. А.*)

Нуктадон *а. -ф.* нозикфаҳм, нозик сўзловчи киши, ширинсухан, ширинсўз одам; донишманд, аллома.

Давлат асроридин эрур ғофил,
Ҳар неча эрса нуктадон шуаро. (*М. Х.*)

Ҳакими нуктадон — донишманд, файласуф, аллома.

Кетурдилар ҳакими нуктадоне,
Билик бирла жаҳон ичра жаҳоне. (*Ф. Ш.*)

Нурпош *а. -ф.* нур сочиш, ёғду бериш, нур таратиш.

Токи қуёш жирми бўлуб нурпош,
Маҳфили айшингда бу янглиғ маош. (*Ҳ. А.*)

Нўш *ф.* ичиш; **нўш дору** — ичимлик дори, истеъмолат қилинадиган дори.

Берур захрни нўш дору дебон,
Ани ўлдуруб беажал шул замон. (*Ҳ. Т. Ҳ.*)

Нўш қилмоқ — ичмоқ.

Қирар одами сониға қилса нўш,
Фано дайрида бир қадаҳ бода шайх. (*Н. Ш.*)

О

Об *ф.* сув; **оби равон** — оқар сув, сувнинг тўлиб-тошиб оқиши.

Ташқари эрди сабзау оби равон,
Шаҳр ичида эрди юз оҳу фиғон. (*Ю. З.*)

Оби чоҳ — қудуқ суви.

Тошта эди неъмат ила гаштгоҳ,
Шаҳр ичида шарбат эди оби чоҳ. (*Ю. З.*)

Оби сафо — тиниқ ва тоза сув.

Анҳорида оби сафо,
Себарга, обишор экан. (С. Н.)

Оби ҳаёт — ҳаёт суви; *маж.* жон, жонланиш, жон эниш:
(*айнан* ҳаёт суви).

Лаблари тўкти табассум шаҳдидан оби ҳаёт,
Қўзлари юз фитна барпо айлади, ноз айлагач. (Н.)

Оби ҳаво — *маж.* жон, ҳаёт, яшаш.

Насими жонфизо бемор танга, эй сабо, еткур,
Назон пажмурда бўлганларга сан обу ҳаво еткур. (З.)

Обгир ф. ҳовуз.

Бу сувнинг атрофи тамом обгирдур. (Бн.)

Обий ф. беҳи.

Борчаси ҳасрат била лайлу наҳор,
Дер эдилар: «Олую обию нор!» (Ю. З.)

Обишор ф. шаршара, шалола.

Анҳорида оби сафо,
Себарга, обишор экан. (Сн.)

Овон а. бирлиги он: вақтлар, замонлар, пайтлар, лаҳзалар.

Замон саъд эрдию овони марғуб,
Етишди Русия шоҳига мактуб. (С. Ҳ.)

Овуч ҳовуч; *маж.* шапалоқ.

Фард киши даврда топмас наво,
Елғуз овучдин ким эшитмиш садо? (Ҳ. А.)

Огоҳ ф. хабардор; **огоҳ бўлмоқ** — билмоқ, хабардор бўлмоқ.

Бу хат мазмунидин чун бўлди огоҳ,
Қабул этди наким ёзмиш эди шоҳ. (С. Ҳ.)

Қайда огоҳ — беҳабар, огоҳ эмас.

Деди: қайдин сен, эй мажнуни гумроҳ,
Деди: мажнун ватандин қайда огоҳ? (Ф. Ш.)

Од а. 1. Афсоналарга кўра худога бўйсунмаганлиги туфайли тўфонда қолиб ҳалок бўлган пайғамбарзоданинг исми, Нуҳ пайғамбар авлоди; 2. *маж.* барча эски ва қадимий нарсалар.

Бор эди бир чоҳки Шаддоду Од,
Қозиб эдию бериб эрди бабод. (Ю. З.)

Одам *а.* 1. инсон, киши. 2. *маж.* малай, хизматкор, югурдак; биров-га қарам киши.

Мен бир одамнинг одамию малай . . .
Занчалиш, эзма ҳам чўзулди талай. (*М.*)

Одами жинси — одамзод, инсоният, одамзод жинсига хос.

Одами жинсида йўқ қиссаси,
Қолди анинг думчасининг ҳиссаси. (*Зм.*)

Озода *ф.* яхши хислатли; асл киши, обрўли; саховатли.

Озодадин тўпори кўп,
Дукчисидин аттори кўп. (*Сн.*)

Озодаваш *ф.* озода кўринишли, покиза.

Ҳотами Тойига бир озодаваш,
Дедики:— Эй ҳимматинг озодакаш. (*Ҳ. А.*)

Озодакаш *ф.* нозик табиатли, очиқ кўнгил, сахий.

Ҳотами Тойига бир озодаваш,
Дедики:— Эй ҳимматинг озодакаш. (*Ҳ. А.*)

Озурда *ф.* дардли, озорли; **озурда қилмоқ** — озор бермоқ, ранжитмоқ, қийнамоқ, хафа қилмоқ.

Зинҳор аларни қилмағил озурда,
Оташдаму барҳамзани аламдурлар. (*М. Х.*)

Оин *ф.* безаниш, оройишланиш; **оин боғланмоқ** — безанмоқ, гўзаллашмоқ.

Гуногун фавокиҳ билаким боғда тазйин, чаман мулкида
боғланибдур таъбия ва оин. (*М. Қ.*)

Оина *ф.* ойна, кўзгу; **оинаи табъ** — *маж.* кўнгил ойнаси, соф кўнгил.

Юз тарафдин еткуруб гарди кудурат занги ғам,
Айлағай оинаи таъбим мукаддар толем. (*М.*)

Ой 1. ой. 2. *маж.* гўзал, жонон, маҳбуба.

Яна ул ой чиқди пардасидин,
Ўтурди, айди Шовурға бу розин. (*Х. Ш.*)

3. *маж.* нозик; **ой эл** — оппоқ қўл; нозик қўл.

Гул ғунча бўлар кўрса юзини чаман ичра,
Титраб кўруб ой элини шамъ анжуман ичра. (*С.*)

Ойин ф. одат, расми русм; қилиқ.

Бирингиз қози, бирингиз аъламу муфти бўлиб,
Бу не ойин эрдиким, сизлар намоён этдингиз. (А. У.)

Ойини вафо — вафо одати.

Ойини вафо шиоринг ўлсун,
Бор эмдики, тангри ёринг ўлсун. (Л. М.)

Ол I қизил, қизил ранг; ол янғоқ — қизил юз.

Қаро менг ол янгоқингқа ярашур,
Бошим дойим адоқингқа ярашур. (Мн.)

Ол II олд; олида — олдида, қаршисида, ҳузурида.

Эй Навоний, тавба андин қилмадим шайх олида,
Ким бу ишда дайр пирининг ризосин кўрмадим. (Б. В.)

Олам а. жаҳон, дунё; олам уйи — маж. ҳаёт, турмуш.

Қамол эт касбким, олам уйидин,
Санга фарз ўлмағай ғамнок чиқмоқ. (Ғ. С.)

Ул олам — у дунё, нариги дунё; маж. ўлим; бу дунё — яшаётган ҳозирги давр; маж. тириклик, яшашлик, ҳаёт кечирिशлик.

Эй кўнгул, гар Бобур ул оламини истар, қилма айб,
Тенгри учун де, бу оламининг сафоси қолдиму. (Б.)

Олатўғаноқ чумчуқсимонлар туркумининг қарқуноқлар уруғига мансуб йиртқич қуш.

... мисли каклик, бедана, олатўғаноқ ... бир тарафга ўлтурдилар. (Зм.)

Олачуқ қапа, чайла.

Бору йўқ уйларини банда баён гар қилсам,
Бир катак, икки қапа, уч олачуқ, тўрт каталак. (Мах.)

Олмон «олмоқ» феълининг инкори; олмайман; туза олмон — чидай олмайман.

Гар ҳар ғам аро ўзумни солмон,
Бу ғамга нетайки, туза олмон. (Л. М.)

Олот а. асбоб, анжом; қурилма; мослама.

Яна бир олий иморати Пуштан Кўҳак доманасида расад-
дурким, зич битмакнинг олатидур. (Бн.)

Олоти ҳарб — ҳарбий аслаҳа, ҳарбий анжом.

Оғир юклар борур ҳангоми ҳам бор,
Яна олоти ҳарб анжоми ҳам бор. (Ф.)

Олтун олтин, тилла.

Бўлак одам миниб олтун ароба,
Бўлур афти Суворовға масоба. (С. Х.)

Олу ф. олхўри.

Борчаси ҳасрат била лайлу наҳор,
Дер эдилар: «Олую обию нор!» (Ю. З.)

Олқиш дуо қилиш, таҳсин айтиш, яхшилик тилаш; мақтов.

Ўқур бу Лутфийи мунглуқ ниёз номасини,
Савобу олқишу юз минг дуо керак бўлса.

Омий а. содда, оддий, авом, гўл.

Муллалари чаққон, гаранг,
Омийлари ҳам мулла ранг. (Сн.)

Омода ф. тайёр, ҳозир, муҳайё; тайёрланган, ҳозирланган, муҳайё қилинган.

Ёяр доми тазвир эл сайдиға,
Қилиб субҳадин дона омода шайх (Н. Ш.)

Омада айламак — тайёрламоқ, ҳозирламоқ.

Неча гурза, неча сунбода айлаб,
Камар қозмоқ ишин омода айлаб. (Ф. Ш.)

Он ф. қ. ончунон.

Ончунон ф. шунчалик, чунонамки.

Казаклар ончунон ёпонни чопти,
Ки ер саҳнин ўлуклар бирла ёпти. (Ф.)

Ораз а. юз, бет, чехра; жамол.

Оразидин шамси қамардур хижил,
Сўзларидин шаҳду шакар мунфаил. (Зм.)

Оре ф. ҳа, тўғри, албатта.

Оре, уйқуға борғон англамағай,
Уйқусизларға ҳар на бўлса агар. (М. Х.)

Ориф а. билимли, доно; орифи комил — тўлиқ билим эгаси, бидим-дон; олим.

Топилса, Нодира бир шайхи орифи комил,
Бошим ҳавосин этай назри остонаи шайх.

Оромгоҳ ф. кишилар дам оладиган, роҳат қиладиган жой.

Боғланди чу бухти узра маҳмил,
Оромғах бўлди ўзга манзил. (Л. М.)

Ортуқ — ортиқ, зиёд; **ортуқ тутмоқ** — ортиқ кўрмоқ, зиёд ҳисобламоқ, афзал кўрмоқ.

Юзунгни туттум ортуқ ою кундин,
«Кишининг кўзидур, оре тарозу». (Л.)

Осиё ф. тегирмон.

Осиё новасидек рост этиб бўғузин,
Тўлдуруб ашрафи (бирла девори) дарзин. (Т. Ф.)

Осор а. қ. бирлиги асар; осори ҳурлик — ҳурлик нишонаси; эркинлик, озодлик белгиси.

Бизни айлаб хору зору нотавон этмак учун,
Бермайин осори ҳурлик, банди зиндон этдингиз. (А. Ў.)

Остон ф. остона, бўсаға; *маж.* хонадон, уй; **бошни остондин олмаслик** — уй олдидан кетмаслик.

Ҳам олма юзунгни ул макондин,
Бошингни дағи ул остондин. (Л. М.)

Оташ ф. олов, гулхан.

Бу сўзнинг рамзини доно билур бас,
Нечук оташға тоқат айлағай хас? (Ф.)

Оташароба ф. паровоз.

Яна мошинаи оташароба,
Турур ҳикмат тилсимои масоба. (В. Х.)

Оташафшон ф. ўт сочувчи, олов ёғдирувчи; *маж.* ўқ отувчи.

Ер узра катта тўплар оташафшон,
Ёғиб ўқлар ҳавадин мисли борон. (Ф.)

Оташдам ф. оловнафас, куйдирувчи, ўртовчи; *маж.* ғазабли, қаҳрли, ҳеч нарсадан тап тортмас.

Зинҳор аларни қилмагил озурда,
Оташдаму барҳамзани аламдурлар. (М. Х.)

Оташин ф. *маж.* қизил ранг; **гули оташин** — қизил гул.

Чу кетти чамандин гули оташин,
Кўмур бирла найлай бўлуб ҳамнишин. (С. И.)

Оташфишон ф. қ. оташафшон.

Ул аждарлар ҳама оташфишондур,
Фалак барқи шароридин нишондур. (Ф.)

Офоқ а. бирлиги уфқ; кун чиқардан кун ботаргача бўлган масофа; уфқлар; горизонт.

Наким офоқ ародур баҳр ила бар,
Ҳама ўлмиш эди анга мусаххар. (И. Х.)

Офтоба ф. обдаста; чой қайнатиш ёки қўлга сув қуйиш учун мўл-жалланган идиш.

Кичик офтобани давог деб олиб,
Ажаб яхши деб киссасига солиб. (Зм.)

Охири кор а. -ф. охир оқибат, оқибатда.

«Икки юз бўлурму, деб ширавор?»
Бўлгани шул тўйнинг охири кор. (М.)

Охирул-амр а. оқибатда, ниҳоятда, шундай қилиб.

Охирул-амр, сангпушт . . . муддао истидъосининг
соҳилига ўзини олди. (Зм.)

Ошён ф. ин, уя; маскан, турар жой.

Олтун қафас ичра гар қизил гул бутса,
Булбулга тикандек ошён бўлмас эмиш. (Ғ. С.)

Ошёни баланд — баланд иморат, улкан қаср.

Қайси ошёни баланддин парвоз қилдингиз?

Ошёилиқ қаватли.

Самарқанд аркида Темурбек бир улуғ кўшк солибтур,
тўрт ошёнлиқ. (Бн.)
. . . Кўҳак домонасида расаддурким, зич битмакнинг
олотидур. Уч ошёнлиқдур. (Бн.)

Ошкоро ф. юзага чиқариш, кашф этиш; маълум, аён; ошкора қил-моқ — юзага чиқармоқ, кашф этмоқ.

Қилиб бир неча ҳикмат ошкоро,
Ажалга қилғудек бўлди мадуро. (И. Х.)

Ошлиқ озик-овқат; ғалла, дон.

Мухтасар вилояттур, ошлиқ ва меваси фаровон. (Б. Н.)

Ошну бошдан, илгаридан, аввалдан, эскитдан, азалдан.

Билишур эрдим онинг бирла ошну,
Билур ул ҳандаса илмини эзгу. (Х. Ш.)

Ошуб ф. ғавғо, тўполон, ҳаяжон, қўрқув.

Ҳунар мундоғ чу зоҳир айлади кўп,
Тушуб ул тоғ аро эл ичра ошуб. (Ф. Ш.)

Оят а. белғи, нишон, аломат.

Дедиким: «Аё гузини айём,
Ишқ ояти ичра ҳарфи идғом. (Л. М.)

Оқ подшо *маж.* рус подшоси.

Дуо қилди бориб оқ подшони,
Туруб хизматда бир мунча замони. (С. Ҳ.)

Оқсоқол ҳурматли киши, эътиборли одам, ҳамманинг ҳурматини қозонган киши, кишлоқ ёки жамоа бошлиғи.

Дерки Ҳакимжони: — Аё оқсоқол,
Бизни топибсен, магарамким ўсол. (Тан.)

Оғалиқ ҳокимлик, бошлиқ, юртни бошқарувчи кишининг лавозими.

Ўзини гоҳ мулло олур, гоҳ тақи,
Ниёзча оғалиқки, хуш аҳмақи. (Зм.)

Оғмоқ 1. бекинмоқ, яширинмоқ.

Қатиф ёни қура кўрдум,
Қоя кўруб боқу оғди. (Д. Л. Т.)

2. кўтарилмоқ; **булут оғмоқ** — булут қопламоқ.

Оғди булут кўкраю,
Яғмур тўли сакраю (Д. Л. Т.)

Оғоз ф бошлаш; **оғоз айламоқ**, **оғоз қилмоқ** — бошламоқ, бажаришга киришмоқ.

Муғанний, нағмани кел айлаб оғоз,
Уруш оҳангида қил пардасин соз. (С. Ҳ.)
Ўилда чу баҳор жилва оғоз қилур,
Бўстон аро гул шохлари ноз қилур. (Н. Ж.)

Оғул уй ҳайвонларини сақлаш ва боқиш учун қурилган махсус бино; молхона, оғил.

Бир пода жойи гову хар,
Чун огули тайёр экан. (С. Н.)

Оҳанг ф. ният, қасд, майл; **оҳанг айламак** — қасд қилмоқ, бирор ишни амалга ошириш учун курашмоқ.

Гар қатлима айламассан оҳанг,
Ким олам элигадур бу иш нанг. (Л. М.)

Оҳу ф. кийик.

Беш кун сени даврингда бечора хиром этсун,
Оҳулар ила ўйнаб, айшини мудом этсун. (Ф.)

П

Падар ф. ота.

Итбоқарлик эрур менинг ҳунарим,
Бонси ризқи модару падарим. (Мах.)

Падидор ф. кўринган, пайдо бўлган; **падидор бўлмоқ** — кўринмоқ.

Бу ҳолатда чайқалди дарёйи жарф,
Падидор бўлди наҳанги шигарф. (С. И.)

Паём ф. хабар, дарак, маълумот.

Не тил била де, етур саломим,
Ё бўйлаву бўйла де паёмим. (Л. М.)

Пажмурда ф. сўлиган, сўлгин; **пажмурда бўлгонлар** — маж. эзилганлар, машаққат чекканлар, азоб-уқубатда қолганлар.

Насими жонфизо бемор танга, эй сабо, еткур,
Хазон пажмурда бўгонларга сан обу ҳаво еткур. (З.)

Пайванд ф. ўзаро боғланган.

Бори икки ато, икки фарзанд,
Риштаи васл ила топиб пайванд. (С. С.)

Пайваст ф. боғланган, туташ.

Деди: қай чоғдин ўлдунг ишқ аро маст?
Деди: руҳ эрмас эрди танга пайваст. (Ф. Ш.)

Пайваста ф. узлуксиз, устма-уст, тўхтовсиз

Жонимга пайваста новак отқали,
Ғамза ўқин қошига ёлаб дурур? (Б. В.)

Пайваста бўлмоқ — қўшилмоқ, бирга бўлмоқ.

Тоғларга чиқиб бўлсун ёри била пайваста,
Кел, қўйма бало доми бирла они побаста. (Ф.)

Пайкар *ф.* тан, бадан, гавда, жусса.

Топмадим васлига йўл, айлаб хаёлу ўйлар,
Пайкарим ғамдин заиф ўлди, чунончи мўйлар. (М.)

Пайкон *ф.* камон ўқи.

Қўнглум ичра сарв ўқдур, ғунча — пайкон, гул тикан,
Даҳр боғи ичра мундоқ гулистоне топмадим. (Ғ. С.)

Паймон *ф.* ваъда, аҳд, қарор.

Ул аҳду паймон қани, эй ёр, не бўлди?!
Ул лутф ила эҳсон қани, эй ёр, не бўлди?! (Б.)

Паймона *ф.* коса, ичимлик ичадиган идиш, қадаҳ, пиёла.

Йўқ хуши, пари теккан девонаға ўхшайдур,
Қўз ёши яна тўлган паймонаға ўхшайдур. (Ф.)

Панд *ф.* насиҳат, ўғит.

Атанг пандини сан қатиф тут, қатиф,
Қутада, кунунг бўлға кундин татиф. (Қ. Б.)

Панжшанба *ф.* ҳафтанинг пайшанба куни.

Панжшанба кун бозор бил,
Бир, икки, уч дўкон экан. (Сн.)

Паранд *ф.* илак мато, ҳарир газлама, шойи материал; **хўдидин шўққа** чиний паранд осмоқ — дубулғасининг учига хитой ипағи осмоқ.

Тутуб чин-бачин қўлда печон каманд,
Осиб хўдидин шўққа чиний паранд. (С. И.)

Парво *ф.* эътибор, диққат, назар-писанд; қизиқиш.

Чу илм аҳлига парво қилса эрди,
Бўлур эрмасмиди давлатга ҳоми. (Гим.)

Парвона *ф.* шуъла ёки чироқ атрофида айланувчи майда капалак-симон ҳашарот.

Ясанчоқ мардона бўлмас, капалак парвона бўлмас. (М. Қ.)

Пари ф. 1. гўзаллар тасвирланувчи афсонавий ва хурофий маҳлуқ;
пари текмак — ақлдан озмоқ, телба бўлмоқ.

Иўқ ҳуши, пари теккан девонаға ўхшайдур,
Кўз ёши яна тўлган паймонаға ўхшайдур. (Ф.)

2. *маж.* маҳбуба, гўзал ёр, маъшуқа.

Гулоб афшон чу бўлди юзларина,
Парилар келди ногаҳ ўзларина. (Л.)

Паррон ф. кенотлар; **паррон очмоқ** — қанот ёзмақ, учмоқ, парвоз қилмоқ.

Сабукпар кабутарки ҳар бир қўлоч,
Ки паррон очиб, тай қилиб бир йиғоч. (С. И.)

Пархош ф. уруш, жанг, олишув.

Чу пархошидин хасм бўлди нажанд,
Анга ташлади ўйла печон каманд. (С. И.)

Пас ф. кейин.

«Тўй муборак», дейишти пешу пас,
Деди:— Мундоғ деманг, бу тўй эмас! (М.)

Пахш ф. босиш, қисиш; **пахш айламак** — босмоқ, қисмоқ, сиқмоқ, сиқиб чиқармоқ.

Суруб ҳайъат сори чун фикрати рахш,
Сипехр ажзосин айлаб жав-бажав пахш. (Ф. Ш.)

Пақир пул бирлиги; танга, чақа пул.

Гўдайиб турмай беринглар бир пақир, хоҳ бир мири. (М.)

Паҳлавон ф. ботир, қаҳрамон, баҳодир.

Чиқиб ул вақтда бир паҳлавони,
Жаҳонға номи шуҳрат топди онн. (М. Б. Т.)

Паямбар ф. тангридан бандаларга хабар келтирувчи; **паямбар бўлмоқ** — хабар келмоқ.

Паямбар бўлса нон, ош — авлиёдур,
Яна очлиқ давосиз бир балодур. (З.)

Печ I ф. эгилган, хам, каж; **печу тоб** — *маж.* азоб, ранж, алам, изтироб.

Гису киби печу тоб топти,
Тоб ичра ўзин хароб топти. (Л. М.)

Печ II р. олов ёқиладиган печь, печка.

Эшикдин қалтираб келсанг иситгай,
Қи мушфиқ волидангдин меҳрибон печ. (М.)

Печат р. муҳр, тамга; **печат боғламоқ** — тамғаламоқ, муҳрламоқ, ёпиб қўймоқ (қарздор киши қарзини тўлай олмаса, унинг мулки пулдорлар томонидан ушланиб, бошқалар очмаслиги учун қўйилган ёки урилган тамга; сургучга ишора).

Қачон бўлмаган гап қабул айласин,
Муқаррар дегайким, печат бойласин. (М. Б. Т.)

Печон ф. чирмашган, ўралган, эшилган; **печон каманд** — эшилган арқон, ўралган ип.

Тутуб чин-бачин қўлда печон каманд,
Осиб ҳўдидин шуққа чиний паранд. (С. Н.)

Пеш ф. олдин; **пешу пас** — олдинма-кейин, бирин-кетин.

«Тўй муборак», дейишти пешу пас,
Деди: — Мундоғ деманг, бу тўй эмас! (М.)

Пеша ф. 1. касб, ҳунар, амал.

Қимки деҳқонлиғ айлади пеша,
Доғи нон бермак ўлди анга шнор. (М. Қ.)

2. одат.

Меҳрибонлик пеша айлаб, кимга кўргуздим вафо,
Тарки меҳр айлаб менга ҳаддин фузун қилди жафо. (Ф.)

Пешво ф. йўлбошловчи; йўлбошчи, раҳнамо; **пешвойи сипоҳи хандон** — *маж.* акилловчилар, ҳурувчилар бошлиғи, итлар йўлбошчиси.

Шаҳриёро, камина сағбонман,
Пешвойи сипоҳи хандонман. (Мах.)

Пил ф. фил.

Ким, эрур пил зўру шер шукуҳ,
Панжасидин келиб бу икки сутуҳ. (С. С.)

Пилик бир учи керосинни ёки мойни шимиб, иккинчи ёнувчи учига ўтказиб берувчи лентасимон мато ёки эшилган пахта.

Ош есалар ўртада сарсон илик,
Хўжа — чироғ ёғи, Ҳакимжон — пилик. (Тан.)

Пишурмак 1. савдо пишурмак — савдо битирмоқ, савдонини келишти-
тирмоқ, маромига етказмоқ. 2. ҳалво пишурмак — ҳалвонини
ейишга тайёрламоқ, ҳалвонини қайнатиб ейиш ҳолига келтирмоқ;
маж. ёзмоқ.

Қазонтек қайнаб уш савдо пишурдум,
Низомий болидин ҳалво пишурдум. (*Х. Ш.*)

По ф. оёқ; бедасту по — қўлсиз, оёқсиз; *маж.* дармонсиз, бемажол.

Тонг эмас қилса юзи машшотани бедасту по,
Айлади ойинани сув, чеҳра пардоз айлагач. (*Н.*)

Побаста ф. оёғи боғлиқ, тушовланган, оёғига кишан солинган.

Тоғларга чиқиб бўлсун, ёри била пайваста,
Кел, қўйма бало доми бирла они побаста. (*Ф.*)

Пой ф. оёқ; бапойин — оёғигача, охиригача; қ. сар.

Жаҳонда қўйди яхши расму ойин,
Тузатти дунйини сар то бапойин. (*Г. Н.*)

Покрав ф. *маж.* яхши хулқли, ҳалол, тўғри юрувчи киши.

Фосиқ бир миллатда нодондур ва покравлар орасида
нодонроқ. (*М. Қ.*)

Помол ф. хароб, нобуд; оёқ ости.

Жоним эшигида айла помол,
Қўнглумни итининг олиға сол. (*Л. М.*)

Пона нарсаларини ёриш, иккига ажратиш учун ишлатиладиган бир
учи тигли ёғоч.

Болта била бир учини ёрди ул,
Пона қўйиб, теша сари борди ул. (*Зм.*)

Пора ф. бўлак, бурда, парча.

Қўксумни жафо тиги била ёра қилинг,
Қўнглумни чиқоринг, доғи юз пора қилинг. (*Ф. С.*)

Етти пора — етти бўлак, еттита.

Етти пора қасабаси бор. (*Бн.*)

Порси ф. форсий; **порси тил** — форсий тил.

Хоним отинга ушбу порси тили
Чевурдум, туздум, уш назм узра қилни. (*Х. Ш.*)

Порсолиқ диндорлик, шайхлик, зоҳидлик, муллалик, тақводорлик.

Фосиқ бори тариқда ёмондур ва порсолиқ либосида
ёмонроқ. (М. Қ.)

Пошикаста ф. чўлоқ, оёғи синиқ; *маж.* бечора, заиф, иложсиз.

Мени зору заифу пошикаста,
Бошимдин то оёқ аъзо шикаста. (Ф. Ш.)

Поя ф. даража, мартаба.

Ул пояда ажзу бенаволиқ,
Ким рўзи учун қилиб гадолиқ. (Л. М.)

Пояи зулм — *маж.* зулм даражаси, зулмнинг қай ҳолатда бўлиши.

Қалъаи Балх ўлди чу дарвоза банд,
Пояи зулм ўлди бағоят баланд. (Ю. З.)

Пур ф. тўлиқ, тўла; ўта даражада, беҳад, ҳаддан зиёд.

Жаҳон ичра бул аблаҳи пур фусус,
Қилур ўзини сонийи Жолину, (Ҳ. Т. Ҳ.)

Пурдур ф. -а. дурга тўла; қулоқни пурдур қилмоқ — қулоқни дур исирғалар билан тўлдирмоқ, қулоқни турли зеб-зийнат билан беэмак; *маж.* қулоққа ёқмоқ.

Шеърнинг эшитур фикрини Бобур қилди,
Не фикри хушу яхши тасаввур қилди,
Қўзни ёруқ айлади саводи бирла,
Мазмунни била қулоқни пурдур қилди.

Пурзўр ф. куч-қувватга тўла, жуда зўр.

Чарчашни билмас юрсалар,
Пурзўр кетмон урсалар. (Сн.)

Пуркарда ф. бажарилган, удаланган; **пуркардан пуркор** — ишбилармон, уддабуру.

Минди яғоч устига Нажжордек,
Косиби пукардаи пуркордек. (Зм.)

Пуркор ф. чаққон, ишчан; ишбилармон, устамон.

Сен киби пуркор, шеваси бисёр,
Билмади, эй ёр, ҳеч киши ёд. (Б.)

Пурнам ф. намга тўла, ёшга тўла; ёшли.

Шоҳо, фуқароки муниси ғамдурлар,
Бедордилу кўзлари пурнамдурлар. (М. Х.)

Пурфайз *ф. -а.* файзли, файзга тўла, серфайз, чиройли, гўзал.

«Тикка Работ» ни кўрмадим,
Пурфайз, бузруквор экан. (Сн.)

Пут *р.* 16 килограммга тенг ўлчов бирлиги (*айнан пуд*).

Деди:— Пут беш юз олтиш бирдур они,
Зиёд ўн беш қадоқ вазни гарони. (В. Х.)

Пушта *ф.* тепалик, баландлик.

Бу сув била Самарқанд орасида пушта тушубтур. (Бн.)

Пўлска *р.* металлнинг бир тури.

Дедилар баъзним: — Пўлскадин тос,
Анга банд айламиш бир дона олмос. (В. Х.)

Пўя *ф.* югуриш, елиш, чолиш; тез суръат, тезкорлик, шошилишлик.

Эй пўяда маркабингга таъжил,
Олингда ҳақир пайки Жабраил. (Л. М.)

Р

Равза *а.* боғ, боғзор; гўзал, обод жой.

Шаҳр чу дўзах киби зиндон эди,
Ташқари чун равзан ризвон эди. (Ю. З.)

Равнақ *а.* ривож.

Тасарруфлар қилиб ул навъи мулҳақ,
Ки бирдин минг бўлуб ул ишга равнақ. (Ф. Ш.)

Равон *ф.* 1. юрувчи, ўтувчи, кетувчи.

Ул даштдин этдилар равон кўч,
Қилғон киби ҳажга карвон кўч. (Л. М.)

2. тез, жадал, шошилишч.

Равон, э Қутб, таркин кеч бўлур бил,
Не билгайлар сени, сўзлатмасанг тил. (Х. Ш.)

Равона *ф.* йўналиш, жўнаш, бориш, кетиш; **равона бўлмоқ** — **жўна-**
моқ, кетмоқ, бормоқ.

Андоқ этсангки, баҳрдин қутулуб,
Яман аҳли сори равона бўлуб. (С. С.)

Равона қилмоқ — жўнатмоқ, йўлламоқ.

Қўйиб қўл, айлаб ул хатга нишона,
Ўз адъютантидин қилди равона. (С. Ҳ.)

Равоқ *а. маж.* дунё, олам, жаҳон; **кўҳна равоқ** — *маж.* эски дунё, қадимдан қолган олам.

Жойи осойиш эмас ҳеч кима бу кўҳна равоқ,
Ёғдурур бошимиза санги жафо, гарди фироқ. (Т. Ф.)

Раёҳин *а. бирлиги* райҳон.

Уш шажар ва раёҳини ва фавоқиҳи нужуму ахтар. (М. Қ.)

Разм *ф.* уруш, жанг; олишув, кураш; **равго, тўполон.**

Деди Жобирки: — Эй қўлумда асир,
Разму кўшишда қилмадинг тақсир. (С. С.)

Размозмо *ф.* тажрибали жангчи, баҳодир.

Ҳама размозмо ҳарби диловар. (Ф.)

Ранят *а.* тобе кишилар, қарамлар; фуқаро, оддий халқ.

Бўлди ранят галау, сен—шўбон.
Ул шажари мусмиру, сен—боғбон. (Ҳ. А.)

Рамида *ф.* қўрқоқ; ҳуркак.

Яъни Мажнун дил рамида,
Борур эрди бўлмай орамида. (Л. М.)

Рамидадиллиқ қўрқоқлик, қўрқоқ кўнгиллик, ҳуркаклик, юраксизлик.

Қўп бўйла қилиб рамидадиллиқ,
Ўпти оёғин тилаб биҳиллиқ. (Л. М.)

Рамуз *а. бирлиги* рамз; имо-ишоралар; ўзаро келишилган яширин белгилар.

Фармонбари ҳукми ҳазрати ҳақ,
Огоҳи рамузи ҳикмати ҳақ. (М. Ҳ.)

Ранж *ф.* машаққат, азоб, қийноқ; **қадри ранжа хор бу боғ** — *маж.* бу азоб-уқубатга тўла жаҳон, қийноқ ва машаққатли дунё.

Қўрмадимким, бўлмас бошида мушкул ҳар киши,
Қадри ранжи хор бу боғдин узар гул ҳар киши. (М.)

Ранжур *ф.* эзилиш, азобланиш, озорланиш; касаллик.

Келар олдиға кимки дору сўраб,
Бааҳволи ранжури дарду тааб. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Расад а. осмон жисмларини кузатиш жойи.

Пуштан Кўҳак доманасида расаддурким, зич битмакнинг
олатидур. (Бн.)

Расад-ла тўп отмоқ — белгиланган астрономик вақтда тўп отмоқ.

Маҳалликим ўлур ўн икки соат,
Расад-ла тўп отиб, кунни қиёми. (Гим.)

Расм а. одат, қонда, тартиб.

. . . оз ҳодиса бирла ҳамроҳлиқ расмини бартараф қилсам,
унча ҳўп эмас. (Зм.)

Расми вафо — вафо ва садоқат одати.

Сенда бор эрса агар расми вафо,
Қўрмагунг жуз жавру кулфат, эй Аваз.

Расми одам — оддий одамга ўхшаб, оддий кишилар сингари,

Юрар эрди бўлуб бир расми одам. (С. Ҳ.)

Расму роҳ — урф-одат, тартиб-қоида, расми русум.

Ушбу эрур бизга бу дам расму роҳ. (Ю. З.)

Рафеъ а. 1. олний, баланд, юқори, улуғ. 2. Яман давлати подшосининг исми.

Рафеъ айтурким: «Мен Наврўзнингмен,
Бу зебо моҳи меҳр афрўзингмен» (Г. Н.)

Рафиқ а. дўст, ёр, биродар, ўртоқ.

Ўлгали еттим менинг жоним ғамидин, эй рафиқ,
Даҳр аро чун йўқ киши сендин манга ғамхорроқ. (Б.)

Рафтор ф. юриш, хиром қилиш.

Кабк рафторин кўрарга қўҳсор истар кўнгил. (Ф.)

Рафъ а. маж. юқори, баланд, юксак.

Ҳунарварга етар кўп нафъ андин,
Бўлур сўнгра мақоми рафъ андин. (В. Ҳ.)

Рахт ф. асбоб-анжом, буюм, бору йўқ нарсалар, уй-рўзғор анжомлари.

Бош тортгон ўйла шамъ бахти,
Ким куйган уйию барча рахти. (Л. М.)

Рахш ф. 1. Рустами Зол отининг номи. 2. югурик от, чопқир бедов.

Суруб ҳайъат сори чун фикрати рахш,
Сипеҳр ажзосин айлаб жав-бажав пахш. (Ф. Ш.)

Раъша а. қалтироқ, титроқ.

Бўйи боши раъша била беқарор,
Дам уруши, йўл юруши мурдавор. (Г. А.)

Рақамкаш а. -ф. ёзувчи, котиб.

Бу сафҳани айлаган мунаққаш.
Сўзга бу сифат бўлур рақамкаш. (Л. М.)

Раҳзан ф. йўлтўсар, қароқчи.

Тоғ ичра раҳзан баччағар,
Кўп элни қақшатгон экан. (С. Н.)

Раҳшунос ф. йўл билувчи, йўл танувчи.

Бўлдунг чу балода раҳшуносим,
Бордур сенга бунча илтимосим. (Л. М.)

Реза ф. кичик, майда.

Кичиғу катта, хурд ила реза,
Қилдилар бир-бирига истеза. (М.)

Реза-реза — майда-майда, бўлак-бўлак, парча-парча.

Бу метин зарбидин айлаб ситеза,
Қатиқ хорони айлаб реза-реза. (Ф. Ш.)

Реш ф. яра, жароҳат.

Ҳар бири занбур киби урди неш,
Бўлди онинг гул бадани жумла реш. (Ю. З.)

Реш айламак — яраламоқ, жароҳатламоқ; *маж.* ғамда қолдирмоқ.

Урмоқ била жисмим айлабон реш,
Чун топмадилар нима каму беш. (Л. М.)

Реша ф. илдиз, томир; дарахтнинг туби.

Бориб анга кесди яғоч решасин,
Қўйди ўшал ерда унутиб тешасин. (Зм.)

Ривоят *а.* ҳикоя, нақл; **ривоят қилмоқ** — сўзлаб бермоқ, ҳикоя қилмоқ, нақл қилмоқ.

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурлар. (*Зм.*)

Ридо *а.* руҳонийлар елкасига ёпинадиган чойшабсимон ёпинчиқ, руҳонийларнинг махсус либоси.

Мингбошиси сўфинамо,
Тасбеҳу бўйнида ридо. (*Сн.*)

Риё *а.* иккиюзламачилик, фирибгарлик, мунофиқлик; **риё баҳри** — риёкорлик, иккиюзламачилик, фирибгарлик (*айнан* фирибгарлик денгизи).

Риё баҳри ичра тамаъ заврақин
Солибтур, асодин тутуб хода шайх. (*Н. Ш.*)

Риёҳ *а.* қ. *бирлиги* **рийҳ**.

Солди анинг риёҳи идбори,
Ҳар киши келмасини бир сори. (*С. С.*)

Ризвон *а.* жаннат, бихишт.

Шаҳр чу дўзах киби зиндон эди,
Ташқари чун равзаи ризвон эди. (*Ю.З.*)

Рийҳ *а.* шамол, ел; ҳид.

Сандалосо шамиму рийҳ анда,
Елга бориб дами Масиҳ анда. (*С. С.*)

Риоят *а.* меҳрибонлик, меҳр-шафқат; **риоят этмак** — меҳрибонлик қилмоқ, меҳр-шафқат кўрсатмоқ.

Неким менга сен риоят этсанг,
Бунча нимаким иноят этсанг. (*Л. М.*)

Ришват *а.* лавозимли кишига қонундан ташқари бирор ишини битириб бергани учун берилган нарсa ёки пул; пора.

Барчаси пораву ришватга ўлуб бадомуз,
Халқ қўлига тамаъ бирла тикиб доим кўз. (*Т. Ф.*)

Ришта *ф.* ип, арқон, чилвир.

Кес риштаниким, қилсин, чапаклар отиб жаста,
Ҳажрида алам тортиб, бўлди жигари хаста. (*Ф.*)

Риштаи васл — *маж.* учрашув, дийдор кўришув.

Бор икки ато, икки фарзанд,
Риштаи васл ила топиб пайванд. (*Ҳ. А.*)

Жон риштаси — *маж.* кўнгил.

Ёғлиғинг жон била мен хастадурмен зор анга,
Хаста жонлар риштасидиндур магар ҳар тор анга. (Б.)

Ришхўр *ф.* соқолини оғзига олиб юрувчи, соқолини тишлаб юришга одатланган; соқолхўр.

Усмончанинг соати ярашмиш,
Ришхўр алишурми мўйчининг. (З.)

Робита *а.* алоқа, муносабат, восита; **робитаи оламиён** — дунё алоқаси, жаҳон алоқа воситаси.

Ҳар тилни билув эмди бани одама жондур,
Тил воситан робитаи оламиёндур. (А. У.)

Ровий *а.* ҳикоя қилувчи, ҳикоячи, ривоятчи.

Аммо ровийлар андоғ ривоят қилурларки... (Зм.)

Рожеъ *а.* қайтувчи; **рожеъ бўлмоқ** — орқага қайтмоқ, келган жойига йўл олмоқ.

Ҳеч иш бўлмай арода воқеъ,
Бўлди яна манзилига рожеъ. (Л. М.)

Роз *ф.* махфий тутилган нарса; сир; **роз аймақ** — сирлашмоқ, сирини айтмоқ.

Яна ул ой чиқди пардасиндин,
Ўтурди, айди Шовурға бу розин. (Х. Ш.)

Рой *а.* 1. фикр; тадбир, режа.

Рой кўп урдилар тузуб маҳфил,
Шаҳсиз ўлса сипоҳ, йўқ ҳосил. (С. С.)

2. Эрондаги бир вилоятнинг номи.

Гар висоли бўлмаса, кетар эрдим
Ё Хуросон, ё Хитой, ё Рой дурур. (Б.)

Рокиб *а.* отлиқ, суворий.

Зайд ўлди фалакрав узра рокиб,
Сурди андоқки нажми соқиб. (Л. М.)

Рофизий *а.* рад этувчи, инкор қилувчи, охиратга, худога ишонмовчи, худосиз; даҳрий.

Егани ҳаққи етим, мадрасалар авқофи,
Буларнинг олдида бор рофизийнинг инсофи. (Т. Ф.)

Роғиб а. майл, истак, рағбат.

Қатлингга гарчи табъ роғиб эмас,
Лек қўймоқ дағи муносиб эмас. (С. С.)

Роҳ ф. йўл; роҳ чекмак — йўл олмоқ.

Оразмга садду роҳ чекти,
Лайли элига сипоҳ чекти. (Л. М.)

Зи роҳи усул — шу йўл билан, шу усулда, шу тарзда.

Тариқи ҳазоқат билан ул жаҳул,
Тоғиб бу ғазални зи роҳи усул. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Роҳатигон а. -ф. жон роҳати, оромбахш, ҳузур берувчи.

Зулф каби сунбули хушбўйлари,
Роҳатигон эрди оқар сувлари. (Зм.)

Роҳзан ф. қароқчи, ўғри, йўлтўсар.

Жобири роҳзан бўлуб фируз,
Туну кун боғи ичра базм афруз. (С. С.)

Рубъ а. чорак, тўртдан бир қисм; **рубъи маскун** — ер юзининг тўртдан бир қисми; *маж.* ер юзининг аҳоли яшайдиган қисми.

... Рубъи макунда Самарқандча латиф шаҳр камроқ-
дур. (Бн.)

Рубъ ила маскун — ер юзи.

Фитнаю шўр ҳама рубъ ила маскун дутди,
Хўблар маснадини сифла била дун дутди. (Т. Ф.)

Руд ф. чолғу асбобининг бир тури.

Бойўғли базм асбобини тузуб, руд, уд, даф, . . . жам
айлаб, меҳмондорлик расмини барпо тутди. (Зм.)

Рум л. Италия давлати.

Ўқуди Рум шоҳининг номасини,
Наполеон айлаган ҳангомасини. (С. Ҳ.)

Руми ф. италияли.

Қўшулуб руси бирла руми сарбоз,
Етиб Милонга қилди жанг оғоз. (С. Ҳ.)

Руст *ф.* қаттиқ, маҳкам, мустаҳкам.

Келтириб ул чоҳ уза Юсуфни чуст,
Богладилар икки иликини руст. (*Ю. З.*)

Руст қилмоқ — мустаҳкамламоқ, маҳкамламоқ.

Хар ўн — ўн бешни бир метин қилиб руст,
Яна ҳам ончани бир тешаи чуст. (*Ф. III.*)

Рустам *ф.* Фирдавсийнинг «Шоҳнома» достонидаги қаҳрамоннинг номи (*айнан рус, руст* — қаттиқ, мустаҳкам; *тахам, таҳм* — кучли, зўр, ботир, паҳлавон).

Шаҳға хайл ўлса фатҳ анинг ишидур,
Бир киши Рустам ўлса бир кишидур. (*С. С.*)

Русум *а.* бирлиги расм; одатлар, тартиб-қоидалар.

Зухур этди яна янги зақунлар,
Неча турлук русум ила фунунлар. (*С. Ҳ.*)

Рух *ф.* юз, бет, чеҳра; жамол.

Рух очиб кўздин ниҳон бўлса паридек найлайин,
Айрилиб ҳушу ақлдин телба бўлмай соғлар. (*М.*)

Рухсор *ф.* юз, чеҳра, бет, жамол.

Субҳ чу зоҳир қилиб анворини,
Ҳар ён очиб ламъаи рухсорини. (*Ҳ. А.*)

Рухсора *ф.* юз, бет, чеҳра; **пари рухсора** — пари юзлик; *маж. гўзал ёр.*

Пари рухсораларнинг кўркабойи,
Юзунг наврўзу қошинг байрам ойн. (*Мн.*)

Руқъа *а.* мактуб, хат, нома.

Шуранул Малик Шоҳин боргоҳига келиб, . . . Япалоқнинг руқъасини узатди. (*Зм.*)

Рух *а.* ҳаёт, жон.

Ийглаб деди: «Эй рафиқи мажруҳ,
Нетгай сенга айласам фидо руҳ» (*Л. М.*)

Рухи равон — *маж.* ҳаёт, жон.

Фидойи халқим ўлсун танда жоним,
Бўлуб қурбон анга руҳи равоним. (*А. У.*)

Руҳафзо *а. -ф.* руҳ бағишловчи, руҳлантирувчи; ҳаётбахш, жонбахш; мусаффо, соф.

Ажаб боғики, руҳафзо ҳавоси,
Эрам рашки насими жонфизоси. (*В. Х.*)

Руҳпарвар *а. -ф.* ёқимли, роҳатли; ҳузурбахш.

Мутриби хуш лаҳжалар танбурини соз айласа,
Руҳпарвар байт ӯқуб, хиргоҳи овоз айласа. (*Ф.*)

Рӯд *ф.* ариқ.

Бу сувдин бир улуғ рӯд айирибтурлар, балки дарёчадур,
Дарғам суйи дерлар. (*Бн.*)

Рӯзгор *ф.* ҳаёт, умр, яшаш.

Чу гул йўқ турур ўн бир ой бог аро,
Эрур рӯзгорим сенингдек қаро. (*С. Н.*)

Рӯзи *ф.* ризқ, ризқ-рӯз, насиба.

Ўроқчиға андин рӯзи, бошоқчининг ёруб ондин кӯзи. (*М. Қ.*)

Рӯзи касб ўлмаслик — кун кечириб бўлмаслик.

Деди: бу ишдин ўлмас касб рӯзи,
Деди: касб ўлса басдур ишқ сӯзи. (*Ф. Ш.*)

Рӯзи учун гадолиқ қилмоқ — кун кўриш учун тиланчилик қилмоқ, тиланиб кун кечирмоқ.

Ул пояда ажзу бенаволиқ,
Қим рӯзи учун қилиб гадолиқ. (*Л. М.*)

Рӯзи ўлмоқ — эришмоқ, амалга ошмоқ.

Ки чекилгай бу интиқом охир,
Рӯзи ўлғай бу навъ ком охир. (*С. С.*)

Рӯйгардон *ф.* тескари юз; тескари айланган. (*айнан рӯй — юз, гардон — ўгирилган, айланган.*)

Ҳар неча қилсам тавалло зарра қилмас илтифот,
Рӯйгардон, тескари, тобора баттар толеим. (*М.*)

Рӯс *ф.* маҳкам, чидамли, мустаҳкам.

Пухтау ҳамвор тўқилгон бўзи,
Кўрмакка рӯсидин ариғроқ ўзи. (*Г. А.*)

С

Сабз *ф. қ. сабза; сабзи хуррам қилмоқ — кўқартирмоқ, яшнатмоқ, гўзаллаштирмоқ.*

Сабзи хуррам қилди сарвингни сарафроз айлагач. (*Н.*)

Сабза *ф. кўм-кўк, ям-яшил; майсазор, ўтлоқ; маж. гулзор.*

Ташқари эрди сабзау оби равон,

Шаҳр ичида эрди юз сҳу фиғон. (*Ю. З.*)

Сабза бўлмоқ — кўкармоқ.

Навбахор очилди гуллар, сабза бўлди боғлар. (*М.*)

Сабзакор *ф. кўкат ва гуллардан ташкил топган жой, кўкаламзор.*

Булут қатрафишону руҳафзо сабзалар хандон,

Ариғларнинг лабида сабзакори бир чаман бўлса. (*Ф.*)

Сабзараёҳин *ф. -а. маж. гулзор.*

Сабзараёҳин, анвои гуллар чечаклар касратидин . . .

мунаққаш кўринур эрди. (*Зм.*)

Сабо *а. тонг шабадаси, эрталабки енгил шамол.*

Биебонларни излаб топмадим ёрим сўроғини,

Берурман жон, сабо ногаҳ хабар келтурса ёримдин. (*Н.*)

Сабот *а. барқарор, доимий, абадий, мустаҳкам, бақувват.*

Ҳам мулк била адл жиҳоти бўлмиш,

Ҳам адл била мулк саботи бўлмиш. (*Н. Ж.*)

Сабоҳ *а. тонг, эрталаб, саҳар чоғи.*

Шом тентиб то сабоҳ ухлармиз,

Хайли суллоҳ, жами суқлармиз. (*Мах.*)

Сабукбор *ф. юки енгил; маж. беғам, бепарво, хотиржам.*

Гавдасидин йўқ бўлак оғирлиги дунёда ҳеч,

Охират сори сафар қилса сабукбор авлиё. (*М.*)

Сабукпар *ф. тезучар, чаққон.*

Сабукпар кабутарки ҳар бир қулоч,

Ки паррон очиб тай қилиб бир йиғоч. (*С. И.*)

Сабуъ *а. йиртқич, ваҳший.*

Ғазабда — сабуъ, шаҳват ичра — баҳим,
Агарчи эрур одамизода шайх. (Н. Ш.)

Сават *ф.* повда, чивикдан тўқилган донрасифат идиш.

Саллалари бошларида оқ сават,
Қўрпача тагда ҳаммавақт уч қават. (Тан.)

Савдо *а.* 1. ишқий шайдолик, эҳтиросга берилиш.

Дедиким: ишқдин йўқ жуз зиён буд,
Деди: бу келди савдо аҳлига суд. (Ф. Ш.)

2. истак, орзу, ҳавас; хаёл сурш.

Сочининг савдоси тушти бошима бошдин яна,
Тийра бўлди рўзгорим ул қаро қошдин яна. (Б.)

Савмаа *а.* ибодатхона; яккаликда, танҳоликда яшайдиган жой; узлат.

Санамлар ишқина тоқат қилолмайин очор,
Ёшунди савмаага зуҳд ўлуб баҳонаи шайх. (Н.)

Савод *а.* ўлка, шаҳар; теваарак-атроф, ҳудуд; Арман саводи — Арман ўлкаси.

Неча кун чун манозил қатъ қилди,
Черик Арман саводиға ёйилди. (Ф. Ш.)

Савсан *ф.* гулсапсар.

Кечтилар вафо аҳли қолмайин тутуб савсан,
Кийди кўк қилиб сунбул зулфини паришонлар. (Ф.)

Савт *а.* куй, оҳанг.

Шер эшитиб анинг илҳонини,
Фаҳм қилиб савтида ёлғонини. (Х. А.)

Савти офарин — офарин овозлари.

Чиқариб таҳсин овозин заминлар,
Фалакдин келди савти офаринлар. (Ф.)

Сагбон *ф.* итбоқар.

Шаҳриёро, камина сагбонман,
Пешвойи сипоҳи хандонман. (Мах.)

Садаф *а.* чиғаноқ.

Гулға йиртиқ либосдин не зиён, дурға бадшакл садафдин
не нуқсон? (М. Қ.)

Садд а. тўғон, ғов, тўсиқ; **садди роҳ** — йўл тўсиғи; *маж.* тўсқинлик.

Қилиб ваҳм Австрия подшоҳи,
Наполеонни қилурға садди роҳи. (С. Ҳ.)

Садди роҳ чекмак — йўлни тўсмоқ.

Оразмға садди роҳ чекти,
Лайли элига сипоҳ чекти. (Л. М.)

Садпора ф. юз пора; *маж.* вайрон, ўкинчли, гамли.

Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Қуйган жигари-бағри садпора экан мандек. (Ф.)

Садр а. мансаб, амал.

Эрур кўп ноҳақ гарданимға тавқи лаънатким,
Жаҳаннам садриға бу журм илан сардори содиқ-
ман. (Ҳ. Т. Т.)

Сажжода а. жойнамоз.

Май устидаги хасча қилмон ҳисоб,
Агар сув уза солса сажжода шайх. (Н. Ш.)

Сайд а. 1. ов, шикор; **эл сайди** — элни овлаш; *маж.* мурид овлаш.

Ёйар доми тазвир эл сайдиға,
Қилиб субҳадин дона омода шайх. (Н. Ш.)

2. ўлжа, овланган нарса.

Итга тааллумда чу бўлди камол,
Сайд анинг оғзидин ўлди ҳалол. (Ҳ. А.)

Сайдгар а. -ф. овчи.

Бир кун анинг қасдиға бир сайдгар,
Ҳодиса домин ёйиб эрди магар. (Ҳ. А.)

Сайёд а. овчи; **сайёд менгизлик** — овчига ўхшаш, овчидек.

Дарё бўлиб оллимда кўзум ёши ҳамиша,
Сайёд менгизлик менинг ўрнум ёқа келди. (С.)

Сайёра а. сайр этувчи, кезувчи; **сайёҳ.**

Сайдинг қўябер, сайёд, сайёра экан мандек. (Ф.)

Сайл ф. сел, жала.

Кириб ориққа қозмоқ айлади майл,
Қозо бошлади қумни ўйлаким сайл. (Ф. Ш.)

Салла а. дастор, эркаклар бошига ўровчи чалма.

Саллалари бошларида оқ сават. (Тан.)

Салотин а. қ. *бирлиги* султон.

Айитти шоҳи Мушқин: «Эй салотин,
Кечинг бу ҳосили йўқ можародин!» (Г. Н.)

Салоҳ а. яхшилик; хайрли иш, тўғрилиқ, одоблиқ, ахлоқлиқ.

Подшоҳ Фаррух салоҳ андиша қилиб сўзлагани. (Г. Н.)

Салсабил а. 1. тиниқ оқар сув; 2. жаннатдаги бир булоқнинг номи.

То магарким салсабил обина жавлони қила,
Келди жаннат равзасидин оби кавсар сари ҳур. (О.)

Самак а. *маж.* ер ости; оёқ ости, паст.

Гаҳ-гаҳ назора айласин ул,
Ибрат қўзи бирла бу самакка. (З.)

Саманд ф. саман от, ранги оқ-сариққа яқин от; *маж.* йўрға, чопқир от.

Саманди олиб барқдин тезлик,
Ўзи чархдин таври хунреълик. (С. И.)

Само а. кўк, осмон.

Кечалар фиғонидин тинмади кавокиблар,
Арзу то само узра можаро Увайсийман.

Самоъ а. ашула, мусиқа, рақс, ўйин.

Машраб, келибон кўнгил ила рақси самоъ қил.

Самум а. ҳалокатли иссиқ шамол, қаттиқ гармсел.

Чун бухору уфун ҳужум айлаб,
Ийси анфосини самум айлаб. (С. С.)

Санам а. *маж.* гўзал, маъшуқа, маҳбуба, ёр (*айнан* христиан динидаги кишилар сиғинадиган, унга қараб ибодат қиладиган хоч, бут).

Неча дедим ул санамга: — Бормоғин!
Қилмади ул тарк охир бормоғин. (Б. В.)

Санг ф. тош; санги хора — харсанг тош.

Бистарим — хоки мазалат, таёя — санги хоралар.
Ғамгусоримдур — балият даштида оворалар. (Ф.)

Санги жафо — *маж.* зулм, азоб-уқубат, жабру жафо.

Жойи осойиш эмас ҳеч кима бу кўҳна равоқ,
Ёғдурур бошимиза санги жафо, гарди фироқ. (Т. Ф.)

Сангиёда ф. қимматбаҳо тош; **сангиёда носдон** — қимматбаҳо тошдан ясалган носқовоқ.

«Сангиёда» носдонни мақтаб,
Сўз нақдини урмасин маҳакка. (З.)

Сангпушт ф. тошбақа (*айнан* санг — тош, пушт — орқа).

Сангпушт Ироқдин Ҳижоз сари борур эрди. (Зм.)

Сангрезалик майда тошли; **сангрезалик шоҳроҳ** — майда тошлар, ётқизилган катта кўча, тош йўл.

Қалъанинг гирдо-гирди хандақнинг тош ёни сангрезалик,
шоҳроҳ тушубтур. (Бн.)

Сангсор ф. тошбўрон.

Доимо бепарда сўз халқ ичра айтур беибо,
Бўлмағай деб қўрқаман ногоҳ сангсор авлиё. (М.)

Сандал I а. ёғочи қора-сариг рангли, хушбўй ҳид таратувчи дарахт.

Сандал осойиши равон англа,
Атри онинг ҳаёти жон англа. (С. С.)

Сандал II а. хонанинг чеккароқ еридан ўйилган танчага чўғ солиниб ва устига чорпоя ўрнатилиб, кўрпа ёпилган иситиш мосламаси.

Келур на сандали тўғри, на гулхан,
Чиқорғонин, Муқим, эткай омон, печ.

Сандалосо а.-ф. сандал дарахтига ўхшаш, сандал дарахти сингари.

Сандалосо шамиму рийҳ анда,
Елга бериб дами Масиҳ анда. (С. С.)

Санжиш санчиш, урушиш, жанг қилиш.

Чопиштилар келиб тўшлуқ, тўшиндин,
Улус фориғ бўлиб санжиш ишиндин. (Г. Н.)

Сано а. мадҳ, таҳсин, мақташ: **зикру сано** — тилга олиб мақташ, мадҳ этиш.

Демаким, фориғ дуосидин, Муқимий, эрта-кеч,
Мидҳату зикру самосидин, Муқимий, эрта-кеч.

Саодат а. бахтли, бахтиёр, бахти кулган; **саодат авжи** — қуёш, офтоб.

Меҳрига саодат авжи матлаъ,
Исмат ҳулали юзига бурқаъ (*Л. М.*)

Сар ф. бош; **сар то бапой** — бошдан оёқ, бошдан охиригача; бутунлай, тўлиқ.

Жаҳонда қўйди яхши расму ойин,
Тузатти дунйини сар то бапойин. (*Г. Н.*)

Сараскар ф. -а. аскарбошн, командир, қўмондон.

Аларга ўзини сараскар айлаб,
Қилич чўпдин ўзига дарбар айлаб. (*С. Ҳ.*)

Сарафроз ф. бошини баланд тутган, юксак, улуғвор.

Ноз бирла боғбони сунъи бу гулзор аро
Сабз ҳуррам қилди сарвингни сарафроз айлагач. (*Н.*)

Сарбаланд ф. *маж.* юқори мартабали; фахрли.

Найза бўлуб тузлугидин сарбаланд,
Чирмош учун бандга қолиб каманд. (*Ҳ. А.*)

Сарв а. *маж.* гўзалларнинг тик қадду қомати; узун бўйлик; (*айнан* тик ўсадиган сарв дарахти; кипарис); **сарви озод** — *маж.* келишган қадду қомат, гўзалларнинг ингичка ва узун бўй басти; хушқомат.

Тилар эл мансаби олий валекин,
Отойи сарви озодингга банда.

Сарв ўқ — *маж.* ғам, қайғу.

Қўнглум ичра сарв ўқдур, ғунча-пайкон, гул-тикан,
Даҳр боғи ичра мундоқ гулистоне топмадим. (*Ғ. С.*)

Сарвар ф. бошлиқ; сардор; йўлбошчи, раҳнамо; етакчи.

Дода келдим, эй салотин сарвари, додим эшит,
Сен шаҳу мен бенаво, лутф айла фарёдим эшит. (*Н.*)

Сарвиноз ф. гўзал ёр, севгили.

Сарвинозим, сендин айру нахли оҳим бўлди хам,
Қоматинг ҳажрида синди шоҳи шамшодим, эшит. (*Н.*)

Сарвиозод ф. *маж.* севишганлар, ошиқ-маъшуқлар (*айнан* тик ва баланд ўсган сарв дарахти).

Қучоқлашғач ул икки сарвиозод,
Мубораклик била отландилар шод. (Г. Н.)

Саргашта ф. сарсон, саргардон, овора, боши айланган.

Саргашта бу водийда бир бошига раҳм эткил,
Ўғуқ тоқати бандинга, бардошига раҳм эткил. (Ф.)

Сардор ф. бошлиқ, қўмондон, аскарбоши.

Берайлик иккимиз ҳам анга лашкар,
Бўлур жанг айласин сардори аскар. (С. Ҳ.)

Сардори содиқ — *маж.* лойиқ, муносиб.

Эрур қўп ноҳақ гарданимга тавқи лаънатким,
Жаҳаннам садрига бу журм илан сардори содиқ-
ман. (Ҳ. Т. Т.)

Сарзаниш ф. таъна, маломат, сазо.

Келиб сарзаниш қилди бир зот анга,
Ким эрди нишеман ҳамул боғ анга. (С. И.)

Сариҳ а. аниқ, равшан, маълум, ошкора, ойдин.

Келиб қолди ўзига ногаҳ қасам,
Сариҳ бўлди ёлгонлиғи муттаҳам. (М. Б. Т.)

Саркаш ф. итоатсиз, ўжар, қайсар, бўйсунмайдиган.

Бор эмиш бурун чоғда козибваше.
Ўйига тушуб шуълаи саркаше. (С. И.)

Саркор ф. 1. сардор, бошлиқ; ишбоши; 2. лақаб.

Бўлғай ўшал Бурхон омон,
Яхши йигитдур бегумон,
Хурсанд қилди ногаҳон,
Мингбоши Хол саркор экан. (С. Н.)

Сарманзил ф. -а. ўрин, жой, макон, манзил; кўзлаган жой.

Қўрқуш Куланкир султон даргоҳига равона бўлиб,
сарманзилга етди. (Зм.)

Сарнавишт ф. тақдир, қисмат; насиб этиш.

Ажаб бир ҳаками шақоват сиришт,
Мақомига дўзах эрур сарнавишт. (Мах.)

Саро ф. сарой, қаср.

Раҳрав ул иккидек бу кўҳна саро,
Қилмай эҳсос барру баҳр аро. (С. С.)

Саропо ф. бошдан оёқ, бошдан охиригача; бутунлай, тамоман, тўлиқ.

Эрур тўғроси мазмуни навозиш,
Саропо лутф ила топган тарозиш. (С. Ҳ.)

Саросар ф. бошдан оёқ; бутунлай; тўлиқ.

Ки уч йилда не иш бутмиш саросар,
Ўзи бир қилмишдур баробар. (Ф. Ш.)

Сарроф а. қимматбаҳо пул ва тангаларни сараловчи, уларнинг асл ва ноаслигини ажратувчи, заршунос; *маж.* сўз устаси, суҳандон; нотик.

Кимиким мард эрур инсоф лозим,
Билурга сўз дурин сарроф лозим. (Ф.)

Сару сомон ф. тартиб, интизом; фармойиш, ҳукм; давлатни бошқариш.

Даврон мени ўткарди сару сомондин,
Айирди бир йўли мени хонумондин. (Б.)

Сарфароз ф. мартабага ҳурмат-эътиборга эришган; хурсанд қилинган, ҳурмати жойига қўйилган; бирор мартабага кўтарилган.

Ул толеи корсоз бўлгон,
Аъдосиға сарфароз бўлгон. (Л. М.)

Сархуш ф. маст, кайф.

Сен чу бўлуб сархушу хилватгарой,
Анда қилиб ҳар на тилаб нафсрой. (Ҳ. А.)

Сарҳад ф. -а. чегара.

Шарқи Кошғар, ғарби Самарқанд, жануби Бадахшоннинг
сарҳади тоғлар, шимолида агарчи шаҳрлар бор
экандур. . . (Бн.)

Сафид ф. оқ, оқранг.

Амома бошида сафид жомалар,
Хаёл айлагайсизки алломалар. (М. Б. Т.)

Сафо а. тозалик, мусаффолик, софлик; **сафо** келибсиз — хуш келибсиз, қадамларига ҳасанот.

«Хуш келибсиз, сафо келибсиз», деб таъзим ва тавозу бирла кўрушуб ... олдиға моҳазар қўйди. (Зм.)

Сафҳа а. 1. варақ; қоғоз.

Олиб илгига сафҳаю хома,
Қисса шарҳини ёзди бир нома. (С. С.)

2. *маж.* асар, дoston.

Бу сафҳани айлаган мунаққаш,
Сўзга бу сифат бўлур рақамкаш. (Л. М.)

Саҳо а. саховат, ҳиммат; саҳийлик, ҳимматлик, мардлик, кишидан ҳеч нарсани аямаслик, қўли очиқлик.

Хайру саҳо важҳига кар,
Бир пулни юз ердин тугар. (Сн.)

Саховатпеша а. -ф. саховатли, саҳий киши, қўли очиқ, нарсасини бировлардан аямайдиган одам.

Ширсиз эмасдур бешалар,
Бордур саховатпешалар. (Сн.)

Сахт I. ф. қаттиқ, маҳкам; **сахт бедармон** — қаттиқ дармонсиз, ўта даражада мажолсиз, жуда чарчаган.

Беҳуш — ўзимдин кетиб,
Мен сахт бедармон экан. (Сн.)

Сахт II. а. *маж.* ташқи кўриниш; гавда, қомат.

Салла, оқ тўнлар кўруб, сахтимни инкор айламанг. (М.)

Сахткуш ф. кескинлик, қатъийлик, ўжарлик, қайсарлик.

Демакка жавоб ўлмади сахткуш,
Қиш айёми булбулдек ўлди хомуш. (С. И.)

Саъб а. оғир, мушкул.

Қим онча менинг хижолатим бор,
Ул пояда саъб ҳолатим бор. (Л. М.)

Саъд а. хосиятли, бахт келтирувчи.

Замон саъд эрдию овони марғуб. (С. Ҳ.)

Саъй а. астойдил ҳаракат, ғайрат, тиришиш, уриниш, интилиш.

Қилиб саъю тараддуд ҳаттил имкон,
Равона бўлди андин шахри Милон. (С. Ҳ.)

Саъй айламак — тезлатмоқ, жадал ҳаракат қилмоқ, ғайрат билан киришмоқ.

Мен дағи табъи кийнаҳоҳимни,
Саъй айлаб йиғиб сипоҳимни. (С. С.)

Саъй қилмоқ — киришмоқ, ҳаракат қилмоқ.

Ғайри тилини саъй қилинг билгалли, ёшлар. (А. Ҳ.)

Сақар а. дўзах, жаҳаннам; *маж.* жазирма иссиқ.

Кун тобишида бу сафар,
Иўллар сақардин ҳам батар. (Сн.)

Сақиш санаш.

Ятикани қачурсадим,
Сақиш ичра кунум туғди. (Д. Л. Т.)

Сақну ўйлаш; **сақну сўламак** — ўйлаб сўзламақ.

Сўзунг барча сўз теб чиқарма тилин,
Қўру, сақну сўзла, керакин билли. (Қ. Б.)

Саҳбо а. қизил май.

Дўстлар, менсиз дами оҳанги ишрат қилмангиз,
Сиз ичиб саҳбо, мени хунхори ҳасрат қилмангиз. (М. Х.)

Саҳв а. хато.

Ҳар китобки битса, саҳв ва ғалатдин холи эмас
эрдн. (Зм.)

Саҳл а. енгил, осон; **саҳл тутмоқ** — осон тутмоқ.

«Вайсий бернёзат» деб саҳл тутма, эй ориф,
Ишқ аро ниҳон дарди бедаво Увайсийман.

Саҳн а. юза, майдон.

Бир чамандур саҳниким бўлғай бинафша сарбасар. (Б.)

Саҳоб а. *маж.* ўткинчи, вақтинча. (*айнан* булут).

Бу кунлар бошимизда бир саҳоб ўлса ажаб эрмас. (З.)

Себ ф. олма.

Борчанинг ул жони бабоиғи суруд,
Дер эди: «Шафтолию себу муруд». (Ю. З.)

Себи Самарқанд — Самарқанд олмаси.

Икки мева Самарқанддин машхурдир: себи
Самарқанд ва соҳибийи Самарқанд. (Бн.)

Себарга ф. сув бўйида, ўтлоқларда ўсадиган бедасимон кўп йиллик
ўт, ёввойи беда.

Анҳорида оби сафо,
Себарга, обишор экан. (Сн.)

Секримак сакрамоқ.

Иқболи саманди секриган чуст,
Туфроқ уза они ташлаган руст. (Л. М.)

Сер ф. тўқ; қорин сер айламак — қорин тўйғазмоқ.

Ҳама ишга ёлғон сўзи дастгир,
Сўзин сарф этиб, қорин айларди сер. (Зм.)

Серчашма ф. булоғи кўп, чашмаси мўл.

Мажнунсифат, девонаваш,
Серчашмаю кам чанг экан. (Сн.)

Сеяк ф. учдан бир қисм; *маж.* пакана, калта.

Мирҳамзабой ўғли «Кичкинажон»,
Нисфи газ эмас, келур сеякка. (З.)

Сидқ а. тўғрилиқ, ростлик.

Ҳар нечаким рост фиғон айлади,
Сидқини ҳам кизб гумон айлади. (Ҳ. А.)

Сийм ф. кумуш, нуқра; сийму зар — кумуш ва олтин.

Бу янглиғ кўп тиғи нодир ҳунарлар,
Баҳосига етишмас сийму зарлар. (В. Х.)

Сийми маҳлул — эритилган кумуш.

Сийми маҳлулдек суйи тоби,
Жўшида изтироби сиймобий. (С. С.)

Сийимбар ф. оқ бадан; оппоқ, гўзал (*айнан* кумуш бадан).

Ишқ ўтида Лутфий юзи олтунни ёшурди,
Эй сийимбарим, хоҳ инон, хоҳ инонма.

Сийна ф. 1. кўкрак.

Сийна сутидин эмайин дам-бадам. (Зм.)

2. *маж.* қалб, дил.

Мунисим — толеъ забунлар, ёр—бахти қоралар,
Ҳамдамим — тиги аламдин сийнаси садпоралар. (Т. Ф.)

Силоҳ а. бирлиги аслаҳа; қурол-яроғлар, аслаҳалар.

Улум авроқи чун бир-бир ёпилди,
Диловарлиқ силоҳи майли қилди. (Ф. Ш.)

Сингак чивин, пашша.

Сингакнинг тили узулди. (Р.)

Синжоб ф. 1. каламушдан катта ва териси мўйна сифатида ишлатиладиган ҳайвон, силовсин. **2.** шу ҳайвон терисидан тикилган пўстин.

Эй гани, боқғил ялонглар ҳолиға, шукр учун,
Ким киярсан тў-батў қоқим била синжоб қиш. (Ог.)

Синон а. найза, ўқ.

Қўнгулда тил синони жароҳати бутмас, анга ҳеч нима марҳам ерин тутмас. (М. Қ.)

Синчалак читтак.

Қори бача синчалакка ўхшар,
Фарзинбача мисли войвоакка. (З.)

Сипар ф. қалқон.

Дубулға бирла гурзию камарлар,
Совут чоройнаю яхши сипарлар. (В. Х.)

Сипаҳ ф. аскар; аскарлар мажмуаси, лашкар, армия; маж. донг таратиш, машҳур бўлиш, овоза бўлиш.

Жамолинг етти оламға сипаҳлар,
Қатингда ер ўпарлар жумла шаҳлар. (Мн.)

Сипеҳр а. осмон, фалак.

Андоқ аро ерда аён бўлди меҳр,
Ким ҳасад элтур эди андин сипеҳр. (Ҳ. А.)

Сипеҳр ажзоси — осмон қаватлари.

Суруб ҳайъат сори чун фикрати рахш,
Сипеҳр ажзосин айлаб жав-бажав пахш. (Ф. Ш.)

Сипоҳ ф. 1. қўшин, армия, лашкар.

Ки чун сурди сипоҳ Арманға парвоз,
Низоу қаҳр тигин айлабон тез. (Ф. Ш.)

Сипоҳ анжум — а) қўшини кўп; б) аскарлари юлдузлар сингаримўл.

Искандарким жаҳонга шоҳ эрди,

Сипоҳ анжум, фалак хиргоҳ эрди. (И. Х.)

Сипоҳ чекмак — лашкар билан бостириб бормоқ, ҳарбий юриш қилмоқ.

Оразмға садди роҳ чекти,

Лайли элига сипоҳ чекти. (Л. М.)

2. *маж.* доврӯғ, шов-шув; **ҳусн сипоҳи** — *маж.* гўзаллик, чирой, ҳусн; ҳусн доврӯғи, гўзаллик доврӯғи.

Аё кўрк ичра олам подшоҳи,

Жаҳон тути сенинг ҳуснинг сипоҳи. (Мн.)

Сипоҳигарчилик ҳарбий соҳа; **сипоҳигарчилик асбоби** — ҳарбий асбоб-ускуналар.

Сипоҳигарчилик асбобидин кўб,

Алардур бир-биридин дилга марғуб. (В. Х.)

Сипоҳилик аскарлик; жангчи.

Сипоҳийлик Суворов тарк этди,

Бор эрди ўзи қишлоғига кетди. (С. Ҳ.)

Сирдор а. -ф. сирли, пинҳоний, яширин.

Ул пардалар ичра ғунчакирдор,

Бу ташқари бўлди анга сирдор. (Л. М.)

Сиришт ф. хулқ, хислат, одат.

Ажаб бир ҳаками шақоват сиришт,

Мақомига дўзах эрур сарнавишт. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Ситам ф. зулм, жабру жафо, азоб-уқубат; **ситам абвобини очмоқ** — *маж.* азобламоқ, зулм қилмоқ, жабрламоқ.

Очибон элга ситам абвобини

Қилғали пайдо тараб асбобини. (Ҳ. А.)

Ситамкаш ф. азоб чеккан, қийналган, жабрланган.

Деди: — Бу неча мазлуми ситамкаш,

Фалак бедодидин бўлгон аламкаш. (Ф. Ш.)

Ситеза ф. кек, хусумат, душманлик; **ситеза айламак** — хусумат қилмоқ; жаҳли чиқмоқ; аччиқланмоқ.

Бу метин зарбидин айлаб ситеза,
Қатикъ хорони айлаб реза-реза. (Ф. III.)

Сифла а. паст, тубан, нодон, ярамас, пасткаш, нокас.

Фитнаю шўр ҳама рубъ ила маскун дутди,
Хўблар маснадини сифла била дун дутди. (Т. Ф.)

Сигир сигир.

Ироқроқ эрди ердин тавори,
Сигир, йилқи, қора қўй, барча бори. (Х. III.)

Совут танани найза, ўқ зарбидан сақлаш учун кийиладиган ва пўлат
симдан тўқилган кийим.

Дубулға бирла гурзию камарлар,
Совут чоройнаю яхши сипарлар. (В. Х.)

Сода ф. сода, гўл, нодон.

Мени ишқдин манъ этар сода шайх,
Дема сода шайх, айтким лода шайх. (Н. III.)

Сойил а. гадой, тиланчи.

Солди алқисса эски дастурхон,
Қўйди сойил каби неча хил нон. (М.)

Сойир I а. бошқа, ўзга; сойири асбоб — бошқа асбоблар.

Тилидин сойири асбоби ҳикмат,
Эшитмоқ мумкин Афлотун паёми. (Гим.)

Сойир II а. сайр этувчи; сойир бўлмоқ — сайр қилмоқ; маж. оқмоқ
(сув ҳақида).

Бўлуб сув қаср атрофиға дойир,
Тўкулди дашт уза бўлмоққа сойир. (Ф. III.)

Сокин а. бирор жойда бўлиш, маълум ўринда туриш.

Агар мағрибда бўлса кимса сокин,
Ани билмоқ эрур бир кунда мумкин. (И. Х.)

Солим а. эсон-омон, бус-бутун, соғ-саломат.

... Самарқанд ва Хуросондин ворисларини тилаб келтуруб, мол-
ларини солим топшурди. (Бя.)

Солмон «солмоқ» феълининг инкори; солмайман.

Гар ҳар ғам аро ўзумни солмон,
Бу ғамға нетайки, туза олмон. (Л. М.)

Солмоқ тушмоқ; **отдин солмоқ** — отдан тушмоқ.

Мажнун эшитиб бу можарони,
Отдин солиб ўзни, қучди они. (Л. М.)

Солхўрд ф. кўп яшаган, кекса.

Наҳанги дурур солхўрду кўҳун,
Бу дарёға сайр айлаган авжу бун. (С. И.)

Сомон ф. қ. бесар.

Соний а. кейинги, сўнги, охирги; иккинчи.

Жаҳон ичра бул аблаҳи пур фусус,
Қилур ўзини сонийи Жолинус. (Х. Т. Х.)

Сонмоқ ҳисобламоқ, санамоқ.

Сонур эди ўзини тоғ Хисрави,
Тоғин ўқуб Деҳлавийи маънавий. (Зм.)

Сорбон ф. туякаш.

Бор эрди Фарғонада бир сорбон,
Теваси бор эрди — туғди ногаҳон. (Зм.)

Соқиб а. равшан, ёруғ, ярқираган.

Зайд ўлди фалакрав узра рокиб,
Сурди андоқки нажми соқиб. (Л. М.)

Соқилмоқ соғилмоқ.

Неча кўп сутким ул нада соқилгай,
Тийилмадин оқиб мунда йиғилгай. (Х. Ш.)

Соқиш хаёл, ўй фикр,

Бўлур қилмоққа соқиш бирла тартиб,
Вале туз келмас ул соқишқа таркиб. (Х. Ш.)

Соғар ф. майпиёла, қадаҳ.

Меҳр ёди била ичиб соғар,
Сола олмай вале юзига назар. (С. С.)

Соҳиб а. эга, хўжайин; **соҳиб ҳунар** — ҳунар эгаси, ҳунараманд, ко-
сиб.

Яна мундин бўлак соҳиб ҳунарлар,
Тариқи илму фандин бохабарлар. (В. Х.)

Соҳибдил а. -ф. покдил, кўнгли тоза, оқкўнгли.

Чу куймиш уйи юмуб-очқунча кўз,
Демиш анга соҳибдиле бўйла сўз. (С. И.)

Соҳибий а. узумнинг нави; **соҳибийи Самарқанд** — Самарқанднинг соҳиби узуми.

Икки мева Самарқанддин машҳурдир: себи Самарқанд ва соҳибийи Самарқанд. (Бн.)

Соҳибқирон а. соҳибқирон печ — *маж.* иссиқ печ, қизиган печка.

Совуқ душман бўлиб урса шабехун,
Қилурға дафъи ул соҳибқирон печ. (М.)

Соҳил а. қирғоқ.

Бошлабон ул черикни соҳил ила,
Сув ёқосидаги манозил ила. (С. С.)

Стун ф. устун; электр устуни.

Нечунким сим боғлаб бир-бирига,
Стун қўймишлар онинг ҳар ерига. (В. Х.)

Су сув.

Баски, йилонлар қилиб эрди ватан,
Суйи эди пок бамисли лабан. (Ю. З.)

Субҳ а. тонг, саҳар, эрталабки пайт.

Субҳ чу зоҳир қилиб анворини,
Ҳар ён очиб ламъан рухсорини. (Ҳ. А.)

Субҳи дам — эрта тонг, тонг пайти.

Субҳи дам тушуб шабнам бўлди сабзалар хуррам,
Гул уза томиб кам-кам, ёғди абри найсонлар. (Ф.)

Субҳи уммид — тонг отишини кутиш, умид қилиш.

Ул ҳажр тунига субҳи уммид,
Не субҳи уммид, меҳри жовид. (Л. М.)

Субҳу шом — эртаю кеч.

Ушбу қабил халқ уч ойн тамом,
Ер эдилар ғуссау ғам субҳу шом. (Ю. З.)

Субҳа а. худонинг номини зикр этиб саналадиган мунчоқ шодаси; тасбеҳ.

Бошларида шапка гоҳи, гоҳи дастор авлиё,
Қўлларида субҳаю бўйнида зуннор авлиё. (М.)

Суд ф. фойда, наф, манфаат.

Дедиким: ишқдин йўқ жуз зиён буд,
Деди: бу келди савдо аҳлига суд. (Ф. Ш.)

Судманд ф. фойдали, манфаатли, наф келтирадиган.

Гарчи анга шафқат эрур судманд,
Еткурур ифроти ва лекин газанд. (Ҳ. А.)

Судхўр ф. пул қарз бериб, қўшимча фойда ҳисобига бойлик ортти-
рувчи; наф кўрувчи, фойдахўр.

Абдурахим судхўр баққол мумсикдек кўп хасисдир. (Эм.)

Сукун а. тинчлик, осойишталик.

Хироминг чоғи йўлдош ўлсам эрди,
Сукунинг вақти қўлдош ўлсам эрди. (Ф. Ш.)

Суллоҳ а. ўтакетган хира, сурбет, шилқим; хайли суллоҳ — сурбет-
лар гуруҳи, гала сурбет.

Шом тентиб то сабоҳ ухлармиз,
Хайли суллоҳ, жами суқлармиз. (Мах.)

Сулс а. учдан бир қисм, учдан бир улуш.

Олиб сулсни ақчасин хўжайин,
Бериб мол конторга қилди тайин. (М. Б. Т.)

Султон а. 1. подшоҳ, ҳукмрон; *маж.* ягона, якка, танҳо, биринч:
ўринда.

Латофат мулкида султонсен, эй жон,
Қамуқ бошдин-оёққа жонсен эй жон. (Мн.)

2. *маж.* гўзал қизлар; маҳбуба, ёр.

Жоним чиқадур дард ила, жононима айтинг,
Мен хаста гадо ҳолини султонима айтинг. (Л.)

Сумак бешикка беланган чақалоқнинг сийдигини тувакка йўналти-
рувчи найсимон асбоб.

Терибдур дўконига тўқсон тубак,
Солиб ҳар тубак ичра ўн уч сумак. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Сунбода ф. эгов, қумтош.

Неча гурза, неча сунбода айлаб,
Камар қозмоқ ишин омода айлаб. (Ф. Ш.)

Сунбул а. пиёзгуллилар оиласига мансуб, лола баргига ўхшаш узун баргли ўтсимон декоратив ўсимлик ва унинг гўж бўлиб очиладиган хушбўй, чиройли гули; **сунбули хушбўй** — хушбўй сунбул гули; *маж.* гўзаллар зулфи.

Зулф каби сунбули хушбўлари,
Роҳатижон эрди оқар сувлари. (Зм.)

Сунмак узатмоқ; **аёғ сунмак** — қадаҳ узатмоқ.

Аёғ сунсанг бўлуб ғамдин харошинг,
Мудом ўлса эди қўйнулда бошинг. (Ф. Ш.)

Сунъ а. яратиш; ижод; **боғбони сунъи** — ижодкор боғбон.

Ноз бирла боғбони сунъи бу гулзор аро,
Сабз хуррам қилди сарвингни сарафроз айлагач. (Н.)

Сурна ов қилинадиган қушнинг номи.

... Анғит, сурна, суқсур, чуррак... бир тарафга ўлтурдилар.
(Зм.)

Суруд ф. қўшиқ, ашула.

Борчанинг ул жони ба бонги суруд,
Дер эди: «Шафтолию себу муруд»! (Ю. З.)

Сурур а. шодлик, хурсандлик, хушҳоллик, ҳушвақтлик; **севинч**, қувонч.

Суруру шодликни даҳр боғида нечук кўргай?
Камина Фурқатийнинг маскани байтул-ҳазан бўлса.

Суруш ф. хушxabар келтирувчи фаришта; Жабраил.

Жон дардиға чоракуш сенсен,
Одам демайин, суруш сенсен. (Л. М.)

Сутун ф. устун, тиргович; **асодин сутун тиркамоқ** — ҳасса суянмоқ, ҳассага таянмоқ, қўлига ҳасса тутмоқ.

Жисми уйин айлабон, ул юк нигун,
Тиркабон ул уйга асодин сутун. (Х. А.)

Сутуҳ ф. сиқилган, қийналган, ожиз; ҳориш, чарчаш.

Қим, эрур пил зўру шер шукуҳ,
Панжасидин келиб бу икки сутуҳ. (С. С.)

Суубат а. қийинчилик, қаттиқчилик, машаққат, азоб; **йўл суубати** — йўл азоби.

Кўрдилар чун ки йўл суубатини,
Ул бало даштининг уқубатини. (С. С.)

Суффа а. боғда ёки ҳовуз бўйида кўпчилик ўтириши учун **мўл-жалланган** баланд жой; супа; **суффаи** дилкаш — *маж.* хурсандчилик, кайфу сафо, дўстлар базми.

Ҳаво ҳам муътадил, ҳавзи мусаффо, суффаи дилкаш,
Оқар сув ғалт уриб себарга узра мавжзан бўлса. (Ф.)

Сухан ф. сўз, гап; **майда сухан** — майда гап, миждов.

Оғизлари мақтаниб ўн беш қариш,
Майда сухан, эзма чурук, занчалиш. (Тан.)

Суханварлик сўзга усталик, ширин сўзлик, чиройли сўзлашлик.

Қилма изҳори суханварлик фароғи истасанг,
Симу зар ўрнига ер бошига санги хора сўз. (М. Х.)

Сучук чучук; ширин.

Бир зарра сўзни Отойидин аярсен,
Э лаблари шаҳду шакарим, нетти не бўлди?

Суқсур ёввойи ўрдакдан кўра кичикроқ қуш.

...Ангит, сурна, суқсур, чуррак... бир тарафга ўлтурдилар.
(З. М.)

Сўз ф. дард, алам, ғам, ғусса, ҳасрат.

Тошта эди жумлаи айшу тараб,
Шаҳр ичида эрди баси сўзу таб. (Ю. З.)

Сўймоқ *маж.* ечмоқ, ечинмоқ (айнан кесмоқ, сўймоқ).

Деб ҳар неки киймиш эрди сўйди,
Мажмуин анинг қошига қўйди. (Л. М.)

Сўлоғ шалоқ, бузуқ.

Юкланган эрса ғалла, юрсин омонки маъзур,
Эски сўлоғи чиққан, бекор ароба қурсин. (М.)

Сўм пул; пул бирлиги; **сўмига** ўн тийин бермак — қарздор кишининг судхўрдан олган пулининг ҳар сўмига ўн тийиндан ижара тўлаши.

Нетармиз, дебон қистамас эл пулин,
— Берурман,— деса,— сўмига ўн тийин. (М. Б. Т.)

Сўри чорпоя, кўпчилик ўтириш учун мўлжалланган ёғоч қаравот.

Сувлари сепилган сўрилар,
Бўрланган ўчоқ-мўрилар. (Сн.)

Сўрмоқ сўрамоқ, суриштирмоқ.

Чиқиб ул ерни Шовур сўрди, билди,
Бориб издаю ҳам Фарҳодни билди. (Х. Ш.)

Сўқум тўйда сўйиш учун семиртирилган мол.

Хотири жам тўғрисидин унум,
Қамлигим бир сўқум билан ўтунум. (М.)

Т

Тааб а. бетоблик, касалмандлик, хасталик.

Келар олдиға кимки дору сўраб,
Бааҳволи ранжури дарду тааб. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Таажжуб а. ажабланарли, қизиқ, ғалати.

Бўлди таажжуб қизиқ ҳангомалар,
Арз этайин эмди ёзиб номалар. (Тан.)

Тааллум а. ўқиш, таълим, таҳсил.

Итга тааллумда чу бўлди камол,
Сайд анинг оғзидин ўлди ҳалол. (Ҳ. А.)

Тааллуқ а. 1. алоқа, боғланиш, муносабат; 2. севги, муҳаббат, ишқ (худога нисбатан).

Ўз дилинг тааллуқдин банд қил худо сори,
То дегил кеча-кундуз мосиво Увайсийман.

Таарруз а. қаршилик, монелик.

Таарруз айлади бир неча изҳор,
Дебонким: «Бу нечук сўздур, нечук кор?» (С. Ҳ.)

Таассуб а. 1. тарафма-тараф, қарама-қарши; **таассуб тўнини тағйир этмак** — *маж.* зиддият ва қарама-қаршиликни бартараф этмоқ.

Деди Фарруҳки:— Бир тадбир этоли,
Таассуб тўнини тағйир этоли. (Г. Н.)

2. динни кўр-кўрона ҳимоя этувчи, хурофотга берилган; **жоҳилилик.**

Эйки сизлар, то таассуб бирла даврон этдингиз,
Миллати мазлуми аҳволин паришон этдингиз. (А. Ҳ.)

Таассуф а. афсус, пушаймон, ўқинч, ачиниш.

Бири буки, ёлгонга таассуф била,
Тўғри дегай сўзни такаллуф била. (Ҳ. А.)

Таб ф. азоб, дард; ўртаниш, куйиш.

Шаҳр ичида эрди баш сўзу таб. (Ю. З.)

Табу тоб — *маж.* азобу уқубат, қийноқ.

Куймаган бўлса биров меҳру муҳаббат ўтига,
Шамдек то субҳ ўртаб табу тобим ким десун. (М.)

Табассум а. жилмайиш, кулмсираш.

Табассум қилсангиз шаққар уёлур. (Мн.)

Табассум шахди — ёқимли, ширин жилмайиш.

Лаблари тўкти табассум шахдидин оби ҳаёт. (Н.)

Табор ф. қариндош, уруғ, яқин кишилар, оғайинлар.

Яхшилар!—«Қилди тўй»— деманг зинҳор,
Хўб бўлмас эшитса хешу табор. (М.)

Табоҳ ф. хароб, бузуқ, вайрон.

Шеър ул маҳкам иморатдурки, сели ҳодисот
Айламас ҳар неча бўлса тунд бунёддин табоҳ. (М. Х.)

Табъ а. 1. қобилият, истеъдод; **табъ ганжи** — қобилият хазинаси.

Табъ ганжидин маонни хурдасини, юз қатла ҳайф,
Ким, нисор этмакка шоҳи хурдадон топмадим. (Ғ. С.)

2. *маж.* кўнгил.

Қатлингга гарчи табъ роғиб эмас,
Лек қўймоқ дағи муносиб эмас. (С. С.)

Табъ аробаси — *маж.* хоҳиш, нетак.

Табъингнн аробасини тўхтат. (З.)

Таваккул а. ишонч, умид боғлаш; бирор кишига (аксарият ҳолатда худога), насага ишониб иш бошлаш; таваккал.

Ҳар бало қўйса юз таҳаммул этиб,

Кирдилар дашт аро таваккул этиб. (С. С.)

Тавалло а. илтимос, илтижо, ёлвориш, ўтиниш; **тавалло қилмоқ** — ёлвормоқ, ўтиниш илтимос қилмоқ.

Ҳар неча қилсам тавалло зарра қилсам илтифот,
Рўйгардон, тескари, тобора баттар толейм. (М.)

Таваққуф *а.* таваққуф айламак — тўхтамоқ, сукут қилмоқ.

Малик Шоҳин . . . таваққуф айлаб айдн. (Зм.)

Таваққуъ *а.* 1. истак, орзу, умид, илтимос.

Таваққуъ ушбудур, эй шоҳ, сизга,
Суворовни юборинг эмди бизга. (С. Ҳ.)

2. кутнш; **таваққуъ қилмаслик** — кутмаслик.

Сен вафо ҳусн аҳлидин қилма таваққуъ, эй рафиқ,
Ким мен ушбу хайлнинг ҳусни вафосин кўрмадим? (Б. В.)

Таваҳҳум *а.* гумон, шубҳа; қўрқнш; **таваҳҳум этмак** — гумон қилмоқ, шубҳаланмоқ; қўрқмоқ.

Ким мумкин эмас такаллум этмак,
Худ бўлмас ани таваҳҳум этмак. (Л. М.)

Тавозуъ *а.* 1. камтарлик, катта кетмаслик, хоксорлик.

Лек бу йўл қатъида шарти талаб,
Билки тавозуъ билла келмиш адаб. (Ҳ. А.)

2. яхшилик; иззат-эҳтиром, ҳурмат.

Меҳр ила зажрики таваққуъ дурур,
Тифлга сендин бу тавозуъ дурур. (Ҳ. А.)

Тавор 1. бойлик, бисот, мулк, молу дунё.

Таворсизга билги туганмас тавор,
Ҳисобсизга билги ёрилмас ҳисоб. (Ҳ. Ҳ.)

2. қора мол, ҳайвон, чорва.

Йироқроқ эрди ул ердин тавори,
Сигир, йилқи, қора қўй, барча бори. (Ҳ. Ш.)

Таворсиз молсиз, бисоти йўқ, камбағал, қашшоқ.

Таворсизга билги туганмас тавор. (Ҳ. Ҳ.)

Тавр *а.* ҳол, ҳолат, тарз, сурат; хил; тартиб, одат, расм-русум.

Ҳар кишиким истаса тузлукка гавр,
Англағил ониким, эрур икки тавр. (Ҳ. А.)

Тавсан *ф.* шўх от, ўйноқи, йўрға от.

Дақойиқ арсаида барқ паймо,
Борисин тавсани фикри хиромн. (Гим.)

Тавъамон а. эгизаклар.

Гўйё рузгор аносидин ночор,
Туғди кулфатга тавъамон шуаро. (М. Х.)

Тавқ а. айлана шаклдаги барча нарсалар; ҳалқа; тавқи лаънат —

а) жазо тариқасида гуноҳкорнинг бўйнига осиб, қулфлаб қўйиладиган кунда; б) *маж.* бошга тушган катта ташвиш, дард, кулфат.

Эрур кўп ноҳақ гарданамга тавқи лаънатким,
Жаҳаннам садрига бу журм илан сардори со-
диқман. (Ҳ. Т. Т.)

Тавқир а. *маж.* хушомад, иззат-эҳтиром қилишда меъёридан чиқиб кетиш, ялтоқланиш, ғурурланиш, мақтаниш.

Хизмат ила айлама тавқир ҳам,
Шанъат ила айлама таҳқир ҳам. (Ҳ. А.)

Тагу теварак, атроф.

Отим бирла тагу авдим,
Мани кўруб еси оғди. (Д. Л. Т.)

Тазарв ф. тустовуқ, қирғовул.

Товуқ, кабку ҳулар ҳам ғоз, ўрдак,
Тазарву турна, лайлак бирла чуррак. (В. Х.)

Тазвир а. алдаш, фириб, макр, ҳийла.

Ёйар доми тазвир эл сайдиға,
Қилиб субҳадин дона омода шайх. (Н. Ш.)

Тазйин а. зийнатланган, безалган.

Гуногун фавокиҳ билаким боғда тазйин, чаман мулкида боғла-
нибдур таъбия ва онн. (М. Қ.)

Тай а. юриш, кезиш; парвоз, учиш.

Қилиб саъй ила тайри фархундапай,
Неча кунчалик йўлни бирдамда тай. (С. И.)

Тай қилмоқ — учмоқ, парвоз қилмоқ; босиб ўтмоқ.

Сабукпар кабутарки ҳар бир йиғоч.
Ки паррон очиб тай қилиб бир йиғоч. (С. И.)

Тайлоқ туя боласи, бўталоқ.

Юклари оғир эдию йўл йироқ,
Ўртади тайлоқни нори фироқ. (Зм.)

Тайр а. қуш, парранда; **тайри фархундапай** — қутлуғқадам қўш-
бахт қуши.

Қилиб саъй ила тайри фархундапай.
Неча кунчалик йўлни бир дамда тай. (С. И.)

Такаллум а. сўз, нутқ.

Мени расвойи оламдин мабодо эҳтироз этма,
Такаллум бирла шод айла, кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. (У.)

Такаллум қилмоқ — сўзламоқ, гапирмоқ.

Чу уч ёшига чекти даври афлок,
Такаллум қилди андоқким дуру пок. (Ф. Ш.)

Таклиф а. ташриф буюриш ҳақида илтимос; айтув, чақирув.

Қилиб таклиф бир зоти кироми,
Қириб гимназия кўрдук тамоми. (Гим.)

Такра атроф, тегра; давра.

Такра олиб ўгравим,
Аттин тушуб югравим. (Д. Л. Т.)

Такия а. турар жой, маскан, яшаш жой.

Бистарим — хоки мазаллат, такия — санги хоралар.
Ғамгусоримдур — балият даштида оворалар. (Ф.)

Такиягоҳ а. -ф. маж. суянчиқ, мададкор, ҳомий, ҳимоячи (айнан
одамлар тўпланиб маишат қиладиган жой, маскан)

Лайли ҳашами менинг паноҳим,
Ул ҳай тупроғи такиягоҳим. (Л. М.)

Талим кўп, анча.

Узу бориб укуш эвдим,
Талим юриб кучи кавдим. (Д. Л. Т.)

Талх ф. 1. аччиқ; 2. маж. азоб, уқубат, ғам, қайғу.

Фалак кажравлиғидин шом эрур талх,
Ғаму қайғу чекишдин ком эрур талх. (А. О.)

Талъат а. юз, чеҳра; қиёфа.

Кетиб зулму ситамнинг зулмати, бўлмиш жаҳон равшан,
Адолат офтоби миллатимга кўргузуб талъат. (А. Ҳ.)

Таманно а. ишташ, хоҳиш, орзу, умид.

Таманно қилғали лаълиниги кўнглум.

Киши билмас ониким, қолди қанда? (О.)

Тамаъ а. бировдан бир нарса кутиш, бировдан ўлжа олишга бўлган интилиш, ҳирс, умидворлик; **тамаъ заврақи** — тамағирлик (айнан тамағирлик қайиғи).

Риё баҳри ичра тамаъ заврақин,

Солибтур, асодин тутуб хода шайх. (Н. Ш.)

Тамиз ф. ақл, фаросат, идрок.

Доғи булар яхшию бизлар ёмон,

Эл тамизидин ҳазар эт, алъамон. (Тан.)

Тамоми а. ҳамма, барча, бари.

Қилиб таклиф бир зоти кироми,

Кириб гимназия кўрдук тамоми. (Гим.)

Тамуз ф. ёз, саратон; **фасли тамуз** — ёз фасли.

Фасли тамуз эрди, ҳаво кўп исиг,

Иўлда темурдек эди қумлар қизиг. (Зи.)

Таназзул а. тушкунлик, парокандалик.

Халқи оламни бари айлар тараққий кун-бакун.

Биз таназзул айлабон қолдик, эдук не кора халқ? (А. У.)

Танбал ф. ялқов; *маж.* вазмин, оғир; семиз.

...паст бўйлуқ, тегирма соқоллик, қўба юзлук, танбал киши эди. (Бн.)

Таноб а. 1. арқон, арғамчи; 2. ер ўлчов бирлиги (0,25 гектарга тенг келади). 3. бир йилда бир марта келадиган ер ўлчов маросими.

Ўн икки ойда келадур бир таноб,

Ўзгалара роҳату менга азоб. (Тан.)

Танур ф. тандир.

Ўтмакчи танури андин қизиқ, аллоф бозори андин иссиқ (М. Қ.)

Танура ф. темирчилар тутадиган лунги, фартук.

Темурчидин тилаб дам бирла кўра,

Белига боғлабон чармин танура. (Ф. Ш.)

Таом а. пишириб ейиш учун тайёрланган нарса; овқат.

Чиқарлар барча ўғлонлар ошарга,
Эрур тайёр, ўшал ерда таоми. (Гим.)

Тапонча ф. шапалоқ, шаппати, тарсаки.

Юзига бас тапонча урғонидин,
Нилуфарлар очиб гулистонидин. (С. С.)

Тар ф. 1. ҳўл, нам, сувга ивиган.

... бошдин оёғингиз тару тоза ва покнза. (Зм.)

2. *маж.* кўкараётган, кўкариб турган.

Боқмаса деҳқон чаманин туну кун,
Нахли тарин англа қуруғон ўтун. (Ҳ. А.)

Тараб а. шодлик, хурсандчилик, хушнудлик, севинч; базм, зиёфат.

Тошта эди жумлаи айшу тараб,
Шаҳр ичида эрди баси сўзу таб. (Ю. З.)

Тараб асбоби — хурсандчилик ва айшу ишрат учун кетадиган сарф-харажат, нарсалар.

Очибон элга ситам абвобини
Қилғали пайдо тараб асбобини. (Ҳ. А.)

Тарангук булоқ, чашма.

Тарангук сувин ичалим. (Д. Л. Т.)

Тараҳҳум а. ачиниш, раҳм, шафқат, ҳамдардлик; ғамхўрлик.

Солди ул эмгак ўти кўнглумга тоб,
Лутфу тараҳҳум била қилдим хитоб. (Ҳ. А.)

Тарбият а. парвариш, боқиш; *маж.* таълим-тарбия.

Чу илму фазл элини тутмадилар,
Қилибон тарбиятда эҳтироми. (Гим.)

Тарз а. тавр, хил, шакл, тахлит.

Ёзиб Русиянинг шоҳига нома,
Етиб бу тарз нома ихтимома. (С. Ҳ.)

Тарид а. ҳужум, ҳамла, рақибга ташланиш; **тарид эткач** била **жавлон кўргузмак** — ҳамла этган ҳолатда жанг майдонида намоён бўлмоқ, ҳужум этиб майдонда кўринмоқ.

Тарид эткач била кўргузди жавлон,
Тебинди «ҳув» этиб чун шерн гаррон. (Г. Н.)

Тарид этмак — ҳужум қилмоқ, ҳамла қилмоқ.

Кириб чун тарид этти ҳар сори фош,
Яқинроқ суруб шаҳға индурди бош. (С. Н.)

Тарик а. 1. йўл, усул, тарз.

Ёруғлуқ эмас мумкин андинки, бор
Залолат тариқида афтода шайх. (Н. Ш.)

Тариқи ҳазоқат — донолик, устакорлик йўли; буюк табиблик йўли

Тариқи ҳазоқат билан ул жаҳул,
Тоғиб бу ғазални зи роҳи усул. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Тариқи рост — тўғри йўл.

Ҳакими шаҳр деб, олдимга ҳар ким келди, ўлдурдим,
Тариқи ростим шулдурки, жаллоди халойиқман. (Ҳ. Т. Т.)

2. соҳа, жабҳа, ҳолат.

Фосиқ бори тариқда ёмондур. (М. Қ.)

Тариқи илму фан — илму фан соҳаси.

Яна мундин бўлак соҳиб ҳунарлар,
Тариқи илму фандин бохабарлар. (В. Ҳ.)

Тарк а. ташлаш, воз кечиш; **тарки адаб** — одобсизлик, беадаб; одобдан юз ўгириш.

Тарки адабдин бири кулгу дурур,
Кулгу адаб таркига белгу дурур. (Ҳ. А.)

Тарки маҳд қилмоқ — бешикдан чиқиш, бешикни тарк этиш.

Қадам урдию тарки маҳд қилди,
Қўюб эмгак, юруга жаҳд қилди. (Ф. Ш.)

Таркиб а. моҳият, асос.

Бўлур қилмоққа соқиш бирла тартиб,
Вале туз келмас ул соқишқа таркиб. (Х. Ш.)

Таркин тез, жадал шошилишч.

Равон, э Қутб, таркин кеч бўлур бил,
Не билгайлар сени сўзлатмасанг тил. (Х. Ш.)

Тарозиш ф. зийнатли, нақшли, пардозли, чиройли; тарозиш топмоқ — зийнатланмоқ, нақшланмоқ, пардозланмоқ.

Эрур туғроси мазмуни навозиш,
Саропо лутф ила топган тарозиш. (С. Ҳ.)

Тарозу *ф.* оғирлик ўлчов асбоби; тарози.

Юзунгни тутум ортуқ ою кундин,
«Кишининг кўзидур, оре, тарозу». (Л.)

Таррор *а.* ўғри, киссавур; *маж.* айёр.

Бир танга сотқай бир қурут,
Инсофи йўқ, таррор экан. (Сн.)

Тасарруф *а.* фойдаланиш ҳуқуқи; эгалик, хўжайинлик; **тасарруфида** — қўл остида, ихтиёрида.

... Ул фурсатта Тошканд вилояти Умаршайх мирзо тасарруфида эди. (Бн.)

Тасарруф қилмоқ — ўз ихтиёрига олмоқ, эгалик қилмоқ.

Тасарруфлар қилиб ул навъи мулҳақ,
Қи бирдин минг бўлуб ул ишга равнақ. (Ф. III.)

Тасарруфот *а. қ.* бирлиги тасарруф.

Олди бу расми барот ила тасарруфоти,
Бор мундин шарафи мурдашўю исқоти. (Т. Ф.)

Таслим *а.* бўйин эгиш; **таслим этмак** — бермоқ, топширмоқ.

Эл англаридин ичида юз бийм,
Қосидға ниҳони этти таслим. (Л. М.)

Тасхир *а.* эгаллаш, забт этиш.

Маалқиса чу Наврўзи жаҳонгир,
Ўжаҳонни азм бирла қилди тасхир. (Г. Н.)

Татиг тотли, ширин, лаззатли.

Атанг пандини сан қатиг тут, қатиг,
Қутада, кунунг бўлга кундин татиг. (Қ. Б.)

Тафрит *а.* сусткашлик, бирор нарсага сустлик билан қараш.

Анда тафриту анда бу ифрот,
Эл ҳиссу ақлини қилур исқот. (С. С.)

Тахш *ф.* ўқ, камон ўқи, ёй ўқи.

Тахш андозларимиз кўндур,
Ҳарб учун созларимиз кўпдур. (Шн.)

Ташвир *а.* тўлқин; *маж.* фалокат.

Ҳам дуоси анинг қилиб таъсир,
Топти таскин тенгизда ул ташвир (*С. С.*)

Ташна *ф.* чандаш; *маж.* нитиқ; **ташнаи дийдор** — дийдорни, юзни кўришга ташна, ёр жамолини кўришга чанқоқ; ёр соғинчи.

Жон чиқар ҳолатга етти ташнаи дийдорман,
Гул юзингга танда жоним борича дилдорман. (*Ф.*)

Ташнаком *ф.* чанқоқ; **ташнаком ўлмоқ** — чанқамоқ, ташна бўлмоқ.

Риё зарқ тариқида ташнаком ўлур,
Сароби баҳри ҳаёлоти беканоран шайх. (*Н.*)

Ташниъ *а.* маломат қилиш, айблаш.

Чунки ул поядин таназзул этиб,
Таъну ташнии ҳамроҳиға етиб. (*С. С.*)

Ташриф *а.* келиш, қадам қўйиш.

Мақдамнинг таширифидин кулбам мунаввар бўлмади,
Кеча-кундуз дод афғон дастидин бедорман. (*Ф.*)

Таъбия *а.* ўрнашган, жойлашган, жой олган.

Гуногун фавокиҳ билаким боғда тазйин, чаман мулкида боғла-
нибдур таъбия ва оин. (*М. Қ.*)

Таъкид *а.* тайинлаш, уқдириш, қайд этиш.

Қочиб кетди маччойилар аксари,
Бориб шулки юртига таъкидлари. (*М. Б. Т.*)

Таъмир *а.* бино, қурилиш; **сабр таъмири.** *маж.* сабру қаноат (*айнан* сабр биноси).

Ҳар нечаким сабр таъмирини бунёд айладим,
Ашк селобида вайрон ўлди ободим, эшит. (*Н.*)

Таън *а.* таъна қилиш, кишининг нуқсон ва камчилигини юзига солиш.

То кўруб хароботин таън этма, эй зоҳид,
Бир нафас этмас холи иқтидо Увайсийман.

Таъхир *а.* кечикиш, орқага сурилиш; **таъхир қолмоқ** — кечикмоқ.

Қолиб шахлиқ ниш таъхир андин,
Булур эрди баса дилгир андин. (*И. Х.*)

Тақриб *а.* муносабат, сабаб, восита.

... Тақриб била ҳўб абёт ўқур эди. (Бн.)

Тақрир *а.* баён, ифода, арз, изҳор; **тақрир қилмоқ** — баён қилмоқ, ифодаламоқ, арз этмоқ, изҳор этмоқ.

Ҳижрон аро неча нома таҳрир қилай,
Хома тил бирла ҳол тақрир қилай. (Б.)

Тақсир *а.* камчилик, нуқсон, хато, айб.

Деди Жобирки:— Эй қўлумда асир,
Разму кўшинида қилмадинг тақсир. (С. С.)

Тағйир *а.* ўзгариш, бошқариш.

Деди Фарруҳки:— Бир тадбир этоли,
Таассуб тўинини тағйир этоли. (Г. Н.)

Тағофулпеша *а. -ф.* бепарво, лоқайд, қизикмайдиган.

Ул тағофулпешага ҳоли харобим ким десун?
Ҳажрида мундоғ мени кўрган азобим ким десун? (М.)

Таҳ *ф.* таг; бирор нарсанинг таги, остъи қисми; **таҳ-батаҳ** — таг-тагигача, ост-остигача; бутунлай, тўлиқ.

Таҳ-батаҳ кўнглуми бу фикр била хун дутди.
Жойи шаҳбозлари қарғаву қузғун дутди. (Т. Ф.)

Таҳаммул *а.* чидам, сабр, тоқат.

Ҳар бало қўйса юз таҳаммул этиб,
Кирдилар дашт аро тавакқул этиб. (С. С.)

Таҳамтан *ф.* афсонавий қаҳрамон Рустамнинг лақаби.

Оч юруб кекирган, оғзи бирла ишини битирган, гоҳ ўзини Та-
ҳамтан олувчи баҳодир жаррор... (Зм.)

Таҳсил *а.* ўқиш, билим олиш; маълумот.

Ки таҳсили улуму фан қилурга,
Қўп ўлса, шод саёю эҳтимоми. (Гим.)

Таҳқир *а.* хўрлаш, камситиш, ерга уриш; **таҳқир айламак** — хўрла-
моқ, камситмоқ, иззат-ҳурматини ерга урмоқ.

Хизмат ила айлама тавқир ҳам,
Шанъат ила айлама таҳқир ҳам. (Ҳ. А.)

Таҳқиқ *а.* текшириш, бирор нарсанинг ҳақиқатини излаш.

Жаҳонда қолмади ул етмаган илм.
Билиб таҳқиқини касб этмаган илм. (Ф. Ш.)

Ғеб деб.

Чиқардим хуш йизиглиқ сув бу кўлдин,
Кўнгуллар қонсу теб бу соф сувдин. (Х. Ш.)

Тебрамак юрмоқ.

Юсуф оғалари бўлиб барча шод,
Тебрадилар Юсуф олиб мисли бод. (Ю. З.)

Тева туя.

Ҳосили дунё эди бир теvasи,
Эмадиган орқасида бўтаси. (Зм.)

Тевалик туялик, туя минган киши.

Чун меҳр саҳар йўлин ёрутти,
Икки тевалик йўлумни тутти. (Л. М.)

Тегирма айланма, юмалоқ, доира шаклли.

... паст бўйлуқ, тегирма соқоллик, қўба юзлук, танбал киши
эди. (Бн.)

Тегра атроф, теvarак.

Мен бор эдим ул ниҳоли наврас,
Йўқ шохима хору теграма хас. (Л. М.)

Тез ф. ўткир; **тез этмак** — чархламоқ, ўткирламоқ.

Тиғи адоватни бори тез этиб,
Борча хусуматларин ангез этиб. (Ю. З.)

Тезрафтор ф. тез юрувчи.

Чу айлабтур сипеҳри тезрафтор,
Сени бир ён, мени бир ён гирифтор. (Ф. Ш.)

Текма «ҳар» белгилаш олмоши маъносида қўлланувчи, сўз; **текма**
кун — ҳар кун.

Башингни тиласанг тилингни қудоз,
Тилинг текма кунда башингни еюр. (Қ. Б.)

Телегром г. телеграмма, телефон.

Қириб алқисса ҳикматхона ичра,
Ҳама илмини кўрдук телегроми. (Гим.)

Темак демоқ.

Қылиб кўргузгай ул юз турлу санъат,
Қаю ёндин тесанг, бор анда қувват. (X. III)

Темур темир.

Фасли тамуз эрди, ҳаво кўп исиг,
Пўлда темурдек эди қумлар қизиг. (Зм.)

Тенгиз деңгиз.

Қим тенгиз ичра бошингга еттим,
Уларингдин сени халос эттим. (С. С.)

Тенгри худо, оллоҳ, тангри.

Мендек не учун малолатинг бор,
Де, тенгри учун, не ҳолатинг бор? (Л. М.)

Термулмак тикилмоқ, қарамоқ; **йиглаб термулмак** — *маж.* ялиниб қарамоқ.

Пиглаб сенга термудур, кўз ёшига раҳм эткил,
Раҳм этмасанг ўзига, йўлдошига раҳм эткил. (Ф.)

Тижорат а. савдо; **аҳли тижорат** — савдогар, савдо ишлари билан шуғулланувчи.

Хусусан нархига аҳли тижорат,
Ипроқ ердин берур анга башорат. (И. Х.)

Тиз оёқнинг букиладиган жойи; тизза.

Юқори бошидин тизи,
Эрмаклари кўкнор экан. (Сн.)

Тийилма тарнов, нов, қувур.

Неча кўп сутки ул анда соқилгай,
Тийилмадин оқиб мунда йигилгай. (X. III.)

Тийра ф. 1. қора; **тийра хок** — қора тупроқ.

Эрмас алар туфроғу сен нури пок,
Хилқат аларғау сенга тийра хок. (Ҳ. А.)

2. қоронғи.

Махласинг ичра саъй этиб жондин,
Сени чексам бу тийра зиндондин. (С. С.)

3. хира, нурсиз.

Қиши айбинг деса, дам урмагилким, ул эрур кўзгу,
Чу кўзгу тийра бўлди, ўзга айбинг зоҳир айлару. (Ф. К.)

4. *маж*, ночор, бечораҳол; ғуссали, қайғули, ғамгин.

Рўзгорим тийра, иқболим забун, бахтим қаро,
Бўлса равшан, бормукин тадбири дигар толеим? (М.)

Тийра бўлмоқ — *маж*. мушкул аҳволга тушмоқ, аҳволи оғир-лашмоқ, оғир аҳволда кун кечирмоқ.

Сочининг савдоси тушти бошима бошдин яна,
Тийра бўлди рўзгорим ул қаро қошдин яна. (Б.)

Тийрарўз ф. ночор, бечора, ғам-ғуссали қайғули (*айнан* қора кун).

Мажнун мени тийрарўзмен бил,
Тиг ол, неки хотиринг тилар қил. (Л. М.)

Тийрарўзгор ф. бахтиқаро, бадбахт, бахтсиз, толеи йўқ.

Менмен араб ичра хоксоре,
Бемояу тийра рўзгоре. (Л.М.)

Тикан даштда ўсадиган ўсимлик; янтоқ.

Сайрда кўрдум бир асирни миҳан,
Бир қучоқ орқасига юклаб тикан. (Ҳ. А.)

Тил *маж*. телеграмма; **тил бермак** — телеграмма бермоқ.

Хўжайин берди Тошкентдин тил:
Тўй қилар бўлсанг, қўй ўзингга кафил. (М.)

Тилки тулки.

Тилки, тўнғиз тошлату,
Ардам била ўглалим. (Д. Л. Т.)

Тилла пули солнқ, ўлпон.

Кеча гўё эшитиб шуҳрати тилла пулини,
Ҳапалак қўрқусидан учди мисоли капалак. (Мах.)

Тимсол а. сурат, расм; бирор нарсанинг ўхшаши; **тимсол айламак**, **тимсол қилмоқ** — ўхшатмоқ.

Суворов ҳам етиб келди ўшал ҳол,
Бировни айлабон ўзига тимсол! (С. Ҳ.)
Қаю суратки Моний қилди тимсол,
Анга Фарҳод очти чехра филҳол. (Ф. Ш.)

Тингмак йиғмоқ, тўпламоқ, бир жойга уюштирмоқ.

Тинголи иттифоқ устида элни,
Қилоли ўртада таъйин бир элни. (Г. Н.)

Тиргузмак тирилтирмоқ.

Мени ўлтурди жафоу жавр бирла ул қуёш,
Эмди тиргузмак учун меҳру вафоси қолдиму. (Б.)

Тиризлик *маж.* дўст, аҳил, иттифоқ.

Бир яқодин бош чиқариб, барча бир тўнга кириб,
Бир ўнгурлук, бир тиризлик, бир яқо енглик
қилинг. (Т. Ф.)

Тирикла тирикликда, тириклайин, тириклигича.

Билик билти, бўлти эран белгулук,
Биликсиз тирикла йнтук кўргулук. (Ҳ. Ҳ.)

Тифл *а.* гўдак, ёш бола.

Меҳр ила зажрики таваққуъ дурур.
Тифлга сендин бу тавозуъ дурур. (Ҳ. А.)

Тифли париваш — парига ўхшаш, ёш; *маж.* ёш қиз, ёш соҳиб-жамол қиз.

Мен худ ул тифли паривашга кўнгул бердим, вале
Хонумоним ногаҳон бузулмағай бошдин яна. (Б.)

Тиф *ф.* учи ўткир нарса (пичоқ, ханжар, қилич, найза кабилар).

Қилгунча бу чоҳ ичида нопадид,
Тиф била мени қилинглар шаҳид. (Ю. З.)

Тиғи адоват — *маж.* кек, низо, кўролмаслик, бахиллик; душман-лик.

Тиғи адоватни бори тез этиб,
Борча хусуматларин ангез этиб. (Ю. З.)

Тиғи бедоди рақиб — раҳмсиз душман тиғи, бераҳм ёв ўқи.

Жароҳат бўлди бағрим тиғи бедоди рақиблардин,
Бу кўтаҳфаҳм мардумдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. (У.)

Тиҳи *а.* биёбон, чўл; қуруқ, ҳеч нарса ўсмайдиган; **тиҳи даст** *маж.* ҳеч нарсаси йўқ, камбағал, бенаво, қашшоқ; қуп-қуруқ; қуруқ қўл.

Борчаси мафлуку тиҳи даст эди,
Борча узум ҳасратидин маст эди. (Ю. З.)

Тоб I. ф. маж. изтироб, алам, ғам, ғусса; (*айнан* ҳарорат, иссиқлик); **кўнгулга тоб солмоқ** — *маж.* кўнгулни изтиробга қўймоқ, изтироб чекмоқ.

Солди ул эмгак ўти кўнглумга тоб,
Лутфу тараҳхум билла қилдим хитоб. (*Ҳ. А.*)

Тоб II ф. ўрилган, эшилган; ўрим.

Гису киби печу тоб топти,
Тоб ичра ўзин хароб топти. (*Л. М.*)

Тобакай ф. қачонгача, қайси пайтгача.

Тобакай мундоғ маломат кунжида донм муқим,
Бу замон кўз тутгин эмди сенга бўлсун тоғлар.

Тобиш ф. ёруғлик, иссиқлик, ҳарорат; **кун тобиши** — қуёш нури; қуёш тафти иссиғи.

Кун тобишида бу сафар,
Йўллар сақардин ҳам батар. (*Сн.*)

Тобон ф. ёруғ, порлоқ, равшан.

Қон ёшим эрур юз уза юлдуз киби сонсиз,
Ул кўзлари чўлпон, маҳи тобонима айтинг. (*Л.*)

Тобуғ қош, олд, ҳузур.

Уқуб отлантуруб, йўл тутти сурди,
Ани Ширин тобуғинга кетурди. (*Х. Ш.*)

Тобуғчи сарой хизматкори.

Тобуғчиларга андин сут кетурмак,
Кужой эрди ҳар кун юк кетурмак. (*Х. Ш.*)

Този ф. 1. ов ити. 2. *маж.* эпчил, уддабуро.

Асли отим агарчи қозидир,
Қозики қавми шаҳри тозидир. (*Мах.*)

Тозиёна ф. қамчи; **тозиёна чекмак** — қамчи урмоқ, қамчиламоқ.

Бу онча эмас эдики ёна,
Чектилар иковла тозиёна. (*Л. М.*)

Тоинки ф. қайсики; қачонки.

Ҳарна тилаган қалинки, ўз қулоғим бирла англағали келдим,
тоинки, харжи исроф бўлмагудек бўлсин. (*Зм.*)

Тойир а. қуш; **тойири номабар** — хат ташувчи, хабар элтувчи қуш.

Эшиттимки бир тойири номабар,
Битик зимнида шарҳи ҳангома бар. (С. И.)

Тойғон ов ити; този.

Чағри бериб қушлату,
Тайғон изиб, тишлату. (Д. Л. Т.)

Тола дала, кенг майдон.

Хуш улки талаларда юруб сайр этса,
Бу фаслда ким латифу дилкаш толадур. (Б.)

Толёъ а. бахт, иқбол, омад; қисмат, тақдир.

Ул толёъ корсоз бўлгон,
Аъдосиға сарфароз бўлгон. (Л. М.)

Толёъ йўқи — бахтсизлик, омадсизлик, омади юришмаслик.

Толёъ йўқи жонимға балолиғ бўлди,
Ҳар ишни ки айладим, хатолиғ бўлди. (Б.)

Толиб а. талабгар; **илм толиби** — илмга берилган; билимли.

Ким ёр анга илм толиби илм керак,
Ургангали илм толиби илм керак,
Мен толиби илму толиби илме йўқ,
Мен бормен илм толиби, илм керак. (Б.)

Том маж. ин, уя (айнан уй.)

Булар сори ҳеч айламай илтифот,
Урар эрди ўз томин истаб қанот. (С. И.)

Томуғ дўзах.

Мулло, муфти бўлгонлар, ёлгон даъво қилгонлар,
Оқни қаро қилгонлар ул томуғқа кирмишлар. (А. Я.)

Тонг ажаб; тонг эмас — **ажаб** эмас, не ажаб, эҳтимол.

Шоҳ мендин ишқ аро **о**жизроқ эрса тонг эмас. (Ғ. С.)

Тор ф. қоронғи, оқшом; **хира**, зулмат; **шаби тор** — кечки қоронғилик.

Қиличлар шуъласидин ҳар шаби тор,
Чоқинлар ҳар тараф бўлди намудор. (Ф.)

Тори а. қўққисдан, тўсатдан, кутилмаганда рўй берувчи воқеа.

Шоҳ Навдар сипоҳи ҳам бори,
Билдиларким не иш эрур тори. (С. С.)

Торож *ф.* талон, талон-тарож, талаш; **тарож қилмоқ** — таламоқ, талон-тарож қилмоқ.

Халал етгач қачон давлатлариға
Қилур торож молин ўз ғуломи. (Гим.)

Тос кимхоб, зарли мато; парча.

Яна духоба бирла тосу кимхоб,
Ҳама зардўзию заррину зартоб. (В. Х.)

Тотиғ маза, ширинлик.

Ош тотиги — туз. (Д. Л. Т.)

Тош ташқари; бирон нарсанинг сирти, ташқи томони.

Тошта эди неъмат или гаштгоҳ,
Шаҳр ичида шарбат эди оби чоҳ. (Ю. З.)

Ичу тош — ичкари ва ташқари.

Ул эвларга тугагунча ичу тош,
Ҳам ўлди хорабур, ҳам ўлди наққош. (Ф. Ш.)

Тошлатмоқ тош билан урмоқ.

Тилки, тўнгиз тошлату,
Ардам била ўглалим. (Д. Л. Т.)

Тоқат *а.* чидам, тўзим, бардош бернш, сабр-бардош.

Ўўқ тоқати бандингга, бардошиға раҳм эткил,
Инглаб сенга термулур, кўз ёшига раҳм эткил. (Ф.)

Тоқия *а.* дўппи, қалпоқ.

... Сочбоғи ер супурган ва тоқиясини чеккасиға осган. (Зм.)

Тоғойи тоға.

Бу фурсатта мўғул улусининг хон ва султонлиғи
Юнусхоннинг улуғ ўғли менинг тоғойим Султон Маҳмудхон-
да эди. (Бн.)

Тубак бешикка беланган боланинг ахлати тушадиган тувак.

Терибдур дўконига тўқсон тубак,
Солиб ҳар тубак ичра ўн уч сумак. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Тубий *а.* мевалари ҳар хил ва хушбўй афсонавий жаннат дарахти.

Киши тубий-у кавсар, жаннату ризвонни не қилсун?
Жаҳон айвонида ҳосил бу янглиғ анжуман бўлса. (Ф.)

Тужжор *а. бирлиги тожир*; савдогарлар, савдо-сотиқни касб қилиб олган кишилар.

Бориб мол учун, мол ололмай келиш,
Ёмон аҳли тужжорға мушкул иш. (М. Б. Т.)

Туз текис; тўғри.

Йўл неча туз, йўлчиға мақсад қариб,
Хамлиғидин тушса йироқ йўқ ажиб. (Ҳ. А.)
Ер тузи элдин, сув хатары елдин. (М. Қ.)

Ниятини туз айламак — фикру ниятини тўғри тутмоқ; тўғри кўнгул, соф ниятли бўлмоқ.

Шуруъинг ўлса на ишга, туз айла ниятинг аввал,
Бори амални ҳабо бил, агар туз ўлмаса ният. (М. Х.)

Тузлук тўғрилиқ, ростгўйлиқ, ҳалоллиқ.

Ҳар кишиким, тузлук эрур пешаси,
Кажрав эса чарх, не андешаси. (Ҳ. А.)

Тузмак чидамоқ, тоқат қилмоқ, сабр қилмоқ.

Гар ҳар ғам аро ўзумни солмон,
Бу ғамга истайки, туза олмон. (Л. М.)

Туйнук эски типдаги маҳаллий уйларнинг тепасидан ёки эшик устидан ёруғлиқ кириб туриши ва тутун чиқиши учун қолдирилган тешиқ; мўри.

Туйнугиндан агарда чиқса тутун,
Мунда бер дасмояларни бутун. (М.)

Туман I юз минг; **туман ичра** — юз минг киши орасида.

Хўблар чу ясаб ясалар зулф черигин,
Билгулук эрур юзунг, эй шоҳим, туман ичра. (С.)

Туман II инқилобга қадар Ўрта Осиёда маъмурий территориал бўлиниш; район, ноҳия, туман.

... анинг онаси мўғулнинг туман бекларидин эди. (Бн.)

Тумлуг совуқ, совиш.

Учмоқ яри кўрулди,
Тумлуг яна калгусиз. (Д. Л. Т.)

Тумонот (*бирлиги туман II*) районлар, ноҳиялар, туманлар.

Самарқанднинг... неча тумоноти бу сув била маъмурдир. (Бн.)
...яхши вилояти ва тумоноти бор. (Бн.)

Турктоз ф. тўсатдан қилинган ҳужум, кутилмаган ҳамла.

Чу шаҳ олида қилди арзи ннёз,
Ениб қилди ваҳший сори турктоз. (С. И.)

Туроб а. тупроқ; **Туробий** — киши тахаллуси.

Бешинчи табиби Туробий эрур,
Саломига лаънат жавоби эрур. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Турумтой йиртқич қушлар туркумининг лочинсимонлар оиласига мансуб, совуқ жойларда яшайдиган қуш.

Алқисса, Кордон бирла Турумтой сафар анжомини муҳайё қилиб
жўнай бердилар. (Зм.)

Турфа а, қизик, ажойиб, ҳайратли, ғалати, ажаблантирадиган ажаб-ланарли.

Турфа қишлоқи ғазаб кардаки, паррандалари,
Товуқи-игначию ўрдагу ғозин-капалак. (Мах.)
Ҳикоят қилай турфа даврон экан,
Халойиқ ҳама маҳву ҳайрон экан. (М. Б. Т.)

Туфроқ тупроқ.

Иқболи саманди секриган чуст,
Туфроқ ўза они ташлаган руст. (Л. М.)

Тухм ф. 1. қариндош, уруғ-аймоқ.

Тўйга ўз тухмидин хотун демади,
Аччигидин отаси ош емади. (М.)

2. зот, уруғ; **товуқ тухмин қурутмоқ** — товуқ зотини йўқотмоқ, товуқларга ажал келтирмоқ.

Шағал жонибин тутмоқ товуқ тухмин қурутмоқдур. (МҚ.)

Туш I тенг; **туш йўқ** — тенги йўқ, тенгсиз; олий даражали.

Бўю юзу лаъл эрун хату ҳаддина туш йўқ,
Сарву гулу мул настарину ёсуман ичра. (С.)

Туш II қ. тушлуқ.

Туши тўхтовсиз, донмо, ҳар маҳал, тамоми.

Атангни, анангни севиндур туши,
Януг берга топгунг туман минг асиг. (Қ. Б.)

Тушлуқ томон, тараф; тушлуқ тушиндин келмак — ҳар томондан келмоқ.

Чопиштилар келиб тушлуқ тушиндин,
Улус фориг бўлиб санжиш ишиндин. (Г. Н.)

Тушнамоқ ўрамоқ; туман тушнамоқ — маж. туман қопламоқ (айнан туман ҳаяжонга тушмоқ).

Яшин отиб яшнади,
Туман туриб тушнади. (Д. Л. Т.)

Тюор а. қ. бирлиги тайр.

Мажмуи туюрлар жам бўлдилар. (Зм.)

Туъма а. озиқ, ейимлик, емиш, хўрак.

Қўйни шубон асрамаса ою йил,
Оч бўрилар туъмасидур бори бил. (Ҳ. А.)

Туғдоқ ов қилинадиган қуш; тувалоқ.

Оққуш, туғдоқ, турна... бир тарафга ўлтурдилар. (Зм.)

Туғро подшоларнинг ёрлиқ, фармон ва шу каби ҳужжатлар тепасига қўйиладиган безакли ҳарфлардан иборат белги, герб.

Эрур туғроси мазмуни навозиш,
Саропо лутф ила топган тарозиш. (С. Ҳ.)

Тў ф. қават; тў-батў — қаватма-қават.

Эй ғани, боқғил ялонглар ҳолига, шукр учун,
Ким киярсан тў-батў қоқим била синжоб қиш. (Оз.)

Тўкмали тўкмайлик.

Юсуф оголари қўпуб ул замон,
Борча деди:— Тўкмали беҳуда қон. (Ю. З.)

Тўл дўл.

Оғди булит кўкраю,
Яғмур тўли сакраю. (Д. Л. Т.)

Тўнгиз ёввойи чўчқанинг эркаги; тўнгиз.

Тилки, тўнгиз тошлату,
Ардам била ўглалим. (Д. Л. Т.)

Тўнкулмак ожизланмоқ, нонлож қолмоқ; беҳуда ҳаракат қилмоқ; ҳаракати зое кетмоқ.

Не бу топти хабар, не шоҳи Мушкин,
Тўнкулди оқибат икки мискин. (Г. Н.)

Тўпори ўтакетган содда, оддий, гўл.

Озодадин тўпори кўп,
Дукчисидин аттори кўп. (Сн.)

Тўра I ҳурмат, иззат; **тўра қилмоқ** — ҳурматламоқ, иззатламоқ, ҳурматини жойига қўймоқ; **кишилик тенгинча, тўра қил янут** — одамгарчилик тенгича (баробарича) ҳурмат билан жавоб қил.

Кишилик қилурқа кишилик анут,
Кишилик тенгича тўра қил янут. (Қ. Б.)

Тўра II бек, амалдор, зодагон, аристократ.

Бор мундан шарафи мурдашўю исқоти,
Тўра ўғли ичида йўқ мунидек истиҳқоқ. (Т. Ф.)

Тўқуз тўққиз хил нарса ва таомдан иборат тортиқ.

Ис чиқармасдин ошни дамладилар,
Анга лойиқ тўқузни ғамладилар. (М.)

Тўру оқибат, оқибатда, охири; **бу сўз сўзламаз тил тўру сўзланур** — бурун сўз сўзламас тил оқибат сўзлар.

Туға билга туғмаз, киши ўгранур,
Бу сўз сўзламаз тил тўру сўзланур. (Қ. Б.)

Тўтиё ф. мис зангидан ҳосил бўлган кўкимтир кристалл; (илгариги вақтларда кўз оғриғига қарши ва кўзни равшан қилиш учун ишлатилган).

Ғуборим ишқ водисиди барбод ўлди андоғким,
Биёбонларда Мажнун тўтиё излар ғуборимдин. (Н.)

Тўша ф. озиқ-овқат, ейимлик нарсалар.

Тутмоқ мутааззир эрди гўша,
Анбончада ҳар не эрди тўша. (Л. М.)

У

Убрамак эскирмоқ, кўҳнармоқ, тўзимоқ; йиртилмоқ.

Кенг тўн убрамас. (Д. Л. Т.)

Увўлмоқ маж. тор-мор бўлмоқ, яксон бўлмоқ.

Тарангук сувин ичалим,

Ювга яғи увулсун. (Д. Л. Т.)

Уд а. торли чолғу асбобининг бир тури; учбурчак шаклидаги **кўп** торли, чертиб чалинадиган мусиқа асбоби; арфа.

Бойўғли уд, даф жам айлаб, меҳмондорлик расмини барпо тут-ди. (Зм.)

Удвон а. ёвлик, душманлик, қарама-қаршилиқ; зулм, қийноқ.

Рўзгор аҳли ичра хор ўлдум,
Удвони аҳли рўзгор ўлдум. (М. О.)

Уза устига, бошига.

Келтириб ул чоҳ уза Юсуфни чуст,
Боғладилар икки иликни руст. (Ю. З.)

Узангу эгарининг икки томонига қайиш ёки ип билан боғлаб осиб қўйиладиган ҳалқасимон, отга минниш ва эгарда оёқларини тираб ўтириш учун хизмат қилувчи металдан ясалган нарсас; узанги.

Хоҳ ўлунг, хоҳ қолинг, баччағар,
Дебки узангуга оёгин тирар. (Тан.)

Узлат. а. чекиниш, кишилардан четлашиш, ёлғизлик, яккалик.

Чикмай деса жойиндин — узлатда фиғор ўлса,
Гар чиқса баногоҳи домига дучор ўлса. (Ф.)

Узра устида.

Боғланди чу бухти узра маҳмил,
Оромгоҳ ўлди ўзга манзил. (Л. М.)

Узу орқасидан, кетидан.

Узу бориб ўкуш авдим,
Талим юриб кучи кавдим. (Д. Л. Т.)

Уй 1. уй, хона, 2. *маж.* қомат, гавда.

Жисми уйин айлабон ул юк нигун,
Тиркабон ул уйга асодин сутун. (Х. А.)

Укуш кўп.

Узу бориб укуш авдим,
Талим юриб кучи кавдим. (Д. Л. Т.)

Уламо а. бирлиги олим; ўқимишли кишилар, донолар.

Хор ўлди уламову фузало, шайху кибор,

Қўрингиз, юрт иши топти на ерларга қарор. (Т. Ф.)

Уламоқ I алоқада бўлмоқ, яқин муносабатда бўлмоқ, қўшилмоқ, ён-дашмоқ, яқинлашмоқ.

Биликликка, ё дўст, ўзунгни ула. (Ҳ. Ҳ.)

Уламоқ II тингламоқ, эшитмоқ, қулоқ тутмоқ, қулоқ солмоқ.

Биликтин аюрман сўзумга ула. (Ҳ. Ҳ.)

Улум а. бирлиги илм; улум авроқи — илм варақлари.

Улум авроқи чун бир-бир ёпилди,

Диловарлиқ силоҳи майли қилди. (Ф. Ш.)

Улumu фан — илму фанлар.

Улumu фанда Афлотундин афзал,

Қамоли ақли дониш бирла акмал. (И. Х.)

Улус м. 1. эл, халқ, халойиқ.

Мўғул ва турк улуси Семирканд дерлар. (Бн.)

2. мамлакат, давлат, ҳукумат, юрт, элат.

Битибдур: Эй улусни подшоҳи,

Забунлар ҳомийси ҳам муттақоси. (С. Ҳ.)

Улуғ буюк, катта, мартабали, обрў-эътиборли.

Улуғларни ҳама огоҳ қилди. (С. Ҳ.)

Улча борича.

Яроқ айлаб кўнгул фароғи била,

Улча мумкин черик яроғи била. (С. С.)

Ундамак чорламоқ, таклиф қилмоқ, чақирмоқ.

Дедик:— Бир кун қилибон жашни ом,

Ундаб эдим бодия аҳлин тамом. (Ҳ. А.)

Ускуна а. маж. гўшт, эт.

Андоқ ривоят қилдиларким, бир қирғовулни ускунасини тўрт киши еб тугата олмайдур. (Бн.)

Усрук маст.

Усрук кўзунг ашқолина ҳаргаҳ назар этсам,

Қолмас хабарим, хоҳ инон, хоҳ инонма. (Л.)

Устод а. устоз, муаллим, ўргатувчи, мураббий, раҳнамо.

Кўзунг Қашмир жодусига устод. (Мн.)

Устода моҳир ўлмоқ — моҳир устоз бўлмоқ.

Ул ишда устода моҳир ўлди. (Ф. Ш.)

Устодлиқ устозлик.

Ул устодлиқ била ишнинг битургай. (Х. Ш.)

Устувор ф. яқин, ёнма-ён; **устувор бўлмоқ** — ёнма-ён, бирга юрмоқ, яқин бўлмоқ.

Хар тариқ ўлса ризоси бирла бўладим устувор. (Ф.)

Утонмоқ уялмоқ; хижолат тортмоқ; юзи қизармоқ.

... ҳоло сиздин, кеч қолғониға утониб, сўзламас. (Р.)

Утғолимат энгиш учун, ютиш мақсадида.

Тутушқали ёқишти,

Утғолима тўғрашур. (Д. Л. Т.)

Уфунат а. сассиқ, бадбўй, ёмон ҳид.

Ҳавосининг уфунати бор, кузлар эл безгак кўп бўлур. (Бн.)

Учмоқ, **учмоқ** жаннат.

Учмоқ яри кўрулди,

Тумлуг яна калгусуз. (Д. Л. Т.)

Мўмин қуллар, содиқлар, сидқи бирла турганлар

Дунёлигин сарф этиб, учмоқ ҳурин қучмишлар. (А. Я.)

Учурсамоқ учурмоқ; **уни учурсамоқ** — уйдуни қочирмоқ, уйқуни қочирини истамоқ.

Қора тунуг қачурсади,

Оғир уни учурсади. (Д. Л. Т.)

Уш шундай, ўшандай, ўшанга ўхшаш.

Қозонтек қайнаб уш савдо пишурдум,

Низомий болидин ҳалво пишурдум. (Х. Ш.)

Ушотмоқ майдаламоқ, бурдаламоқ, йиқитмоқ.

Нахлики ушотнинг они осон,

Туфроқ ила қадди бўлди яксон. (Л. М.)

Ушоқ майда, кичкина.

Анингдек тешадин секриб ушоқ тош,

Ки нозир бир йиғочдин қочуруб бош. (Ф. Ш.)

Уштулум ф. жабр, жафо, зулм.

Йўқ ул сенда пинҳонки, сен анда гум,
Жаҳолатдин аммо ишинг уштулум. (С. И.)

Уқбо а. охират.

Этмадим яхши амал ҳосил, дариг, уқбо учун,
Бу эрур мен айлаган жавру жафолардин бири. (Ф.)

Уқда а. банд, асирлик; *маж.* қийинчилик.

Ул зуҳалваш жазога хос ўлғай,
Меҳр ҳам уқдадин халос ўлғай. (С. С.)

Уқматин уқмасдан, тушунмасдан, билмасдан, фаросатига етмасдан.

Биликсиз не айса аюр уқматин,
Анинг ўз тили ўз бошини еюр. (Ҳ. Ҳ.)

Уқоб а. бургут.

Ҳумо, Уқоб, Қарчиғай... қушларнинг салотинидурлар. (Зм.)

Уҳда а. уdda, эплаш.

Ким қўбўдур уҳдаи ўз мулкунгиздин чиқмайин,
Икки, уч, тўрт даъвисин этмакни, кўтаҳлик қилинг. (Т. Ф.)

Ф

Фабрикант л. фабрика эгаси, капиталист.

Фабрикантлар ваъдага молини
Беришмай,— деди, йиғлаб аҳволини. (М. Б. Т.)

Фавокиҳ а. бирлиги **фокиҳа**; мевалар.

Ашжорининг ҳар бири чархи ахзар, уш шажар раёҳин фавоки-
ҳи нужум ва ахтар. (М. Қ.)

Фаж а. ярамас, бемаза; аҳмоқ, бадахлоқ, ахлоқсиз.

Булар бирла ҳар маслаҳат каж эди,
Бу иккиси шаҳр ичра кўп фаж эди. (Зм.)

Фазл а. илм, маърифат; донишмандлик.

Баски даврон эрур ҳунара душман,
Кўрадур фазлидин зиён шуаро. (М. Ҳ.)

Фазл аҳли, фазл эли — донишмандлар, билимли кишилар, илм кишилари, олимлар.

Чу илму фазл элини тутмадилар,
Қилибон тарбиятда эҳтироми. (Гим.)

Шоир ўз аҳволига дармондау фазл аҳли хар
Оҳким топмас бу даврон ичра бир гамхора сўз. (М. Х.)

Фалак а. осмон, кўк; **фалак пили** — *маж.* қуёш.

Кесиб ҳар тешаси қилгоч хороши,
Фалак пили юкидек пора тоши. (Ф. III.)

Фалак барқи — *маж.* яшин, чақмоқ.

Ул аждарлар ҳама оташфишондур,
Фалак барқи шароридин нишондур. (Ф.)

Фалакваш а. -ф. осмон сингари, осмон монанд.

Ариққа қўйдилар «Наҳр ул-ҳаёт» исм,
Фалакваш ҳавзга «Баҳр ун-нажот» исм. (Ф. III.)

Фалакрав а. -ф. *маж.* учқур, тезчопар от (*айнан* осмонга йўналувчи; юқори кўтарилувчи).

Зайд ўлди фалакрав узра роқиб,
Сурди андоқки нажми соқиб. (Л. М.)

Фан а. 1. илм; ҳунар, касб; санъат.

Кўруб руснялар: аҳсан, дедилар,
Мусулмондин ажаб бир фан дедилар. (В. Х.)

2. ҳийла, найранг.

Жоду кўзини Кашмир эли халқи кўрубон,
Туттуқ дедилар сени мусаллам бу фан ичра. (С.)

Фано а. ўлиш, йўқ бўлиш, ҳалок бўлиш; **фано йўлига солмоқ** — ўлдирмоқ.

Мени солса фано йўлига даврон,
Юрур устимдин авлоди замоним. (А. У.)

Фано мардуми ўлган киши.

Фано мардумларини сирридин ҳеч кимса йўқ огоҳ,
Қабиҳ гуфтор мардумдин кўнгул доғ ўлди, доғ ўлди. (У.)

Фано дайри ичкилик қўйиб сотиладиган жой, майхона.

Киран одами сонига қилса нўш,
Фано дайрида бир қадаҳ бода шайх. (Н. Ш.)

Фаранги ф. француз.

Фаранги эрди, аммо они зоти,
Баҳодир эрди кўп, Напалеон оти. (С. Ҳ.)

Фараҳ ф. қувонч, севинч; хурсандлик, шодлик, кўнгилхушлик.

Чунки фараҳ базмига азм айладинг,
Айшу тараб азмига жазм айладинг. (Ҳ. А.)

Фард а. ёлғиз, якка, танҳо.

Фард киши даврда топмас наво. (Ҳ. А.)

Фардо ф. эртан, эртанги кун.

Ажба девонаман, фардоки маҳшаргоҳга сифмамдур. (Маш.)

Фарз а. бажарилиши керак бўлган вазифа; мажбурият.

Ота бирла онага фарз ўқитмоқ бизни мажбурий. (А. Ҳ.)

Фарзона ф. оқил, доно; донишманд, фозил.

Айитти мунда бор бир яхши устод,
Анинг оти эрур фарзона Фарҳод. (Х. Ш.)

Фармонламоқ буюрмоқ, буйруқ бермоқ.

Агар фармонласанг, ҳоли бораин,
Ани ман хизматингга келтурайин. (Х. Ш.)

Фаровон ф. кўп, зиёд, ортиқ.

Ки ёлғон ангаким фаровон дурур,
Чини ҳам эл олинда ёлғон дурур. (С. И.)

Фаромуш ф. унутилиш, ёддан кўтарилиш; **фаромуш ўлмоқ** — унутилмоқ, хаёлдан кўтарилмоқ.

Яна ўхшаш кўп дарсхона,
Фаромуш ўлди кўнглумдан асоми. (Гим.)

Фароғ а. тинчлик, хотиржамлик, осойишталик.

Қилма изҳори суханварлик фароғи истасанг. (М. Х.)

Фарруҳ ф. 1. саодатли, бахтли; бахтиёр, хурсанд. 2. киши исми.

Эшитти эрса Фарруҳ бу хабарни ,
Бўйнидин ташлади тожу камарни. (Г. Н.)

Фарсанг *ф. қ. фарсах.*

Заъф уйидин чиқаримға қўймас,
Ҳар қадамни неча фарсанг этмиш. (М. Х.)

Фарсах *а. 6—7 километрга тенг келувчи узунлик ўлчови.*

Ярим фарсах борганда, шул аснода бир Худҳуд йўлуқти. (Зм.)

Фарсуда *ф. ҳорғин, ҳолсизланган, эзилган.*

Баҳр исидин димоғи фарсуда,
Бўлди Муқбилға бир дам осуда. (С. С.)

Фархор *ф. 1. бутхона; 2. киши исми.*

Хабар келди эса Мушкини Фархор,
Билиб кайфиятини охири кор. (Г. Н.)

Фархош *ф. жанг, уруш (айнан пархош).*

Қўруб Русиядин ул жангу фархош,
Дер эдилар ҳама:— Шобош-шобош. (Ф.)

Фархунда *ф. муборак, қутлуғ, бахтли; яхшилик.*

Зиҳи даврони фархунда нишони,
Замон ўлди ўрусия замони. (И. Х.)

Фархундапай *ф. қутлуғ қадам, муборак қадам.*

Қилиб саъй ила тайри фархундапай,
Неча кунчалик йўлни бир дамда тай. (С. И.)

Фарш *а. тўшалган нарса, палос. фарш қилмоқ—ётқизмоқ.*

Мирзо ҳаммомиға машҳурдир, ҳар нав тошлардин фаршлар қи-
либтур. (Бн.)

Фасеҳ *а. яхши ва чиройли сўзловчи, нутқи билан ўзига ром этувчи; сўзамол.*

...Хушхулқ ва харроф ва фасеҳ ва ширин забон киши эрди. (Бн.)

Фасона *а. афсона, ривоят; ҳикоя қилиш (афсона сўзининг қисқарган шакли); афсона айламак — ҳикоя қилмоқ, сўзлаб бермоқ.*

Они бу фасона айлабон тез,
Эшитгучи кўнгли ҳайратангез. (Л. М.)

Фатонат *а. хушёрлик, зийраклик, ўткир зеҳн, ақлий қобилият, хуш-фаҳмлиқ.*

Бўлуб шул аср ҳикмат аҳли ҳадсиз,
Фатонат аҳли донишманд ададсиз. (И. Х.)

Фатҳ а. зафар, ғалаба, ютуқ.

Шаҳга хайл ўлса фатҳ анинг ишидур,
Бир киши Рустам ўлса, бир кишидур. (С. С.)

Фаш ф. фаши дастор — дасторнинг печи, салланинг елкага тушиб турадиган уч.

Берур ғурур ила оройиши фаши дастор.
Ки худнамолиғ эрур зеби корхонан шайх. (Н.)

Фақр а. камбағал, қашшоқ, ҳеч нарсаси йўқ, муҳтож.

Не билурсан кечалар фақр аҳлидин не ўтганин,
Бистари заррин уза, эй ким қилурсан хоб қиш. (Оғ.)

Фақр хайли — бечоралар, камбағаллар, қашшоқлар, ожизлар.

Фақр хайлидин ҳазар айлар ҳама,
Жоҳ элига айлар иззат, эй Аваз.

Фигор ф. мажруҳ; жароҳатли, ярали; **фигор ўлмоқ** — жароҳатланмоқ.

Чиқай деса жойидин — узлатда фигор ўлса,
Гар чиқса баногоҳи домига дучор ўлса. (Ф.)

Фигор қилмоқ — жароҳатламоқ.

Кўксини уруб фигор қилди,
Тирноғи била шиёр қилди. (Л. М.)

Фикрат а. фикрлаш, фикр қилиш, ўйлаш.

Суруб ҳайъат сори чун фикрати рахш.
Синепҳр ажзосини айлаб жав-бажав пахш. (Ф. Ш.)

Фикратандеш а. -ф. фикрли, ўйли; **фикратандеш бўлмоқ** — фикрламоқ, ўйламоқ, ўйга чўлмоқ.

Ким ёнди чу Навфали вафокеш,
Лайли эли бўлди фикратандеш. (Л. М.)

Филжумла а. хуллас, хулласи калом, хулоса.

Яна ёй мавсумида мулки Фархор,
Эрур филжумла жаннатдин намудор. (Г. Н.)

Филҳақиқат а. дарҳақиқат, ҳақиқатан.

Филҳақиқат бўлма ғафлатдин бадандеша, Муқим.

Филҳол *а.* дарров, тезда, дарҳол, тўхтовсиз, шу онда.

Қаю суратки Моний қилди тимсол,
Анга Фарҳод очти чеҳра филҳол. (*Ф. Ш.*)

Фирдавс *а.* жаннат, биҳишт.

Қасрки, базм анда муҳайё бўлуб,
Зийнати фирдавс муалло бўлуб. (*Ҳ. А.*)

Фироқ *а.* айрилиқ, жудолик.

Фироқ ичра нечукдур жисми зоринг,
Не янглиғ тўлғонур ўт ичра торинг. (*Ф. Ш.*)

Фируз *а.* 1. қувноқ; хурсанд, шод; бахтли.

Жобири роҳзан бўлуб фируз,
Туну кун боғ ичра базмафрўз. (*С. С.*)

2. голиб.

Барининг ўрнига Наврўз бўлди,
Муроди бахтина фируз бўлди. (*Г. Н.*)

Фисқ *а.* ахлоқсиз, ахлоқий бузуқлик, попоклик.

Зулм ўзунга фисқдур, эй ҳушёр,
Гум қил ани, бўлса санга ҳуш ёр. (*Ҳ. А.*)

Фиғон *ф. маж.* сайраш.

Эшиттимки бир боғ аро гул чоғи,
Ки тез ўлди булбул фиғон қилмоғи. (*С. Н.*)

Фойиқ *а.* афзал, тузукроқ; ўтиб тушмоқ; устаси фарағ.

Биҳамднллоҳ табиби шаҳру Букроту халойиқман,
Ажалдин ҳам бани одамни ўлдирмоққа фойиқман. (*Ҳ. Т. Т.*)

Фом *ф.* ранг; **барқ фом** электр чақинига ўхшаш нур.

Биллури софдин бир чарх кўрдик,
Чиқар айланса мисдин барқ фоми. (*Гим.*)

Фориғ *а.* қутулиш, тинчиш; холи, озод.

Тош урар атфол мени, ўйида фориғ ул пари,
Телбалардек қичқурурмен ҳар замон тошдин яна. (*Б.*)

Фориғ бўлмоқ, фориғ ўлмоқ — озод бўлмоқ, бўшамоқ, қутулмоқ.

Чопиштилар келиб тўшлуқ тўшиндин,
Улуғ фориғ бўлиб санжиш ишиндин. (*Г. Н.*)

Ҳажрдин фориғ ўлмогин истаб,
Ул балодин қутулмогин истаб. (С. С.)

Фосид а. ёмонлик қиладиган; ёмон, бузуқ, ярамас, олчоқ.

Ёмондин яхшилик кўз тутмоқ фосид хаёлдур. (М. Қ.)

Фосила а. оралиқ, бўш жой.

Бу маҳалла бирла қалъага фосила ушбу хандақтур ва ёқаси доғи шоҳроҳдур. (Бн.)

Фосиқ а. фисқ-фасод юргизувчи, ғаразгўй, ҳасадгўй, ахлоқсиз.

Фосиқ бари миллатда нодондур. (М. Қ.)

Фузало а. бирлиги **фозил**; донолар, доннишмандлар.

Хор ўлди уламову фузало, шайху кибор,
Кўрингиз, юрт иши топти на ерларга қарор. (Т. Ф.)

Фузун ф. кўп, ортиқ, зиёда.

Меҳрибонлик пеша айлаб, кимга кўргуздум вафо,
Тарки меҳр айлаб менга ҳаддин фузун қилди жафо. (Ф.)

Фузун бўлмоқ — ортиқ бўлмоқ, ортмоқ, кўпаймоқ, зиёд бўлмоқ, ошиб бормоқ.

Чунки тавозуъга ҳам ўлди ҳилол,
Бўлди фузунроқ анга ҳар кун камол. (Ҳ. А.)

Фунун а. бирлиги **фан**; 1. фанлар.

Э, келди фунуну илм таслим сенга,
Қилмоқ менга лозим бўлди таъзим сенга. (Оз.)

Фунуни телегроми — телефон ва телеграмма фани; алоқа билан боғлиқ бўлган фанлар.

Фунуни телегроми билмадилар,
Магар илминни ҳосил қилмадилар. (И. Х.)

2. ҳунар, касб.

Зухур этди яна янги зақунлар,
Неча турлук русум ила фунунлар. (С. Ҳ.)

Фурқат а. айрилиқ, ажралиш, жудалик.

Деди: ошиққа не иш кўп қилур зўр?
Деди: фурқат кун ишқи балашўр. (Ф. Ш.)

Фусус ф. афсус, ўкинч, пушаймон; аттанг, эсиз.

Жаҳон ичра бул аблаҳи пур фусус,
Қилур ўзини сонийи Жолинус. (Ҳ. Т. Т.)

Фуқаро а. бирлиги фақир; камбағаллар, қашшоқлар, йўқсиллар,
муҳтожлар.

Фуқаро ризқи андин вофий, ғурабо қути андин кофий. (М. Қ.)

Яхшилигингни фуқаро билмагай,
Ҳоли булар кўзга бизи илмагай. (Тан.)

Фўта ф. белга бир неча марта айлангириб ўраладиган узун белбоғ.

Гулханийни эр йигитлар тўпидан камситмагил,
Фўта бер, от бер, қилич бер, тўну чакмон бер менга.

Х

Хаданг ф. ўқ, камон ўқи.

Ҳар хаданге ким улус ондин қочар,
Нотавон жоним сари отинг бегим. (М. Қ.)

Хазро а. яшил, кўкимтир.

Ранги анинг сипеҳри хазродек,
Ҳайъату даври чархи мийнодек. (С. С.)

Хайл а. тўда, гуруҳ; жамоа; қавм; маълум тоифадаги кишилар.

Элининг орасида ҳусн хайли бордур. (Бн.)

Хайли аёл — она аъзоси, аҳли хонадон.

Ул хайл отим хитоб этиб Зайд,
Бир хайли аёл этиб мени қайд. (Л. М.)

Хайлу сипоҳ — мулозимлару аскарлар; *маж.* сарой аҳли.

Ончаки султоний бўлуб чоштгоҳ,
Уйқуда султон била хайлу сипоҳ. (Ҳ. А.)

Хайра мақдам а. хуш келибсиз!

Кирдилар тўйға қўл ювиб, дегани:
— «Хайра мақдам!» деб ўтказиб ҳамани. (М.)

Хайрбод а. -ф. хайрлашиш, хайр-хўш қилиш.

Ҳамроҳидин батанг эди Муқбил,
Хайрбодиға табъ этиб мейил. (С. С.)

Хайрул-умур а. «ишларнинг яхшироғи, ўртачаси» жўмласининг бир қисми берилган.

Тутқил анинг ҳурмати ичра зарур,
Қондан нуқтаи «Хайрул-умур». (Ҳ. А.)

Халал а. зарар, раҳна, зиён.

Халал етгач қачон давлатлариға,
Қилур торож молин ўз ғуломи. (Гим.)

Халойиқ а. бирлиги халиқат; халқлар, инсонлар.

Ҳикоят қилай турфа даврон экан,
Халойиқ ҳама маҳву ҳайрон экан. (М. Б. Т.)

Хамак ф. қийшиқ, эгри.

Кўп ҳаддидин ошмасин Назарбек,
Ўхшайди ул ошқовоқ хамакка. (З.)

Хандон ф. кулги, хурсанд, шод, хушвақт, кулиб турувчи.

Бўлуб холи алардин шаҳри Милон,
Халойиқ бўлдилар кўп шоду хандон. (С. Ҳ.)

Хар ф. эшак.

Аммо «Работи» баччағар,
Йўқ ҳеч одамдин асар,
Бир пода жойи гову хар,
Чун оғули тайёр экан. (Сн.)

Харгўш ф. қуён (*айнан хар* — эшак, *гўш* — қулоқ); қ. хоб.

Ул тева сорбонға хоби харгўш бериб, бир шўразор жазираға
қочиб борур эрди. (Зм.)

Хароб а. бузуқ, вайрон; дабдала.

Икки танобини қилай ўн таноб,
Юртингизни кўйдуриб, айлай хароб. (Тан.)

Харош ф. 1. йўниш, тарашлаш, қирқиш.

Кесиб ҳар тешаси қилғач хароши,
Фалак пили юкидек пора тоши. (Ф. Ш.)

2. *маж.* ташвиш, азоб, озор.

Аёғ сунсанг бўлиб ғамдин харошинг,
Мудом ўлсам эди қўйнумда бошинг. (Ф. Ш.)

Хасм а. ёв, душман.

Лутф қўлин ҳолинга ҳамдаст этгай,
Хасмни бир панжа била паст этгай. (Ҳ. А.)

Хаста ф. дардман, касал.

Ҳажрида алам тортиб, бўлди жигари хаста,
Тоғларга чиқиб бўлсун ёри била пайваста. (Ф.)

Хат а. 1. маж. гўзаллар лаби устидаги мўйлабга ўхшаш чизиқ, тўқ;
(айнан чизиқ; ёзув).

Бую юзу лаъл, эрну хату ҳаддина туш йўқ,
Сарву гулу мул настарину ёсуман ичра. (С.)

2. маж. изм, ихтиёр; **хатларидин ташқари қадам қўймаслик** — измидан чиқмаслик, ихтиёридан чиқмаслик.

Сўзларидин чекма қалам ташқари,
Хатларидин қўйма қадам ташқари. (Ҳ. А.)

Хатм а. тамом; тамом қилиш, тугатиш; **хатми Қуръон** — ўлганлар арвоҳига атаб Қуръонни бошдан-охир ўқиб тушириш ва шу муносабат билан ўтказиладиган диний маросим.

«Хатми Қуръон» қўюлди тўйнинг оти,
Бўлса шундоғ бўлурмиди уёти? (М.)

Хез ф. кўтарилиш, парвоз қилиш.

Басе эл бўлуб том уза донарез,
Учуруб кабутар берур эрди хез. (С. Н.)

Хеш ф. қариндош, уруғ; **хешу табор** — уруғ-аймоқ, қариндош-урур.

Яхшилар! «Қилди тўй» — деманг зинҳор,
Хўб бўлмас эшитса хешу табор. (М.)

Хизмат а. олд, ҳузур; **хизматиға равона бўлмоқ** — олдига бормоқ, ҳузурига бормоқ.

Қўрқуш... Кулонкир султон хизматиға равона бўлди. (Зм.)

Хизр а. афсонага кўра, «Оби ҳаёт»ни излаб топган ва ундан ичиб, доимий тирик юрган бир пайғамбарнинг номи.

Хизр отамларга буродар эрур,
Чимлиғ азизлар манга додар эрур. (Тан.)

Хилватгарой а. -ф. ўзини панага тортувчи, хилватда ўтирувчи, ўзини четга олувчи, хилватгўша қилувчи.

Сен чу бўлуб сархушу хилватгарой,
Анда қилиб ҳар на тилаб нафсрой. (Ҳ. А.)

Хилқат *а.* яратилиш, вужудга келиш, пайдо бўлиш, юзага келиш.

Эрмас алар туфроғу сен нури пок,
Хилқат аларгау сенга тийра хок. (*Ҳ. А.*)

Бидъату зулм анинг хилқату асли зоти,
Юртни бузди ҳавола била таклифоти. (*Т. Ф.*)

Хира *ф.* тегажоқ; беҳаё, бешарм, уятсиз.

Хира шилқимликка ҳам йўқдур ўзумнинг тоқатим,
Зардаликмен гарчики дуну дагал девонамен. (*М.*)

Хирад *ф.* эс, ақл, онг, ҳуш, зеҳн, фаҳм-фаросат.

Алар ҳар қайси монанд Арасту,
Хирадда балки Афлотунга қаршу. (*И. Х.*)

Хирад кўзи — зеҳн, ақл, фаросат.

Тамошодин хирад кўзи қамашур,
Ҳама ашён ҳикмат издиҳоми. (*Гим.*)

Хирад сарманзили — *маж.* ақлу заковат, эсу ҳуш, фаҳм-фаросат билан фикрлаш, ақлни ишга солиш.

Мундоғ фаҳм ва хирад сарманзилидин ўтмаган кишиларни кўрган эмасман. (*Зм.*)

Хирадманд *ф.* донишманд, ақлли, билимли.

Бир куни Нажжори хирадманди фард,
Кўнгли яғоч йўқлиғидин қилди дард. (*Зм.*)

Хирадманди боҳуш — ақлу ҳуши жойида.

Улуғнинг боргоҳида аҳли дониш ва хирманди боҳуш ҳар қанча кўп бўлса ҳам, оз бўлур. (*Зм.*)

Хиргоҳ I *ф.* чодир, манзил.

Искандарким жаҳонга шоҳ эрди,
Сипоҳ анжум, фалак хиргоҳ эрди. (*И. Х.*)

Хиргоҳ II *ф.* хиргойи; **хиргоҳи овоз айламак-маж.** балад овоз билан куйламоқ, хиргойи қилмоқ.

Мутриби хуш лаҳжалар танбурини соз айласа,
Руҳпарвар байт ўқуб, хиргоҳи овоз айласа. (*Ф.*)

Хирман *ф.* тўп, тўда.

То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас,
То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас. (В.)

Хиром *ф.* 1. чиройли юриш, ноз-таманно билан қадам босиш.

Хироминг чоғи йўлдош ўлсам эрди,
Сукунинг вақти қўлдош ўлсам эрди. (Ф. Ш.)

Хиром боғламоқ — юрмоқ; кўтарилмоқ, юқорига ўрламоқ.

Кордон хазиначининг ғазаб ўти иштиғолланиб... тутуни гар-
дунга хиром боғлади. (Зм.)

2. *маж.* сузиш.

Берибон кемалар аро ором,
Ел киби айласак сув узра хиром. (С. С.)

Хирқа *а.* йиртқ, ямоқ кийим.

Гарчи келса эски тўн, биздек дуоғўйи фақир,
Камбагалнинг хирқасидин ор қилмоқ шунчалар. (М.)

Хисол *а.* *бирлиги* **хислат**; хусусиятлар, сифатлар, хулқлар.

Адамдин то келибман даври оламда хисолим шул,
Мусулмонларга ҳосидман, мунофиққа мувофиқман.
(Ҳ. Т. Т.)

Хисрав *ф.* шоҳ, подшоҳ, султон, амир; **хисрави одил** — адолатли шоҳ.

Қани бир хисрави одилки, анга дод этсам,
Сўрса аҳволими, ғам хирманини бод этсам. (Т. Ф.)

Хиссат *а.* қизғанчиқ, хасис, бахил; **хиссат аҳли** — қизғанчиқ киши-
лар, хасис ва бахил одамлар.

Бўлиб ифлосдин зарурат ила
Хиссат аҳлига мадҳхон шуаро. (М. Х.)

Хито Хитой давлати.

Гар висоли бўлмаса, кетар эрдим,
Ё Хуросон, ё Хито, ё Рой дурур. (Б.)

Хитой ўзбекларнинг хитой уруғи.

Бирни қипчоқу, хитою бирни юз, найман деманг,
Қирқу юз минг сон бўлуб бир жон ойинлик қилинг. (Т. Ф.)

Хишт *ф.* ёшт.

Хиштини масжид бузубон келтуруб,
Тошини эл марқадидин еткуруб. (Ҳ. А.)

Хоб ф. уйқу, ухлаш.

Кундузи бир ерда бир дам олмай орому қарор,
Лаҳзае йўқ кечалар кўзларда хобим ким десун? (М.)

Хоби харгўш бермоқ — *маж.* ғафлатда қолдирмоқ, кўзини шам-
ғалат қилмоқ (*айнан* қуён уйқуси бермоқ).

Ул тева сорбонға хоби харгўш бериб, бир шўразор жазираға
қочиб борур эрди. (Зм.)

Хоб қилмоқ — ухламоқ.

Не билурсен кечалар фақр аҳлидин не ўтганин,
Бистари заррин уза, эй ким қилурсан хоб қиш. (Ог.)

Хожасаро ф. подшо саройида хизмат қилувчи бичилган хизматкор,
эркакликдан маҳрум қилинган ва подшо ҳарамиди, ётоқхонасида
хизмат қилувчи қул.

Шоҳ ҳамбазм ўлуб хожасаролар била ёр,
Ҳукми баракс суруб, бўлди ёмонлар сардор. (Т. Ф.)

Хок ф. тупроқ, чанг-тўзон; **хоки мазаллат** — хоксор, тупроқда хору
зор ётиш; тупроққа беланиш.

Бистарим — хоки мазаллат, така-санги хоралар,
Ғамгусоримдур — балият даштида оворалар. (Ф.)

Бошина хок сочмоқ — *маж.* шармандаю шармисор бўлмоқ, уят-
да қолмоқ.

Сочини бир-бир титиб бу тўнин қилиб чок,
Бошина сочди бу андешадин хок. (Г. Н.)

Хоксор ф. 1. тупроқсифат, тупроққа ўхшаш.

Жисминг ул эшикда хоксор эт,
Шукронаға жонни ҳам нисор эт. (Л. М.)

2. *маж.* бечора, бечораҳол, иложсиз, чорасиз.

Менмен араб ичра хоксоре,
Бемояю тийра рўзгоре. (Л. М.)

Холи ф. холи бўлмоқ — бўшатилмоқ, тозаланмоқ, озод этилмоқ.

Бўлуб холи алардин шаҳри Милон,
Халойиқ бўлдилар кўп шоду хандон. (С. Ҳ.)

Хома ф. қалам.

Олиб илгига сафҳаю хома,
Қисса шарҳини ёзди бир нома. (С. С.)

Хома тили — қаламнинг учи.

Ҳижрон аро неча нома таҳрир қилай,
Хома тили бирла ҳол тақрир қилай. (Б.)

Хон м. подшоҳ, шоҳ; ҳоким, султон, тож-тахт эгаси.

Эсизким, бизнинг ўтмуш хону беклар,
Кечиб ишратда зое субҳу шоми. (Гим.)

Хонабин ф. суҳбати хонабин — суҳбатдошлар; уй ичида юзма-юз суҳбат қурувчилар.

Олур гоҳ мулло ўзин, гоҳ амин,
Вале билмагай суҳбати хонабин. (Зм.)

Хонагўр ф. маж. тутқун, асир (айнан зиндон, чуқур жой).

Фалак гардиши айлабон зулму зўр,
Неча йил ани айлабон хонагўр. (С. И.)

Хонумон ф. уй-жой, оила, рўзгор; бисот, бойлик.

Даврон мени ўткарди сару сомондин,
Айирди бир йўли мени хонумондин. (Б.)

Хор ф. тикан.

Қўруб хору хас ўрнунгда, ниҳоний.
Сочим бирла супурсам эрди они. (Ф. Ш.)

Хор сифат — тиканга ўхшаш, тикан сингари, тикандай.

Сенинг бу хор сифат найзайи бемажолнинг менинг... қалқоним-
ға нима кор қилсун. (Зм.)

Хора ф. қ. хоро.

Қилма изҳори суханварлик фароғи истасанг,
Симу зар ўрнига ер бошига санги хора сўз. (М. Х.)

Хорабур ф. тош кесувчи, тош ўювчи.

Ул эвларга тугагунча ичу тош,
Ҳам ўлди хорабур, ҳам ўлди наққош. (Ф. Ш.)

Хористон ф. тиканзор; қуриб қовжираган жой.

Қўкка етар кўҳсорлар,
Ҳайҳот, хористон экан. (Ся.)

Хоро ф. метин тош, қоятош, қаттиқ тош, харсанг, гранит.

Анингдек қилди хоро йўнмоғин вирд,
Ки юз Қоран қошида бўлди шогирд. (Ф. Ш.)

Хоррак ф. курси, стул, скамейка.

Ерда ўлтурмай хорракда ўлтурмиш болалар,
Тоза турғай уст бошу жомайи дасторингиз. (А. О.)

Хос а. 1. ўзига тегишли, ўзига онд, ўзига қарашли; **хос этмак** — ўзига қаратмоқ, яқин олмоқ.

Кетурмай ёнига бир аҳли дониш,
Ўзига хос этиб неча авоми. (Гим.)

2. лойиқ, муносиб; **хос бўлмоқ** — лойиқ бўлмоқ,
Ул зуҳалваш жазога хос ўлғай. (С. С.)

Хосткорлик совчилик.

Мен... Бойўғлининг қизига хосткорликка борурмен. (Зм.)

Хотам а. муҳр, белги.

Ҳар кишиким хотами шеър узра оти тутса нақш,
Мадҳи бешак, шахси шуҳрат бошига бўлғай кулоҳ. (М. Х.)

Хофир а. қаровул, қўриқчи; **нафс хофири** — маж. очлик азоби, ташналик.

Нафс хофири бирла туну кун тинмай урушдум,
Танҳо қиличи бирла уруб ҳай-ҳайлаб ўттум. (Мам.)

Хошок ф. хас, хашак.

Сарв ила хошок агар гул ошиқидур фарқи бор,
Сарвга то ўт туташкай, кул бўлур юз минг гиёҳ. (Ғ. С.)

Худ ф. 1. ўз, ўзи; **худ ўлтурмак** — ўзи ўлдирмоқ.

Жамолу ҳуснунга сўз йўқ, вафо керак бўлса,
Мени худ ўлтурадурсен раво керак бўлса.

2. маж. роса, айнан; ҳақиқий.

Кўрқуш анинг худ донолигини англаб айди... (Зм.)

Худнамолиғ ўзини барчадан олдин намоиш этишлик, ўзини кўрсатишлик.

Берур ғурур ила оройиши фаши дастор,
Ки худнамолиғ эрур зеби корхонаи шайх. (Н.)

Худройлик ўзбилармонлик, ўзбошимчалик, бошқалар гапига кирмасдан ўзинча ҳаракат қилишлик.

Мунчаким худройлик кўргузди ул,
Ақл ҳайрат қилди, тишлаб бормоғин. (Б. В.)

Хун ф. маж. азоб-уқубат, эзилш, изтироб (айнан қон).

Таҳ-батаҳ кўнглими бу фикр била хун дутди,
Жойи шаҳбозлари қарғаву қузғун дутди. (Т. Ф.)

Хун айламоқ — маж. эзмоқ, қийнамоқ, азоб бермоқ.

Фарёдким, гардуни дун,
Айлар юрак-бағримни хун. (Сн.)

Хунбор ф. қонли.

Улфатим андуҳу ғам токайгача қон йиғларам,
Қатра-қатра кўзда ашким дийдаси хунборман. (Ф.)

Хуноб ф. қонли кўз ёши, йиғи.

Рангин ёшидинки тўкти хуноб,
Юз сафҳаси узра чекти абвоб. (Ҳ. А.)

Хунрезлик қон тўкишлик, қирғин.

Саманди олиб барқдин тезлик,
Ўзи чархдин таври хунрезлик (С. И.)

Хурд ф. кичик, майда.

Кичигу катта, хурд ила реза,
Қилдилар бир-бирига истеза. (М.)

Хурда ф. маж. сир (айнан майда, кичкина).

Табъ ганжидин маони хурдасин, юз қатла ҳайф... (Ғ. С.)

Хурдадон ф. нозик фаҳми.

Табъ ганжидин маони хурдасин, юз қатла ҳайф,
Ким, нисор этмакка шоҳи хурдадоне топмадим. (Ғ. С.)

Хуррам ф. 1. шод, хурсанд, шодмон.

Бор эди кўп неъмат алвонлари,
Хурраму маъмур эди ҳайвонлари. (Зм.)

2. яшнаган, кўкарган, барқ урган.

Субҳидам тушиб шабнам бўлди сабзалар хуррам,
Гул уза томиб кам-кам ёғди абри найсонлар. (Ф.)

Хурус ф. хўроз.

Ғўдайиб турмай беринглар, бир пақир, хоҳ бир мири,
Аср қичқирғон хурусдек, бемаҳал девонамен. (М.)

Хуруш ф. йиғи, дод, фарёд; кўнглига хуруш солмоқ — кўнгли ғамга ботмоқ, фарёд чекмоқ, дод солмоқ, йиғламоқ.

Жонимға наво солдию кўнглума хуруш,
Бир журъат била муғбачан бодафуруш. (Ғ. С.)

Хуршид ф. қуёш, кўн, офтоб.

Ерга хуршиддек солур даврон,
Қилсалар сайри осмон шуаро. (М. Х.)

Хусумат а. кек, ғараз, душманлик, қасд, адоват.

Тиғи адоватни бори тез этиб,
Борча хусуматларин анgez этиб. (Ю. З.)

Хўсумат кетмоқ — кек сақламаслик; ярашмоқ.

Уруш, санжиш кўтарилди ародин,
Хусумат кетти икки подшодин. (Г. Н.)

Хуштакаллум ф. -а. ширинсўз, ширинсухан, яхши сўзловчи.

Турфа бир махмурмен лаъли лаби ёқутиға,
Ўхшатур одам гапурса, хуштакаллум тўтиға. (М.)

Хуштарҳ ф. а. яхши безалган, гўзал, яхши тартиб берилган.

Мунингдек хушҳаво, хуштарҳ боғи,
Ким кўрмас қолур кўксида доғи. (В. Х.)

Хушхон ф. яхши куйловчи, яхши қўшиқ айтувчи.

Билмас эканман беҳабар,
Навмидлар хушхон экан. (Сн.)

Хўб ф. 1. яхши, тузук, дуруст.

... оз ҳодиса бирла ҳамроҳлик расмини бартараф қилсам, унча
хўб эмас. (Зм.)

Хўб эл — яхши кишилар, тузук одамлар; хўб ўлмоқ — яхши бўлмоқ, яхши хулқли бўлмоқ.

Хўб эл била суҳбат тутубон хўб ўлғил. (Н. Ж.)

2. *маж.* яхши киши, доно ва оқил одам.

Хўб йиртиқ тўн била ҳам хўб, гул ямоқлик чапони билан мақ-
буб. (М. Қ.)

Хўд ф. металлдан ясалган бош кийими, дубулға, каска, шлём.

Тутуб чин-бачин қўлда печон каманд,

Осиб хўдидин шуққа чиний паранд. (С. И.)

Хўжа ф. хўжайин, соҳиб, бошлиқ, сардор, бирор нарсанинг эгаси; Ўрта Осиёда илгари маълум имтиёзга эга бўлган оқсуяклар ва уларнинг авлодлари.

Дерки: Кўзунгга ҳали кал жўжаман,

Махтуми аъзамлик ўзим хўжаман. (Тан.)

Хўжайин ф. бирор нарсага: ер-сув, мол-мулк, уй-жойга эгалик қилувчи шахс; хусусий мулк эгаси; мулкдор бой.

Олиб сулсни ақчасин хўжайин,

Бериб мол конторга қилди тайин. (М. Б. Т.)

Хўй ф. хулқ, феъл-атвор, табиат, одат.

Шоҳ мендин ишқ аро ожизроқ эрса тонг эмас,

Ким болокашлик менинг хўйимдур онинг — иззу жоҳ. (Ғ. С.)

Хўр ф. таом, ейимлик, озиқ-овқат.

Йўқки замона шаҳи бу шевалик,

Ўз хўри ҳолига улур то кичик. (Ҳ. А.)

Ч

Чакас ов қуши қўндириладиган қўндоқ.

Яна тўтию қумрилар қафасда

Турубдур овчи қушлар ҳам чакасда. (В. Х.)

Чанг ф. қўш чўп билан уриб чалинадиган чолғу асбоби.

Най туз учун истар ани аҳли ҳол,

Чун туз эмас чанг, кўрар гўшмол. (Ҳ. А.)

Чанд ф. қанча, қанчалик.

Ҳар чандиким вориси ҳозир йўқ эрди, ... бир йилдин сўнгра Самарқанд ва Хуросондин ворисларини тилаб келтуриб, молларини солим топшурди. (Бн.)

Чандон ф. чунонам, шунчалик, шу даражада.

Уруштилар фаранги бирла чандон,
Ким они йўқ баён этмоққа имкон. (С. Ҳ.)

Чапандоз *ф.* ўзбек халқ куйларидан бирининг номи (*айнан* чапакдай, ўқни чап қўли билан отувчи; чаптаст, моҳир).

Гоҳи «Мискин» машқию гоҳи «Чапандоз» айласа,
Етса анжомига ул ғайрини оғоз айласа. (Ф.)

Чарик *қ.* черик; **чарик тутуб кўрушмак** — урушмоқ, жанг қилмоқ.

Ей қиш била қаришти,
Ардам ёсин қуришти,
Чарик тутуб кўрушти,
Ўқтағали ўтрушур. (Д. Л. Т.)

Чарламоқ чақирмоқ, таклиф этмоқ.

Уч кишини маҳалладин оқшом,
Чарлади, келди олдириб илдом. (М.)

Чармин *ф.* чармдан қилинган.

Темурчидин тилаб дам бирла кўра,
Белига боғлабон чармин танура. (Ф. Ш.)

Чарх *ф.* 1. осмон, кўк, фалак.

Илмдин касб қилки, суд эрмас,
Чарх мушкулларини ҳал қилмоқ. (Б. В.)

Чархи ахзар — кўм-кўк осмон.

Ашжорининг ҳар бири чархи ахзар. (М. Қ.)

2. тақдир, толе; **чархи зулмпеша** — бахтсиз, толеи паст, жабру зулм келтирувчи тақдир.

Не бўлғай эрди чархи зулмпеша,
Мени сендин жудо қилмай ҳамеша. (Ф. Ш.)

3. дунё, олам; **чархи кажрафтор** — тескари дунё; *маж.* зулм келтирувчи дунё.

Чархи кажрафтор элидин ёзамен,
Чиқмадим ҳижрон қишиндин ёзамен. (Л.)

4. давр.

Чархнинг мен кўрмаган жавру жафоси қолдиму,
Хаста кўнглум чекмаган дарду балоси қолдиму. (Б.)

5. айлана, доира; айланганда учқун чиқарадиган асбоб; электрофор.

Биллури софдин бир чарх кўрдик,
Чиқар айланса мисдин барқ фоми. (Гим.)

Чачак қ. чечак.

Турлук чачак ярилди,
Барчин ёзим қарилди. (Д. Л. Т.)

Чақирим масофа бирлиги; бир километрга тенг узунлик ўлчови.

Садоси неча чақирим ерға кеткай. (В. Х.)

Чағри ов қуши: қарчиғай, бургут, лочин, қирғий кабилар.

Чағри бериб қушлату,
Тойғон изиб, тишлату. (Д. Л. Т.)

Чевурмак таржима қилмоқ, ўғирмоқ, бир тилдан иккинчи тилга ағдармоқ.

Хоним, отингга ушбу порси тилни
Чевурдум, туздум, уш назм узра қилни. (Х. Ш.)

Чекмак 1. қутқармоқ, озод қилмоқ; чиқариб олмоқ.

Махласинг ичра саъй этиб жондин,
Сени чекмам бу тийра зиндондин. (С. С.)

Сўзларидин қалам чекмаслик — маж. сўзидан чиқмаслик, гапга қулоқ солишлик; итоат этишлик.

Сўзларидин чекма қалам ташқари,
Хатларидин қўйма қадам ташқари. (Ҳ. А.)

2. тўпламоқ, йиғмоқ.

Машъуф ўлубон бу нукта дерга,
Чектилар улусни берк ерга. (Л. М.)

3. етмоқ, кирмоқ, тўлмоқ; **уч ёшга чекмак** — уч ёшга етмоқ, учга тўлмоқ.

Чу уч ёшига чекти даври афлок,
Такаллум қилди андоқ ким дури пок. (Ф. Ш.)

Чекман жун матодан тикиладиган эркакча узун тўн; чакмон.

Гилему чекману мўйин калоба,
Тағи от аслаҳа бирла ароба. (В. Х.)

Черик аскар; қўшин, армия.

Неча кун чун манозил қатъ қилди,
Черик Арман саводиға ёйилди. (Ф. Ш.)

Черик тортмоқ — аскарлар билан бостириб бормоқ.
Неча навбат Самарқанд устига черик тортти. (Бн.)

Чечак гул.

Эшитти, қиссадин огоҳ бўлди,
Иккинч ол чечак янглиғ очилди. (Х. Ш.)

Чибок ф. не ажаб, нима зиён; ҳечқиси йўқ (*айнан чи* — нима;
бок — хавф, қўрқинч).

«Тавба» денг, охир замон чиқса бу янглиғ чибок,
Ҳар (хотин)га ошиқу ҳар (қиз)га хуштор авлиё. (М.)

Чилим сархонасига тамаки солиб, найи орқали чекиладиган, кўпинча қовоқдан ясалган чекув асбоби; **чилим солмоқ** — чилимни чекишга тайёрламоқ.

Биров олдиға кирса, дер эрди: «Ҳой,
Чилим сол, буюртур палов, Маллабой». (Зм.)

Чилла ф. қирқ кун; **қиш чилласи** — қиш фаслининг энг совуқ палласи; 25 декабрдан 5 февралгача бўлган 40 кун.

Эрур ранги қиш чилласидин совуқ,
Ҳақоратға бопу, сўкарга ёвуқ. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Чин I ф. Хитой.

Чун қилди мени ул бути Чин зору мубтало,
Ишим менинг қолибтурур эмди худо била. (Б.)

Чин II ажин; тириш; қош чимирилганда пайдо бўладиган ажинлар.

Улки ҳар кўзи ғазоли Чиндурур,
Қошиға пайваста онинг чиндурур. (Б.)

Чин-бачин ф. ўрим-ўрим.

Тутуб чин-бачин қўлда печон каманд,
Осиб ҳўдидин шуққа чиний паранд. (С. И.)

Чиний ф. Хитой мамлакатига онд; **чиний ниқоб** — хитойи парда, Хитойдан келтирилган ҳарир парда.

Бу ҳолатда бир чобук айлаб шитоб,
Ёлиб орази узра чиний ниқоб. (С. И.)

Чиний нажод — хитой авлоди, хитой наслидан; хитойлик.

Ҳамул шўҳи чиний нажод эрди ул
Ҳамул чобуки ҳурзод эрди ул. (С. И.)

Чир Чирчиқ дарёси.

Султон Аҳмад мирзоким, Тошкандға мўғул устига черик тортиб, Чир суйиниким, Тошкандтин икки шаърий йўл бўлғай, бу сувнинг ёқасидаким шикаст топти. (Бн.)

Чистон ф. шеърий топишмоқ; шеърий жумбоқ.

Чобук ф. эпчил, чаққон; моҳирлик, усталик; **чобук айламак** — чаққонлик қилмоқ, тез ҳаракат қилмоқ, эпчиллик қилмоқ, моҳирлик кўрсатмоқ.

Бу ҳолатда бир чобук айлаб шитоб,
Епиб орази узра чиний ниқоб. (С. И.)

Чок ф. маж. очилган, гуллаган; **гул чоки гирибон вақти** — гул очиладиган пайт (*айнан* гул ёқасининг чокини йиртадиган пайт).

Туруб маҳбуб олдида муҳибқа,
Чу гул чоки гирибон вақти бўлди. (О.)

Чокар ф. хизматкор, малай; навкар.

Бу вақтки Навфали жафогар,
Мажнунға бўлуб мутну чокар. (Л. М.)

Чолок ф. тетик, илдам, чаққон.

Авазким, назм элин чолокидурман.

Чорақуш ф. иложини топувчи, чора-тадбир қилувчи.

Жон дардиға чорақуш сенсен. (Л. М.)

Чордевор ф. ҳамма томони девор билан ўраб олинган уй, жой; **маж.** бузуқ уй, хароба жой.

Минг чордевор қизимнинг қалини. (Зм.)

Чоройна ф. найза ва ўқ зарбидан сақланиш учун кўкрак ва елгага совут устидан тақиладиган доира шаклдаги қалқонсимон металл кийим.

Дубулга бирла гурзию камарлар,
Совут чоройнаю яхши сипарлар. (В. Х.)

Чошт ф. қ. чоштгоҳ.

Не билур мажнун деган, субҳ ила шому чоштин. (М.)

Чоштгоҳ *ф.* чошгоҳ, эрталаб қуёшнинг бир ҳисса кўтарилган пайти.

Ончаки султоний бўлуб чоштгоҳ,
Уйқуда султон била хайлу сипоҳ. (*Ҳ. А.*)

Чоҳ *ф.* 1. чуқур ўра; қудуқ.

Юсуфни оголари чоҳқа солғонлари. (*Ю. З.*)

Келтуруб ул чоҳ уза Юсуфни чуст,
Боғладилар икки иликини руст. (*Ю. З.*)

2. *маж.* ёмонлик; **бировга чоҳ қозмоқ** — бировга ёмонлик соғинмоқ, ўзга кишига ёмонликини раво кўрмоқ.

Ҳар кишиким бировга қозғой чоҳ,
Тушгай ул чоҳ аро ўзи ногоҳ. (*С. С.*)

Чу *ф.* каби, ўхшаш, монанд; модомики, вақтики, қачонки, чунончи.

Чу метин зарбидин айлаб ситеза,
Қатиқ хорони айлаб реза-реза. (*Ф. Ш.*)

Чўн *ф.* гўё, гўёки.

Тарид эткач била кўргузди жавлон,
Тебинди «ҳув» этиб чун шери ғаррон. (*Г. Н.*)

Чуррак ўрдакдан кичикроқ ов қиллинадиган қуш.

Анғит, сурна, суқсур, чуррак... бир тарафга ўлтурдилар. (*Зм.*)

Товуқ, кабку ҳулар ҳам ғоз ўрдак,
Тазарву турна, лайлак бирла чуррак. (*В. Х.*)

Чуст *ф.* 1. тез, илдам, жадал, чаққон.

Келтуриб ул чоҳ уза Юсуфни чуст,
Боғладилар икки иликини руст. (*Ю. З.*)

2. ўткир, кескир; **тешаи чуст** — ўткир теша.

Ҳар ўн-ўн бешни бир метин қилиб руст,
Яна ҳам ончани бир тешаи чуст. (*Ф. Ш.*)

Чўкармак ўтқизмоқ, чўктирмоқ; *маж.* хор қилмоқ.

Биликлик бирла олим юқор йўқлади,
Биликсизлик эрни чўкарди қуди. (*Ҳ. Ҳ.*)

Чўкурмак чўктирмоқ.

Оғди юки йўлда ўшал сорбон,
Йўлда чўкурди тузатай деб равон. (*Зм.*)

Чўлғоч эшкак; **чўлғочини қўлиға олмоқ** — *маж.* сувда сузмоқ.

Сангпушт чўлғочини қўлиға олиб, оз ҳаракат бирла ўзини нажот соҳилиға олди. (Зм.)

Чўт *р.* ҳисоб (*айнан счёт*); **чўт урмоқ** — ҳисобламоқ, ҳисоб-китоб қилмоқ.

Урди чўт сарфига тўй ўтганда,
Тузғача — жами ўттуз уч танга. (М.)

Чўқ кўп, бирталай, анча.

Аҳлу иёли анинг бас эрди чўқ,
Озуқадин кулбасида нарсა йўқ. (Зм.)

Ш

Шабгир *ф.* тун бўйи ухламовчи, кечаси бедор юрувчи; **шабгир қилмоқ** — тун бўйи уйқусиз бўлмоқ.

Чун қилди қабила аҳли шабгир,
Тун олам аро сочар эди қийр. (Л. М.)

Шабехун *ф.* кечаси тўсатдан қилнадиған ҳужум.

Совуқ душман бўлиб урса шабехун,
Қилурға дафъи ул соҳибқирон печ. (М.)

Шабиҳ *а.* ўхшаш, монанд.

Қилубон ихтирон шайлар аммо,
Шабиҳи йўқ эди бир-бирига асло. (В. Х.)

Шабнам *ф.* шудринг.

Субҳидам тушиб шабнам, бўлди сабзалар хуррам,
Гул уза томиб кам-кам, ёғди абри найсонлар. (Ф.)

Шабоб *а.* ёшлик, ўсмирлик; **шабоб ўлмоқ** — ёшармоқ, ёш бўлмоқ, ўсмир бўлмоқ.

Бурунги ўтгану кетган кўнгулла ёд кўргайсиз,
Қариган чоғда Завқий бир шабоб ўлса ажаб эрмас.

Шадид *а.* золим, зўравон, қавий.

... Шароратпешаликда Ҳамондин шадидроқ. (Зм.)

Шажар *а.* дарахт; **шажари мусмир** — мевали дарахт.

Бўлди ранят галаву, сен-шубон,
Ул шажари мусмиру, сен боғбон. (Ҳ. А.)

Шайдо ф. ошиқ.

Қосид олиб ўлди дашт паймо,
Ул ерга ким, ул ғариби шайдо. (Л. М.)

Шайн а. айб, нуқсон, камчилик.

Шайндаги қоплондин агарчи фузун,
Нафс итининг илгида лекин забун. (Ҳ. А.)

Шайх а. руҳонийлар бошлиғи; эшон, зоҳид.

Хор ўлди уламову фузало, шайху кибор,
Кўрингиз, юрт иши топти на ерларга қарор. (Т. Ф.)

Шамим а. хушбўй, ёқимли ҳид.

Эй ёри манозили насими,
Жон атри берур дамнинг шамими. (Л. М.)

Шамойил а. бирлиги шамила; сурат, қомат, тузлиш.

Шакл ва шамойили: паст бўйлуқ, тегирма соқоллик... киши эрди. (Бн.)

Шамс а. 1. қуёш, офтоб.

Оразидин шамсу қамардур хижил,
Сўзларидин шаҳду шакар мунфайл. (Зм.)

2. *маж.* гўзал ёр, маҳбуба.

Эй орази шамсу қамарим, нетти не бўлди?
В-эй, тишлари дурру гуҳарим, нетти не бўлди? (О.)

Шамса а. иморат, бино, қубба, гумбазларнинг зарли кунгураси.

Шамсаси эл моли била зарнигор,
Эл дуру лаъли била гавҳарнигор. (Ҳ. А.)

Шамшод ф. *маж.* узун, ингичка, қозик; **шамшод қомат** — бўйи шамшод дарахтига ўхшаш узун ва ингичка.

Эй юзи насрин, қомати шамшод.
Неча қилурсен жонима бедод. (Б.)

Шамъ а. шамъи шабистон — *маж.* ёр, маҳбуба, сезгили.

Ўртанмагу кўз ёшию ўлмақдур ишим,
Бул қиссани ул шамъи шабистонима айтинг. (Л.)

Шан а. *маж.* дабдаба, ҳашамат; **шан-шавкатлик** — дабдабали, ҳашаматли, виқорли.

Кўрдиким, ажаб шан-шавкатлик боргоҳи бор экан. (Зм.)

Шанъат а. 1. бемаънилик, ифлосгарчилик, бемазагарчилик, пасткашлик, ножўя ҳаракат.

Ҳар кун бу шанъат ила тунгача,
Ҳар кеча бу ғафлат ила кунгача. (Ҳ. А.)

2. маж. таъна, миннат.

Хизмат ила айлама тавқир ҳам,
Шанъат ила айлама таққир ҳам. (Ҳ. А.)

Шаомат а. ёмонлик, шумлик.

Шум анфосининг шаоматидин,
Баҳр чайқалди мавж офатидин. (С. С.)

Шар а. ёмонлик, фасод; гуноҳ иш.

Чиқиб эрдим бугун янги шаҳарга,
Кўзим тушди бу янглиғ шўру шарга. (З.)

Шараф а. улуғлик, юксаклик, улғайиш; шараф дуррига етмак — улғаймоқ, каттармоқ, вояга етмоқ.

Бу янглиғ чун бир ўлди ёши онинг,
Шараф дуррига етти боши онинг. (Ф. Ш.)

Шарбат а. қанд, шира ва мева сувидан тайёрланган ширин ичимлик; компот.

Тошта эди неъмат ила гашт гоҳ,
Шаҳр ичида шарбат эди оби чоҳ. (Ю. З.)

Шарза ф. зўравонлик, куч ишлатиш.

Қайдаки ором тутуб шарза шер,
Гирдида дуррож учубон далер. (Ҳ. А.)

Шариат а. мусулмонларнинг Қуръон асосида ишлаб чиқилган диний, жинсий, гражданлик қонуни ва қондалари мажмуъи.

Худонинг неъматин бўллуб олгонларга ўт тушсин,
Шариат ҳукмини йўлдин чиқаргонларга ўт тушсин. (А. О.)

Шариф а. 1. асл, тоза, соф.

Инсонни сўз айлади жудо ҳайвондин
Билким, гуҳари шарифроқ йўқ ондин. (Н. Ж.)

2. улуғ, юксак, буюк.

Қоши ёлар кўйида умри шариф этгунча сарф,
Қилгай эрдим масжиду меҳроб аро жо кошки. (Б.)

Шарор а. аланга, учқун, оташ, чақин.

Ул аждарлар ҳам оташфишондур,
Фалак барқи шароридин нишондур. (Ф.)

Шарори оҳ — маж. нола, оҳу фиғон, фарёд.

Хомуш этарман ани бир шарори оҳ ила,
Агарчи тез эрур ўт каби забонаи шайх. (Н.)

Шароратпешалик бадкорлик, зараркунандалик, бировга озор етказишлик, бировга зиён етказишлик, ёмонлик, ярамаслик.

...шароратпешаликда Ҳомондин шадидроқ, курк товўқдек сув-
ға пишарға ўнроқ... (Зм.)

Шаръ а. маж. қоида, тартиб; қонун.

Шнори шаръ билан зийнатафзо ўлса Фаргона,
Тонг эрмасдурки шаҳри жаннатосо ўлса Фаргона. (З.)

Шарҳ а. баён, изоҳ, бирор нарсанинг мазмунини, моҳиятини очиб бериш, тушунтириб бериш, изоҳлаш, баён этиш.

Олиб илгига сафҳаю хома,
Қисса шарҳини ёзди бир нома. (С. С.)

Шарҳи ҳангомабар — гап баёнини етказувчи.

Эшиттимки бир тойири номабар,
Битик зимнида шарҳи ҳангомабар. (С. Н.)

Шарҳи ҳол қилмоқ — ҳолини баён этмоқ, аҳволини изоҳламоқ.

Баҳор айёмида гулгашт этарга бир чаман бўлса,
Қилурға шарҳи ҳол аҳли муҳаббат икки тан бўлса. (Ф.)

Шарҳ қилмоқ — изоҳламоқ, баён қилмоқ, айтмоқ, сўзламоқ.

Ҳолимни сабоға айтиб эрдим, эй гул,
Билман санга шарҳ қилмади ё қилди. (Б.)

Шатрама-шатак дали-ғули, хушчақчақ, кўнглида кири йўқ.

Нусрат билан ошнолиғим бор,
Тентаккина, шатрама-шатакка. (З.)

Шафиқ а. шафқатли, мурувватли.

Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш. (Ғ. С.)

Шашқатор *ф. -а.* олти қатор; *маж.* тизилган, тинимсиз оқувчи (кўз ёшига нисбатан).

Ошносидин кечиб, бегоналарга ёр-ёр,
Бу аламларга чидолмай кўз ёшимдур шашқатор. (М.)

Шаърий *а.* узунлик ўлчови (тахминан 2—3 километрга тенг).

Чир суйи... Тошкандтин икки шаърий йўл бўлғай, бу сувнинг
ёқасидаким шикаст топти. (Бн.)

Шақоват *а.* бадбахт, ярамас, одамийлик сифатини йўқотган.

Ажаб бир ҳаками шақоват сиришт,
Мақомиға дузах эрур сарнавишти. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Шаҳбоз. *ф.* лочин.

Жойи шаҳбозлари қарғаву қузғун дутди,
Ҳамнишини ўлғали шунқор ила доим япалоқ. (Т. Ф.)

Кўзни шаҳбоз айламак — *маж.* тикилиб қарамоқ.

Сайд этар бир дамда олам аҳлини мурғи дилин,
Қошларин шоҳин этиб, кўзларни шаҳбоз айлагач. (Н.)

Шаҳд *а.* бол, асал.

Оразидин шамсу қамардур хижил,
Сўзларидин шаҳду шакар мунфаил. (Зм.)

Шаҳриёр *ф.* улуғ подшо.

Шаҳриёро, камина сағбонман,
Пешвойи сипоҳи хандонман. (Мах.)

Шаҳристон *ф.* катта шаҳар, йирнк қалъа.

... Фаргона иқлимида Кайқубод отлиғ подшоҳлиғдин қолган
бир эски шаҳристон бор эрди. (Зм.)

Шаҳсувор *ф.* *маж.* ёр, маҳбуб.

Фигонким, гардиши даврон айирди шаҳсуворимдин,
Ғамим кўп, эй кўнгул, сен беҳабарсан ҳоли зоримдин. (Н.)

Шева *ф.* 1. одат, равиш, тарз, йўсин.

Деди: бу ишқ тарки яхшироқдур!
Деди: бу шева ошиқдин йироқдур! (Ф. Ш.)

2. *маж.* нозу карашма, ишва; шеваси бисёр — нози кўп, серка-
рашма.

Сен киби пуркор, шеваси бисёр,
Билмади, эй ёр, ҳеч киши ёд. (Б.)

Шигарф *ф.* ажойиб, камёб.

Сўздур бу жаҳон аҳли аро қулзуми жарф,
Покиза маони ангадур дурри шигарф. (Ог.)

Шигоф *ф.* ёриқ, дарз, чок, тешик.

Қиличи зарбаси олинда ҳар марз,
Шигоф андоқки сувдин ер аро дарз. (Ф. Ш.)

Шиёр *ф.* шудгор; шиёр қилмоқ — *маж.* тимдаламоқ, юлмоқ.

Қўксини уруб фиғор қилди,
Тирноғи била шиёр қилди. (Л. М.)

Шикаст *ф.* синиқ; зарар; шикаст тўшмоқ — зарарланмоқ, букланмоқ.

Жисмиғаки ерга паст тушти,
Нома киби юз шикаст тушти. (Л. М.)

Шикор *ф.* ов, овлаш.

Айламак ҳар сори оҳулар шикор истар кўнгул,
Кабк рафторин кўрарга кўҳсор истар кўнгул. (Ф.)

Шикор асбоби — ов асбоблари, ов қилишга оид анжомлар.

Шикор асбоби алқисса мукаммал,
Баёнин қилмадим, лекин муфассал. (В. Х.)

Ваҳший шикор — ёвуз кишини ўзига қарам қилган; овчи.

Кўп этти чу лутфу қарам ошкор,
Деди:— Қ-эй адувбанд, ваҳший шикор. (С. Н.)

Шингарф *ф.* қимматбаҳо тошларга ишлов беришда қўлланувчи қи-
зил рангли минерал, олтингугуртли снмоб.

Пардалар риштаси эл жонидин,
Лаълию шингарфи улус қонидин. (Ҳ. А.)

Шиор *а.* одат, расм, хислат, хусусият.

Ойини вафо шиоринг ўлсун,
Бор эмдики, тенгри ёринг ўлсун. (Л. М.)

Шир ф. сут.

Тилаю эрди Ширин қилса тадбир,
Қим эмгаксиз бу ерга келса теб шир. (Х. Ш.)

Ширинадолиқ нозу карашма, ишва.

Тутуб Маркиза Нипули ошнолиқ,
Суворовға қилди ширинадолиқ. (С. Ҳ.)

Ширкатандеш а.-ф. ҳамфикрлик, биргаликда фикрлаш, шериклашиш.

Дедиким: шаҳға бўлма ширкатандеш!
Деди: ишқ ичра тенгдур шоҳу дарвеш. (Ф. Ш.)

Ширсиз сутсиз.

Ширсиз эмасдур бешалар,
Бордур саховатпешалар. (Сн.)

Шиям а. бирлиги шима, шимат; одатлар, хулқлар; **адолат шиями** — адолатни ўзига одат қилиб олган, адолатпарвар; *маж.* адолатли шоҳ.

Эй фалак қадр адолат шиями мулку малак,
Марҳамат чоғида раҳм айла баҳоли Ҳапалак. (Мах.)

Шобош ф. офарин! баракалла! балли! (*айнан шод бош — шод бўл*)

Қўруб Русилдин ул жангу фархош,
Дер эдилар ҳама: «Шобош — шобош!» (Ф.)

Шоиста ф. лойиқ, сазовор, муносиб, кўнгилдагидек.

Кеча-кундуз тинмайин жон қийнадим дунё учун,
Хизмати шоиста ҳаргиз қилмадим мавло учун. (Ф.)

Шол ф. жундан тўқилган қалин мато, жун газлама.

Яна Урганч элидин беадад мол,
Келибдур абришимлик иш била шол. (В. Ҳ.)

Шоп ф. учи орқага қайрилган тигли қилич.

Додхоҳ, шопу камар камлик қилур,
Халқ тавқи лаънати бўйнингга ос. (М.)

Шош, Чоч Тошкентнинг қадимги номи.

...ул фурсатта Тошканд вилояти Умаршайх мирзо тасарруфи-

да эдиким, китобларда Шош битирлар, баъзи Чоч битирлар.
(Бн.)

Шоҳ ф. 1. подшоҳ, султон, тож-тахт эгаси.

Қолиб ҳайратда қилдук офаринлар,
Бўлур мундоғ шоҳларнинг низоми. (Гим.)

2. *маж.* гўзал ёр.

Хўблар чу ясаб юз ясалар зулф черигин,
Билгулук эрур юзунг, эй шоҳим туман ичра. (С.)

Шоҳин ф. қарчиғай.

Сайд этар бир дамда олам аҳлини мурғи дилин,
Қошларин шоҳин этиб, кўзларин шаҳбоз айлагач. (Н.)

Шуаро а. *бирлиги шоир*; шоирлар, ижодкорлар.

Ютубон бу замонда қон шуаро,
Назм этар гавҳари фиғон шуаро. (М. Х.)

Шубон ф. чўпон, қўйбоқар.

Бўлди раият галаву, сен — шубон,
Ул шажари мусмиру, сен боғбон. (Ҳ. А.)

Шужоъ а. шижоатли, жасур, қўрқмас.

... шужоъ ва мардона киши эди. (Бн.)

Шукуҳ а. куч, қувват; ҳайбат, савлат.

Саволе айлаб олмай кимса бир сўз,
Шукуҳидин тикиб бори анга кўз. (С. С.)

Шукуҳи савлат — буюклик салобати; куч-қувват.

Эмас ёлғон агар таъриф қилсам,
Шукуҳи савлатин тавсиф қилсам. (Ф.)

Шумора ф. саноқ, санаш; ҳисоб.

Не ўрдусига бор эди канора,
Не ул ўрдуниинг аҳлига шумора. (Ф. Ш.)

Ажойибларға кўп қилдук назора,
Иўқ эрди ҳеч бирисига шумора. (В. Х.)

Шумора қилмоқ — санамоқ, ҳисобламоқ.

Иш ҳисобин шумора қилғунгдур,
Қатлу кинимга чора қилғунгдур. (С. С.)

Шунқор 1. лочин; ов қилишга ўргатилган йиртқич қуш.

Жойи шахбозлари қарғаву қузғун дутди,
Ҳамнишини ўлғали шунқор ила доим япалоқ. (Т. Ф.)

2. *маж.* ўлим, ҳалокат; **шунқор бўлмоқ** — *маж.* ўлмоқ, вафот этмоқ.

Умаршайх мирзо жардин кабутар ва кабутархона била учуб
шунқор бўлди. (Бн.)

Шуо а. ёруғлик, нур.

Йўқ аммо лампа янглиғ анда соя,
Шуойи бор аро айлар кифоя. (В. Х.)

Шуруъ а. бир ишга киришиш, интилиш, ҳаракат.

Шуруъинг ўлса на ишга, туз айла ниятинг аввал,
Бор амални ҳабо бил, агар туз ўлмаса ният. (М. Х.)

Шуққа а. латта, мато, газлама.

Тутуб чин-бачин қўлда печон каманд,
Осиб ҳўдидин шуққа чиний паранд. (С. И.)

Шўр ф. тўполон, ғавғо, нотинчлик.

Чиқиб эрдим бугун янги шаҳарға,
Қўзум тушди бу янглиғ шўру шарға. (З.)

Шўранул ф. қарға, зор.

Япалоққушнинг бир қарға дўсти бор эрди:
Шўранул қушлар кўзига гўл, ўз ишига пишиқ. (Зм.)

Шўрида ф. паришон, гангиган, ганграган.

Шоири шўридаға дил жамълиқ қайдин етар,
Дахли бежодин авом оллидадур юз пора сўз. (М. Х.)

Шўртанг шўр, шўртақ; **шўртанг ариғ** — суви шўр ариқ.

Қир пастида шўртанг ариғ,
Бир тўп йигит ўрғай тариғ. (См.)

Э

Эв уй, хона.

Ул эвларга тугагунча ичу тош,
Ҳам ўлди хорабур, ҳам ўлди наққош. (Ф. Ш.)

Эваз а. ўрнига ўрин алмашиш, алмашув; бадал.

Ҳам нақдинг учун эваздур отим,
Ҳам ўзга жиҳотингга жиҳотим. (Л. М.)

Эвмак шошмоқ, шошилмоқ.

Узу бориб ўкуш эвдим,
Талим юриб кучи кавдим. (Д. Л. Т.)

Эврулмак айламоқ, ўгирилмоқ.

Эврулур бошинггау гоҳи юзунгга юз қўяр,
Бу жиҳаттин от эмиш гулпечу гаҳ гулзор анга. (Б.)

Эл қўл.

Элина навкиссаларин қистари,
Расм эди Нажжор яғоч истари. (Зм.)

Эмгак I меҳнат, машаққат, қийинчилик.

Эмгак экинда қолмас. (Д. Л. Т.)
Эмгак ўти — *маж.* азоб, ранж, ташвиш, азият.

Солди ул эмгак ўти кўнглумга тоб,
Лутфу тарахҳум била қилдим хитоб. (Ҳ. А.)

Эмгак II. эмаклаш; **эмгак қўймоқ** — эмакламаслик, эмаклашни ташламоқ; юра бошламоқ.

Қадам урдию тарки маҳд қилди,
Қўюб эмгак юругга жаҳд қилди. (Ф. Ш.)

Эмгаксиз меҳнатсиз, заҳматсиз, азиятсиз; осойишта.

Тилаю эрди Ширин қилса тadbир,
Ким эмгаксиз бу ерга келса теб шир. (Х. Ш.)

Эмди энди.

Бўлди таажжуб қизиқ ҳангомалар,
Арз этайин эмди ёзиб номалар. (М. Б. Т.)

Эмин а. тинч, омон-эсон, хотиржам, бехатар, хавфсиз, осуда.

Дедики:— Мендин санга йўқ қасду кин,
Эмин ўлу бил мени доғи эмин. (Ҳ. А.)

Эрам а. ривоятга кўра гўё Яман подшоси Шаддод томонидан барпо қилинган афсонавий боғ.

Адан худ қиш куни ишрат еридур,
Эрам янглиғ парилар кишваридур. (Г. Н.)

Эран эркак, эр киши.

Билик билти, бўлти эран белгулук,
Биликсиз тирикла йитук кўргулук. (Ҳ. Ҳ.)

Эрман қаттиқ ёғоч; дуб, эман дарахти.

Яна айтмишлар «Эрман ёғочининг эгилгани — сингани,
эр йигитнинг уялгани — ўлгани». (Зм.)

Эри лаб.

Ким кўрди анинг эрини, менинг бошима минг зар,
Бир лаъл Бадахшондау бир дурр Адан ичра! (С.)

Эсан а. ҳаёт, эсон-омон, соғ.

Биликлик эр ўлту, оти ўлмату,
Биликсиз эсан эркан оти ўлук. (Ҳ. Ҳ.)

Эълом а. эълон, хабар, билдириш; **эълом айламак** — эълон қилмоқ, билдирмоқ.

Гар бу янглиғ эмас дурур санга ком,
Они ҳам ботроқ айлагил эълом. (С. С.)

Эътидол а. бир хил, бирдай, бир зайл, бир меъёр.

Қимники қилсанг мутавассит хаёл,
Асра анинг ҳурматида эътидол. (Ҳ. А.)

Эътимид, эътимод а. ишонч; **эътимид қилмоқ** — ишонмоқ.

Хожа сўзига қилибон эътимид,
Кести ажуз ўз нимасиндин умид. (Г. А.)

Эътисом а. ўзлаштириш; ўрганишга қатъий киришиш.

Ўқурлар эътимому эътисоми. (Гим.)

Эҳмол а. сустлик, дангасалик; бепарволик, эътиборсизлик.

Будурким ёдим аҳволин аларнинг,
Нечук кўргузган эҳмолин аларнинг. (Ф.)

Эҳсос а. ҳис қилиш, билиш, сезиш.

Раҳрав ул иккидек бу кўҳна саро,
Қилмай эҳсос барру баҳр аро. (С. С.)

Эҳтимом а. аҳамият бериш, диққат қилиш.

Ки таҳсили улуму фан қилурға,
Қўп ўлса: бод саёю эҳтимоми. (Гим.)

Эҳтироз а. 1. ажратиш, айириш, четга олиш, узоқлаштириш; **эҳтироз** этмаклик — айирмаслик; жудо қилмаслик, узоқлаштирмаслик.

Мени расвойи оламдин мабодо эҳтироз этма. (У.)

2. *маж.* қўрқинч, хавфсираш, чўчиш; ҳазар.
Бойўғли халқи сувдин эҳтироз этарлар. (Зм.)

Эҳтисоб а. *маж.* текшириш, тергаш; **эҳтисоб қилмоқ** — текширмоқ, тергамоқ; назорат қилмоқ.

Сизга ким айди: муҳаббат аҳлини қил эҳтисоб,
Қўрқутуб, ўз айбиға иқрор қилмоқ шунчалар. (М.)

Ю

Ювға қочаётган, чекинаётган; **ювға яғи** — қочаётган душман.

Тарангук сувин ичалим,
Ювға яғи увулсун. (Д. Л. Т.)

Юз ўзбекларнинг юз уруғи.

Бирин қипчоқу хитою бирни юз найман деманг,
Қирқу юз, минг сон бўлуб бир жон ойинлик қилинг. (Т. Ф.)

Юзук узук.

Бўлур мумдин юзук қилмоққа осон,
Вале билмазга олтундин йўқ имкон. (Х. Ш.)

Юнон 2. илми **юнон** — грек тили.

Биринчи дарсхона илми юнон,
Икинчида ўқур лотин каломи. (Гим.)

Юсуф а. афсонага кўра Яъқуб пайғамбарнинг гўзалликда машҳур бўлган ўғли; Шарқ адабиётида гўзаллик рамзи; Ғарбда Иосиф номи билан машҳур.

Солиб борма мени, эй Юсуфи ҳусн,
Букун Яъқубтек байтул-ҳазанда. (О.)

Я

Яздоний худога онд, оллоҳга тегишли.

Ёзиб ул нома ичра пинҳоний:
«Ки бу бўлмиш қазойи яздоний». (С. С.)

Якбора ф. бир марта, бир маротаба.

Хоҳ назму хоҳ наср ўлсун фазилат аҳлидек,
Хорлиғ домониға чекмиш оёқ якбора сўз. (М. Х.)

Якжирма *маж.* қаттиқ, мустаҳкам (*айнан бир бутун жисм, яхлит материя*).

Сенинг . . . найзайи бемажولينг менинг бу якжирма қалқонимға
нима кор қилсун (Зм.)

Якранг ф. бир хил тусда, бир хил рангда.

Ҳар ерда ётган хору хас,
Кўзга тикан якранг экан. (Сн.)

Якто ф. якка, ягона; **яктойи замон** — дунёда ягона, мазкур замон-
да якка, замонасида ягона.

Илму фан уйига юборинглар болангизни,
Онда ўқиганлар бори яктойи замондур. (А. Ў.)

Ямар водий ва шў водийдаги дарёнинг номи.

Тунла била кўчалим,
Ямар сувин качалим. (Д. Л. Т.)

Ямиш емиш, ейимлик нарса; мева.

Йигитлариг ишлату,
Йиғач ямиш ирғату. (Д. Л. Т.)

Янглуғ ёлғиз, якка, танҳо.

Қиши туғди — ўлди, сўзи қолди, кўр,
Ўзи борди, янглуғ оти қолди, кўр. (Қ. Б.)

Янгоқ ёноқ, бетнинг бўртган лўппи қисми.

Қаро менг ол янгоқингқа ярошур.
Бошим доим адоқингқа, ярошур. (Мн.)

Янўт ўрнига-ўрин, жавобан; **янут қилмоқ** — ўрнига ўрин жавоб бер-
моқ, (қилган хизматига яраша) жавоб қайтармоқ.

Кишилик қилурқа кишилик анут,
Кишилик тенгинча тұра қил янут. (Қ. Б.)

Япалоқ тунда майда кемирувчи жониворларни овлаб кун кўрувчи
йиртқич қуш; бойўғли, бойқуш.

Жойи шаҳбозлари қарғаву қузғун дутти,
Ҳамнишин ўлғали шунқор ила доим япалоқ. (Т. Ф.)

Яр ер.

Учмоқ яри кўрулди,
Тумлуғ яна калгусуз. (Д. Л. Т.)

Ятикан Етти қароқчи юлдузлар туркуми.

Ятикани качурсадим,
Сақиш ичра кунум тўғди. (Д. Л. Т.)

Яқишмоқ яқинлашмоқ.

Тутушқали яқишти,
Утғолима тўғрашур. (Д. Л. Т.)

Яғи душман, ёв.

Тарангук сувин ичалим,
Ювға яғи увулсун. (Д. Л. Т.)

Яғмо бузғунлик, талон-торож; *маж.* тафт, иссиқ.

Бўтаси бориб эди орқасидин,
Енди ҳароратлар яғмосидин. (Зм.)

Яғмур ёмғир.

Оғди булит кўкраю,
Яғмур тўли сакраю. (Д. Л. Т.)

У

У ф. у, ўша (кўрсатиш олмоши).

Сароеки ў бошадаш, зинҳор,
Даронжо марав, мемури, эй табор. (М. Б. Т.)

Ўгилмак қ. ўгмак.

Тилки, тўнғиз ташлату,
Ардам била ўглалим. (Д. Л. Т.)

Ўгмак мақтамоқ, олқишламоқ, мадҳ қилмоқ.

Биликлик сўзи панд-насиҳат, адаб,
 Биликликни ўғди Ажам ҳам Араб. (Ҳ. Ҳ.)
 Ўғуб гул бахтини мажлисида ҳар дам,
 Бўлуб сархуш, гулафшон вақти бўлди. (О.)

Ўғрию ўғириб, айлантириб.

Қалиқ ани ўғрию,
 Қанча борир балгусуз. (Д. Л. Т.)

Ўғуш қ. ўкуш.

Ўкушлуғни кўрдум, кўр, оз сўзлади,
 Ўғуш сўзладим теб ўкунди йилин. (Қ. Б.)

Ўйла ўшандай, шундай.

Кириб ориққа қозмоқ, айлади майл,
 Қозо бошлади қумни ўйлаким сайл. (Ф. Ш.)

Ўкунмак афсусланмоқ, пушаймон қилмоқ; ачинмоқ.

Биликлик киши кўр билур иш ўзин,
 Билиб этар ишни, ўкунмас кендин. (Ҳ. Ҳ.)

Ўкуш кўп, талай, анча.

Эранлардин ўзни тутар гарчи бор,
 Ўкуш зебу зийнат била мода шайх. (Н. Ш.)

Ўланг кўкаламзор, сабзазор; обод жой.

Гирдо-гирдида яхши ўланглари бор. Бир машҳур ўланг Қонигил
 ўлангидир. (Бн.)

Ўлмоқ бўлмоқ.

Ўл эвларга тугагунча ичу тош,
 Ҳам ўлди хорабур, ҳам ўлди наққош. (Ф. Ш.)

Ўнг I ўнг тараф, соғ томон; **биликсиз** ўнги — билимсиз томонида,
 билимсизга тааллуқли.

Не турлук иш эрса биликсиз ўнги. (Ҳ. Ҳ.)

Ўнг II. бошқа, ўзга.

Ҳамиша сут эди онинг ғизоси,
 Тиламаз эрди андин ўнг егоси. (Х. Ш.)

Унгурилик чопоннинг этаги; *маж.* бирлик, аҳиллик; иттифоқ.

Бир яқодин бош чиқариб, барча бир тўнға кириб,
Бир ўнгурулук, бир тиризлиқ, бир яқо, енглик қилинг. (Т. Ф.)

Урам кўча.

Жамолу жоҳ элидин юз фароғатим бордур,
Урамунг ити манга ошно керак бўлса. (Л.)

Урду қўшин, армия қароргоҳи.

Не ўрдусиға бор эди канора,
Не ул ўрдунинг аҳлиға шумора. (Ф. Ш.)

Урушмак ўрламоқ, пайдо бўлмоқ, сузмоқ.

Кўкшин булит ўрушди,
Қайғуқ бўлиб акрашур. (Д. Л. Т.)

Утмакчи новвой, нон сотувчи.

Утмакчи танури андин қизиқ,
Аллоф бозори андин иссиқ. (М. Қ.)

Утру сўнгра, кейин.

Киши ўганиб ўтру билга бўлур,
Билиг билса ўтру қамуғ иш, ўнур. (Қ. Б.)

Уқтамоқ ўқ отмоқ.

Чарик тутуб кўрушти,
Уқтағали ўтрушур. (Д. Л. Т.)

Уқушлуғ зеҳнли киши, билимдон.

Уқушлуғни кўрдум, кўр аз сўзлади,
Угуш сўзладим теб ўкунди йилин. (Қ. Б.)

Уғрамоқ хоҳиш, истак.

Эй биродар, сени дарёдин ўткарғали ўғрадим. (Зм.)

Уғрашмоқ тикилишмоқ, ўқрайишмоқ; интилмоқ, талпинмоқ

Тутушқали яқишти,
Утғолимаат ўғрашур. (Д. Л. Т.)

**Уғур донни туйиш, эзиб майдалаш, талқон қилиш учун ишлатила-
диган ичи ўйиқ ғўладан иборат рўзғор буюми; ўғир, кели.**

Ажириг томирини ўғурда майда туюб,
Қайнатиб кунда ичар, отини дерлар сумалак. (Мах.)

Қ

Қабил *а.* гуруҳ, тўда.

Ушбу қабил халқ уч ойи тамом,
Ер эдилар гуссау ғам субҳу шом. (*Ю. З.*)

Қавий *а.* зўр, кучли, бақувват.

Эйки қавий айлади давлат қўлунг,
Зулм сори тушти ва лекин йўлунг. (*Х. А.*)

Қадоқ 400 граммга тенг ўлчов бирлиги.

Деди:— Пут беш юз олтмиш бирдур они,
Зиёд ўн беш қадоқ вазни гарони. (*В. Х.*)

Қазо *а.* 1. ҳукм; қазойи яздоний — худонинг ҳукми.

Езиб ул нома ичра пинҳоний,
Ки бу бўлмиш қазойи яздоний. (*С. С.*)

2. *маж.* ўлим; умрий қазосини тамом қилмоқ — *маж.* вафот этмоқ, бандаликни бажо келтирмоқ, ўлмоқ.

... ҳанафий мазҳаблик, покиза эътиқодлик киши эди... умрий қазоларини тамом қилиб эди, аксар тиловат қилур эди. (*Бн.*)

Қайд *а.* занжир, кишан, тутқунлик; қайдида банд топмоқ — тутқун бўлмоқ.

Топиб эрди бир шоҳ қайдида банд,
Етиб эрди болу парига газанд. (*С. И.*)

Қайсар *г.* қадимги Юнонистон подшосининг лақаби.

Қачон Дорою Искандар мунингдек,
Яна Фағфур ила Қайсар муниндек. (*Ф.*)

Қайғуқ қайиқдай, қайиқ сингари.

Қўкшин булит урушди,
Қайғуқ бўлиб акрашур. (*Д. Л. Т.*)

Қалиқ ҳаво, осмон.

Қалиқ они ўгрию,
Қанча борир балгусиз. (*Д. Л. Т.*)

Қалқон 1. қилич, найза ва шу кабилар зарбидан сақланиш учун қўлланадиган доира ёки тўртбурчак шаклдаги ҳимоя қуроли.

Ҳам қошиға чекти бодпойин,
Қалқону, қиличу, ўқу ёйин. (Л. М.)

2. *маж.* тошбақа косася.

...найзайи бемажолнинг менинг бу якжирма қалқонимга нима
кор қилсун? (Зм.)

Ҷамар а. 1. ой.

Оразидин шамсу қамардур хижил,
Сўзларидин шаҳду шакар мунфаил. (Зм.)

2. *маж.* гўзал ёр; маҳбуба.

Эй орази шамсу қамарим, нетти не бўлди?
В-эй, тишлари дурру гуҳарим, нетти не бўлди? (О.)

Қамуқ қ. қамуғ.

Латофат мулкида султонсан, эй жон,
Қамуқ бошдин-оёққа жонсен, эй жон. (Мн.)

Қамуғ барча, ҳамма.

Киши ўганиб ўтру билга бўлур,
Билиг билса ўтру қамуғ иш унур. (Қ. Б.)

Қамту юзма-юз, ёнма-ён, қамти.

Олиб буйруқ отига Хайруллахон,
Шариатга қамту ўлтургон замон. (М. Б. Т.)

Қариб а. яқин.

Иўл неча туз, йўлчиға мақсад қариб,
Хамлиғидин тушса йироқ йўқ ажиб. (Ҳ. А.)

Қарин а. яқин, йўлдош, ҳамроҳ, дўст, тенгқур, ҳамсухбат.

Қуёш янглиғ бўлуб кундуз қарининг,
Бўлуб тун соя янглиғ ҳамнишининг. (Ф. Ш.)

Қаришмоқ қаршилашмоқ.

Ёй қиш билан қаришти,
Ардам ёсин қуришти. (Д. Л. Т.)

Қарн а. аср, давр; муддат, вақт.

Ўтиб бир қарн, ақроним, жаҳон обод кўргайсиз,
Жаҳон аҳлини золим ҳаддидин озод кўргайсиз. (З.)

Қароқчизор ф. йўлтўсарлар кони, қароқчилар макони.

Ётдим ул оқшом ғам ютиб,
Дашти қароқчизор экан. (Сн.)

Қарши қаср, шоҳ саройи.

Қим ул қарши бўлуб Ширинга зиндон,
Турар эрди бўлуб кўнгли паришон. (Х. Ш.)

Қасаба а. шаҳарча.

Етти пора қасабаси бор. (Бн.)

Қасд а. қасос, ўч, интиқом.

Қўксини жафо бирла лола каби доғлабсан,
Сот менга, агар қасдинг олғувчи сўроғлабсан. (Ф.)

Қат томон, олд, ҳузур; ён.

Жамолинг етти оламга сипаҳлар,
Қатингда ер упарлар жумла шаҳлар. (Мн.)

Қаъ а. юриш, кезиш.

Лек бу йўл қаъида шарти талаб,
Билки тавозуъ била келмиш адаб. (Ҳ. А.)

Қаъ қилмоқ — юрмоқ.

Неча кун манозил қаъ қилди,
Черик Арман саводиға ёйилди. (Ф. Ш.)

Қачурсамоқ қочиришни хоҳламоқ; ятикани қачўрсамоқ — Ети қароқчи юлдузни қочиришни истамоқ; *маж.* тонг отишини орзиқиб кутмоқ.

Қора тунуг қачурсадим,
Оғир уни учурсадим. (Д. Л. Т.)

Қаю қайси.

Қаю илмики йўқ андин ниҳонроқ,
Анинг қошида йўқ андин аёнроқ. (Ф. Ш.)

Қиём а. тик туриш, вертикал ҳолатга келиш; кун қиёми — туш пайти, қуёшнинг тикка кўтарилган пайти.

Маҳалликим ўлур ўн икки соат,
Расад-ла тўп отиб, кунни қиёми. (Гим.)

Қиёмат а. маж. беҳад, бениҳоя, жуда, ғоят, бағоят.

Қиёмат кўрклусен ҳуснуига не сўз,
Йироқ бўлсун жамолингдин ёвуз кўз. (Мн.)

Қийр а. маж. қоронғилик - (айнан нефтдан олинадиган қора модда; мум, сақич, смола).

Чун қилди қабила аҳли шабгир,
Тун олам аро сочар эди қийр. (Л. М.)

Қилинж қилиқ, хулқ-атвор.

Икки нанг била ар қаримаз ўзи,
Бир азгу қилинжи, бир адгу сўзи. (Қ. Б.)

Қипчоқ ўзбекларнинг қипчоқ уруғи.

Бирни қипчоқу хитою бирни юз, найман деманг,
Қирқу юз минг сон бўлуб бир жон ойинлик қилинг. (Т. Ф.)

Қир а. маж. ахлат, ифлос нарсалар (айнан қийр.)

Кўча дарвоза тўй куні занжир,
Тўкти мискин, гадо йўлига қир. (М.)

Қироғ чет; сирт.

Кулуб Маркиза Нипули йироғдин,
Тамошо айлабон турди қироғдин. (С. Ҳ.)

Қирқ ўзбекларнинг қирқ уруғи.

Бирни қипчоқу хитою бирни юз, найман деманг,
Қирқу юз минг сон бўлуб бир жон ойинлик қилинг. (Т. Ф.)

Қирғовул тустовуқ, тўқайзорларда яшовчи ёввойи товуқ.

... қирғовули беҳад семиз бўлур. (Бн.)

Қобсомоқ ўраб олмоқ, қамал қилмоқ.

Неча кундин сўнг ўлгай имкони,
Қобсомоқ бу икки черик они. (С. С.)

Қодир а. кучли, қудратли, зўр.

Жаврда нодир, зулмда моҳир,
Ишвада қодир, ғамзада устод. (Б.)

Қонеъ а. рози, қаноат; **қонеъ ўлмоқ** — рози бўлмоқ, қаноат қилмоқ.

Узрунгни бу навъ қўлмоғумдур,
Юз бунчаға қонеъ ўлмоғумдур. (Л. М.)

Қонун *г.* чолғу асбобларидан бирининг номи; чанг (*айнан конун*).

Етса анжомига ул ғайрини оғоз айласа,
Гоҳи қонун, гоҳи ғижжак, гоҳ дотор истар кўнгул. (*Ф.*)

Қорун *а.* хасислиги туфайли худонинг ғазабига учраб, бутун бойлиги билан ер тагига кириб йўқолган афсонавий киши; *маж.* пулдор, давлатманд, бой.

Нону тўн бер бенаволик дардидин қутқар мени,
Мен қачон айтдимки, Қорун ганжидек кон бер менга. (*Г.*)

Қотилмоқ қўшилмоқ, бирикмоқ, аралашмоқ.

Туркистондин хийли қуйироқ бу дарё тамом қумға сингар,
ҳеч дарёға қотилмас. (*Бн.*)

Қоф *а.* оламни ўраб олган баланд тоғ; **Қоф то** **Қоф сўратмоқ** — *маж.* тоғма-тоғ сўрамоқ, бутун ер юзини излатмоқ.

Сўратиб ер юзинда Қоф то Қоф,
Машаққат бирла излаб дунйини соф. (*Г. Н.*)

Қофила *а.* йўловчилар гуруҳи, тўдаси; карвон.

Қўйиб ҳар қофила ўз мулкина юз,
Ду аспа илгари тушти қуловуз. (*Г. Н.*)

Қофияпаймолиғ шоирлик.

Емадим ҳеч ерда бу қофияпаймолиғдин,
Дод, бу доғи ғариблиғ, ғами танҳолиғдин. (*Т. Ф.*)

Қоқим *а.* 1. олмахонга ўхшаш мўйнали ҳайвон; териси пўстин учун фойдаланиладиган ҳайвон; 2. шу ҳайвон терисидан тикилган пўстин.

Эй ғани, боқғил ялонглар ҳолиға, шукр учун,
Ким киярсан тў-батў қоқим била синжоб қиш. (*Оғ.*)

Қудазмоқ тиймоқ, асрамоқ; **тилни қудазмоқ** — тилни тиймоқ, кам сўзламоқ, тилни калта қилмоқ.

Бошингни тиласанг тилингни қудаз,
Тилинг тегма кунда бошингни еюр. (*Қ. Б.*)

Қуди кўйи, паст, тубан.

Билиқлик бирла олим юқор йўқлади,
Биликсизлик эрни чўкарди қуди. (*Ҳ. Ҳ.*)

Қузғун ғұлимтиххўр қуш; қарғаву қузғун дутмоқ — *маж.* юлғич, текинхўр, бировнинг нарсасига кўз олайтирувчилар сони ошмоқ талончилик кўпаймоқ, босқинчилик авж олмоқ.

Жойи шаҳбозлари қарғаву қузғун дутди,
Ҳамнишини ўлғали шунқор ила доним япалоқ. (*Т. Ф.*)

Қулан отдан кичикроқ, эшакдан каттароқ, отдан кўра кўпроқ эшакка ўхшаб кетадиган ёввойи ҳайвон; ёввойи ҳачир.

Қулан, кайик авлату,
Базрам қилиб авналим. (*Д. Л. Т.*)

Қулзум *а. маж.* денгиз (*айнан* Арабистондаги Қизил денгиз).

Сўздур бу жаҳон аҳли аро қулзуми жарф,
Покиза маони ангадур дурри шигарф. (*Ог.*)

Қуловуз етакчи, йўл бошловчи.

Қўйиб ҳар қофила ўз мулкина юз,
Ду аспа илгари тушти қуловуз. (*Г. Н.*)

Қумламоқ абзалламоқ, эгарламоқ.

Бир кун ул тевасини қумлади,
Ортадиган юкларини жўблади. (*Зм.*)

Қумри *а.* каптарлар туркумига мансуб, қафасда ҳам кўпаядиган сайроқи қуш.

Қумрилар қилиб ку-ку, булбул айлабон чаҳ-чаҳ,
Сарв гул уза доним тортар оҳу афғонлар. (*Ф.*)

Қут *а. I.* овқат, озиқ, ейимлик нарса.

Ҳар қаёнки қилсалар ҳаракат, элга ҳам қут еткургайлар, ҳам баракат. (*М. Қ.*)

2. бахт.

Қут белгуси — билик. (*Д. Л. Т.*)

Қутадамоқ бахтли ва қутли қилмоқ.

Отанг пандини сан қатиг тут, қатиг,
Қутада, кунунг бўлга кундин татиг. (*Қ. Б.*)

Қушлатмоқ қуш овлатмоқ.

Чағри бериб қушлату,
Тойған изиб, тишлату. (Д. Л. Т.)

Қўба сарғиш; **қўба юзлук** — сариқ юзли.

...паст бўйлуқ, тегирма соқоллик, қўба юзлук, танбал киши эди.
(Бн.)

Қўлмоғ сўрамоқ.

Узрунғи бу навъ қўлмоғумдур,
Юз бунчаға қониъ ўлмоғумдур. (Л. М.)

Қўш *маж.* омонча қўшилган ҳўкиз.

Қўши икки ҳам зўр паҳлавон, юкига бўюн сунуб олида равон.
(М. Қ.)

Ғ

Ғаввос *а.* дарё ёки денгиз тубига тушиб дур олувчи; сувга шўнғувчи.

Сангпушт ... ғаввослардек бир ғўта урди. (Зм.)

Ғавр *а. маж.* бирор нарсанинг асл моҳиятига, тубига етиш (*айнан* чуқурлик, чоҳ, ўра); **тузлукка ғавр** *истамак* — тўғрилиқни *истамоқ*, ҳақиқат, ростғўйлиқнинг асл моҳиятини тушуниб, унга амал қилмоқ.

Ҳар кишиким истаса тузлукка ғавр,
Англағил ониким, эрур икки тавр. (Ҳ. А.)

Ғазабкарда *а.-ф.* ғазабда қолган, ғазаб остига олинган, қаҳрга дучор бўлган.

Турфа қишлоқи ғазабкардаки, паррандалари,
Товуқи-игначию, ўрдагу ғози — капалак. (Мах.)

Ғазол *а.* кийик, оҳу; **ғазоли Чин** — *маж.* Хитой ғўзали.

Улки ҳар кўзи ғазоли Чин дурур,
Қошига пайваста онинг чиндурур. (Б.)

Ғалт *ф.* ғалт урмоқ — чайқалмоқ, қирғоққа зарб билан урилмоқ.

Ҳаво ҳам муътадил, ҳавзи мусаффо, суффаи дилкаш,
Оқар сув ғалт уриб, себарга узра мавжзан бўлса. (Ф.)

Ғамгусор а.-ф. ғамхўр, меҳрибон, қайғурувчи.

Бистарим — хоки мазаллат, така — санги хоралар,
Ғамгусоримдур — балият даштида оворалар. (Ф.)

Ғамза а. ишва, нозу карашма; қоши кўзни учуриб нозланиш.

Жаврда нодир, зулмда моҳир,
Ишвада қодир, ғамзада устоз. (Б.)

Ғамнок а.-ф. ғамгин, хафа, кўнгли ўксиган.

Қамол эт касбким, олам уйидин,
Санга фарз ўлмағай ғамнок чиқмоқ. (Ғ. С.)

Ғани а. бой, бадавлат.

Эй ғани, боқғил ялонғлар ҳолиға шукр учун,
Қим киярсан тў-батў қоқим била санжоб қиш. (Оғ.)

Ғаним а. ёв, душман; рақиб.

Яна қичқирур эрди истаб ғаним,
Вале андин эл кўнглида эрди бийм. (С. Н.)

Ғарав ф. пояси қаттиқ ва бўғим-бўғим, ичи ковак, қамишга ўхшаш тропик ўсимлик; бамбук.

Алқисса, Кордон камари ҳимматини ғаравдек неча ердин боғлади. (Зм.)

Ғарзан ф. 1. ахлоқсиз аёл. 2. сўкинч.

Иўқ (сўққа бошимдин) ўзга манга дунёлиғдин,
Кош ул ғарзанлар солса қуруқ сўзга қулоқ. (Т. Ф.)

Ғариб а. 1. бировлар юртида юрган киши, мусофир.

Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш. (Ғ. С.)

2. қизиқ, ажойиб, ғаройиб.

Бу аснода ғариб воқеа даст берди. (Бн.)

Ғаррон а. мағрур.

Тарид эткач била кўргузди жавлон,
Тебинди «ҳув» этиб чун шери ғаррон. (Г. Н.)

Ғасб а. тортиб олиш, зўрлик билан, куч ишлатиб ўзиники қилиш.

Едингиз барчангиз итдек фуқаронинг этини,
Ғасб ила молин олиб, қўймадингизлар битини. (Т. Ф.)

Ғаюр а. ғайир, ориятли; ғайратли, шижоатли.

Бу иш Русия зўридин эмасму,
Алар таъби ғаюридин эмасму. (Ф.)

Ғизо а. озиқ-овқат, таом, хўрак.

Ҳамиша сут эди онинг ғизоси,
Тиламаз эрди андин ўнг егоси. (Х. Ш.)

Ғино а. куй, оҳанг, мусиқа; аҳли ғино — созандаю хонандалар.

Базмда соқийлар ўлуб жилвасоз,
Аҳли ғино ҳар сори дostonнавоз. (Ҳ. А.)

Ғулом а. қул, хизматкор, тобе одам.

Халал етқач қачон давлатлариға,
Қилур торож молин ўз ғуломи. (Гим.)

Ғунчачи канизак, чўри.

Яна бир ўғил Носир мирзо эди, онаси Андижонлик эди, ғунчачи эди, Умид отлиқ. (Бн.)

Ғурбат а. бегона юрт, ўзгалар юрти; ғариблик, мусофирлик.

Ғурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш,
Эл анга шафиқу меҳрибон бўлмас эмиш. (Ғ. С.)

Ғусл а. чўмилиш, чўмилиб тозаланиш, бутун аъзога сув етказиб ювиниш; ғусл айламак — чўмилмоқ.

Чунки ғусл айламакка кўз юмғай,
Қулоғу бурнини тутуб чўмғой. (С. С.)

Ғўта а. шўнғиш; ғўта урмоқ — шўнғимоқ.

Сангпушт . . . ғаввослардек бир ғўта урди. (Зм.)

Ҳ

Ҳабо а. маж ўринсиз, беҳуда, бефойда.

Шуруъинг ўлса на ишга, туз айла ниятинг аввал,
Бори амални ҳабо бил, агар туз ўлмаса ният. (М. Х.)

Ҳаво а. орзу, майл, иштиёқ; нафсу ҳаво касри — маж. нафс, мартаба, амал орзуси, нафси амалга бўлган иштиёқ.

То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас,
То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас. (В.)

Ҳавола а. ёлғон ваъда.

Бидъату зулм анинг хилқату асли зоти,
Юртни бузди ҳавола била таклифоти. (Т. Ф.)

Ҳадаф а. мақсад, мўлжал, нишона.

... муддао девориға боши ва истидъо ҳадафиға мурод ўқи тег-
ди (Зм.)

Ҳадис а. 1. сўз, гап.

Ширин сўз ила халққа марғуб ўлғил,
Юмшоқ де ҳадисингнию маҳбуб ўлғил. (Н. Ж.)

2. ҳикоя, ривоят; **элга ҳадиси дoston** — эл орасида дoston бў-
лиш, кечмиши жиҳатидан эл оғзига тушиш.

Ул навъ ғамингда нотавондур,
Ким элга ҳадиси дostonдур. (Л. М.)

Ҳазан а. ҳазин, ғамли, ғуссали.

Солиб борма мени, эй Юсуфи ҳусн,
Букун Яъқубтек байтул-ҳазанда. (О.)

Ҳазорон ф. минглаб, мингларча.

Муғаннийларға булбуллар бикин зор,
Ҳазорон навъ алҳон вақти бўлди. (О.)

Ҳазоқат а. зийраклик, донолик; моҳирлик, устакорлик, билимдонлик.

Тариқи ҳазоқат билан ул жаҳул,
Толиб бу ғазални зи роҳи усул. (Ҳ. Т. Ҳ.)

Ҳазрат а. подшоҳ, хон, бек каби олий даражали мансабдорларни
улуғлаш учун «жаноб олийлари» маъносида ишлатилувчи сўз.

Ҳазратим, очликдан ўлдим, егани нон бер менга,
Қофир ўлғайман агар десамки, баҳмон бер менга. (Г.)

Ҳай а. тўда; қабила, қавм; жамоа.

Ҳай ичида чун қарор топти,
Хилватда ул ойга бор топти. (Л.М.)

Ҳайратангез а. -ф. ажабланарли, ҳайрон қоларли даражада.

Они бу фасона айлабон тез,
Эшитгучи кўнгли ҳайратангез. (Л. М.)

Ҳайратафзо а. -ф. ўта даражада ҳайратлантирувчи; ҳайратда қолдирувчи.

Суворовга муқаллид бир тамошо,
Эрур бошдин оёғи ҳайратафзо. (С. Х.)

Ҳайъат а. маж. осмоншунослиқ, космогония.

Суруб ҳайъат сори чун фикрати рахш,
Синепҳр ажзосин айлаб жав-бажав пахш. (Ф. Ш.)

Ҳаким а. табиб, беморларни даволовчи.

Ҳакими шахр деб, олдимга ҳар ким келди, ўлдурдим,
Тариқи ростим шулдурки, жаллоди халойиқман. (Ҳ. Т. Т.)

Ҳалал а. жой, ўрин; маҳалла.

Ки вайронлиғларида юз ҳалалдур,
Агар қилсам мадад, воқеъ маҳалдур. (Ф. Ш.)

Ҳалокин а. -ф. ўлиш даражасида, ўлим ҳолатида, чалажон.

Ушбу эрур бизга бу дам расму роҳ,
Боғлоли Юсуфни ҳалокин бачоҳ. (Ю. З.)

Ҳалқабағўша а. -ф. маж. қул, хизматкор (айнан қулоғи ҳалқаланган, қулоғи ҳалқали).

Биз Малик Шоҳиннинг ҳалқабағушаларидин бўлурминз. (Зм.)

Ҳамзабон ф. ҳамсуҳбат, ҳамгап; суҳбатдош; ёри ҳамзабон — суҳбатдош дўст; улфат.

Гуссадин ўлғай эрди, топмас эса
Шеъридек ёри ҳамзабон шуаро. (М. Х.)

Ҳамим а. иссиқ, қайноқ.

Чекти Муқбил баса азоби алм,
То анга қатъ бўлди дашти ҳамим. (С. С.)

Ҳамнишин ф. 1. бирга ўтириш, бирга бўлиш; ҳамнишин ўлмоқ — бирга ўтирмоқ, бирга бўлмоқ, дўст тутинмоқ.

Жойи шахбозлари қарғаву қузғун дутди,
Ҳамнишин ўлғали шунқор ила доим япалоқ. (Т. Ф.)

2. улфат, ошна, оғайни.

Ўзгаларга хулқи хуш, менга бадхўйлар,
Ҳамнишиндурлар улуғларга хушомадгўйлар. (М.)

Ҳамоно *ф.* шу вақт, шу лаҳза, шу пайт, дарров, дарҳол.

Магар ичкаридин бўлдим у имо,
Турушиб кетди хотунлар ҳамоно. (С. Ҳ.)

Ҳамроз *ф.* сирдош, дўст, ўртоқ; улфат.

Ваҳми қўй, ҳамдаму ҳамрозим ўл,
Айшу тараб вақти навосозим ўл. (Ҳ. А.)

Ҳамсанг *ф.* бир оғирликда, бир хил вазнда, тенг, баравар.

Таъбима ҳар дам оғирлик етуруб,
Қоф тоғи била ҳамсанг этмиш. (М. Ҳ.)

Ҳамъинон *ф. -а.* йўлдош, ҳамроҳ, шерик.

Хаёл айлаб сабоға ҳамъинон бўл,
Қўпуб Манжурия сори равон бўл! (Ф.)

Ҳангом *ф.* вақт, замон, пайт, чоғ, маҳал.

Жаҳон ганжиги шоҳ эрур аждаҳо,
Ки ўтлар сочар қаҳр ҳангомида. (Н. Ш.)

Ҳангома *ф. маж.* воқеа, ҳодиса.

Ўқуди Рум шоҳининг номасини,
Напалеон айлаган ҳангомасини. (С. Ҳ.)

Ҳангомабар *ф.* гап етказувчи, фикр элтувчи.

Эшиттимки бир тойири номабар,
Битик зимнида шарҳи ҳангомабар. (С. И.)

Ҳандаса *а.* геометрия.

Билушур эрдим онинг бирла ошну,
Билур ул ҳандаса илмини эзгу. (Х. Ш.)

Ҳарби диловар *а.- ф.* ботир, қўрқмас, жасур.

Зафарпайкар ушал Русия аскар,
Ҳама разм озмо ҳарби диловар. (Ф.)

Ҳарза *ф.* қуруқ гап, беҳуда сўз, сафсата, валақлаш, алжираш.

Сенга ҳарза учун келган эмасман. (Зм.)

Ҳарзарой *ф.* беҳуда фикрловчи, сафсата сотувчи; гапининг тайин-
таъсири йўқ, лақма.

Деди: «К-эй жунун шева, ҳарзарой!
Недур буки, ҳар йил аро ўн бир ой. (С. И.)

Ҳарза сафиҳ *ф. -а.* нодонлик билан айтилган бачкана сўз, алмойи-жалмойи айтилган гап.

Сўфи Қучқордек бўлса нодон, ҳақ сўз анинг олдиға ёлгон,
эрта-кеч қўлида тасбеҳ, вирди анинг ҳарза сафиҳ. (Зм.)

Ҳариф *а.* қарши, муқобил; рақиб, душман.

Бот бўлки, ҳариф мунтазирдур
Бу амрда макс бас музирдур. (Л. М.)

Ҳарифи айёр — айёр рақиб, маккор душман.

Шўранул ... ўз ишига пишиқ ... ўғри мншиқ, ҳарифи айёр. (Зм.)

Ҳарос *ф.* қўрқинч, ваҳима.

Ўзга қўнглумнинг бу оламда ҳароси қолдиму? (Б.)

Ҳаросон *ф.* қўрқинч, ваҳимага тушиш; қўрқоқ, қўрққан, қўрқувчи.

Ҳаросон бўлуб халқ майдонидин,
Кеча олмайин бежиҳат жондин. (С. И.)

Ҳарроф *а.* ширин сўз, яхши ва тез сўзловчи, улфат.

... хушхулқ ва ҳарроф ва фасеҳ ва ширинзабон киши эрди. (Бн.)

Ҳасно *а.* гўзал, чиройли аёл.

Жамолинг нақшина Сайфи Сароӣи боғлади сурат,
На сурат сурати ҳасно, на ҳасно ҳусни жонпарвар.

Ҳаттил имкон *а.* имкони борича, баҳоли қудрат.

Қилиб саъю тараддуд ҳаттил имкон,
Равона бўлди андин шаҳри Милон. (С. Ҳ.)

Ҳашам *а.* навкарлар; саройдаги хизматкорлар.

Лайли ҳашами менинг паноҳим,
Ул ҳай тупроғи такиягоҳим. (Л. М.)

Ҳақир *а.* қадрсиз хор, бечора.

Сен гулсену мен ҳақир булбулдурмен,
Сен шуъласену ул шуълаға мен қулдурмен. (Б.)

Ҳаққо *а.* ҳақиқатда, ҳақиқатан.

Гаҳ жавр ила ўлтур мени, гаҳ ноз ила сендин,
Ҳаққоки менинг йўқ гузарим, нетти не бўлди? (О.)

Ҳижоб а. *маж.* уялиш, уят, ҳаё, шарм (*айнан* чиммат, парда, ниқоб).

Қўринса сурату асли ниқоб ўлса ажаб эрмас,
Очилса пардалар юздин ҳижоб ўлса ажаб эрмас. (З.)

Ҳижрон а. айрилиқ, фироқ, жудолик.

Ҳижрон ўқидин жисми кўп ёра экан мандек,
Куйган жигари-бағри садпора экан мандек. (Ф.)

Ҳикматойин а. -ф. илм ва фалсафага оид тартиб, янгича билим, янгича фалсафий қарашлар.

Искандар амри бирла ҳикматойин,
Қилиб ойнаи андоғким жаҳонбин. (И. Х.)

Ҳикматхон а. -ф. дарсхона, ўқувхона, билим юрти.

Кириб алқисса ҳикматхона ичра,
Ҳама илмини кўрдук телегроми. (Гим.)

Ҳилм а. мойиллик; хоҳиш билдиришлик, қайишишлик.

Кимки билди жуғрофия илмин,
Бу сўзга фикр этиб кўргузди ҳилмин. (Ф.)

Ҳилол а. энди янги бўлган ой; **тавозуъға ҳилол ўлмоқ** — *маж.* камтарликка бахт кулиб боқмоқ, камтарликдан обрў қозонмоқ (*айнан* камтарликка янги чиққан ой насб этмоқ).

Чунки тавозуъға ҳам ўлди ҳилол,
Бўлди фузуироқ анга ҳар кун камол. (Ҳ. А.)

Ҳимор а. эшак.

Қози, имом бўлгонлар, ноҳақ даъво қилгонлар,
Ҳимор янглиғ бўлубон, юк остида қолмишлар. (А. Я.)

Ҳинд ғ. Ҳиндистон.

Ўз ерни қўйиб Ҳинд сори юзландим. (Б.)

Ҳири ф. Ҳирот шаҳрининг қисқарган номи.

... Навонийнинг мусаннафоти Ҳирида нашъу намо топибтур. (Бн.)

Ҳирфагар а. -ф. ҳунарманд, касиб.

Ҳар ҳирфагарнинг бир бошқа бозори бор. (Бн.)

Ҳирқат а. куйиш, ёниш.

Дебон эл «Водийи Ҳамим» отин,
Ҳирқати айлаб они исботин. (С. С.)

Ҳодис а. ҳодиса, воқеа, кори ҳол.

Навфал элидин не бўлса ҳодис,
Мажнун анга ўлгон боис. (Л. М.)

Ҳозиқ а. уста, моҳир.

Табиби шаҳр номи одда бир бемор ўлдурса,
Вале мен кунда юз бемор ўлдирмакка ҳозиқман. (Ҳ.Т.Т.)

Ҳоли а. дарров, дарҳол, тезда, шу дамда, ўша пайтда, шу заҳоти.
Агар фармонласанг, ҳоли боройин,
Ани хизматингга келтурайин. (Х.Ш.)

Ҳоло а. ҳозиргача, ҳозирги дамгача, ҳозирча.

Улуғбек мирзо бу расад билан «Зичи Курагоний»ни битибтур-
ким, оламда ҳоло бу зич мустаъмалдур. (Бн.)

Ҳомий а. ҳимоя этувчи, тарафини олувчи, ёқловчи; кўмак берувчи.
Чу илм аҳлига парво қилса эрди,
Бўлур эрмасмиди давлатга ҳоми. (Гим.)

Ҳосид а. ҳасад қилувчи, ҳасадгўй, ғаразгўй, бировнинг ютуғини кў-
ролмовчи.

То жаҳонда бордур ҳосид, айлама,
Орзуи иззу мукнат, эй Аваз.

Ҳосил а. маҳсул; натижа; **ҳосили йўқ** — фойдасиз, бефойда, беҳуда.
Айитти шоҳи Мушқин: Эй салатин.
Кечинг бу ҳосили йўқ можародин! (Г. Н.)

Ҳосили умр — а) экин; ерга экилган экин ёки мевали дарахтдан
олинадиган дон, мева сингари инсон яшаши учун зарур бўлган
нарсалар.

Ҳукм била кирди улус ичкари,
Ҳосили умрин қуюбон ташқари. (Ю. З.)

б) *маж.* фарзанд, бола.

Ҳосили умри эди бойни,
Оти Гунашбону ўшал ойни. (З. М.)

Ҳосил қилмоқ — орттирмақ, пайдо қилмоқ.

...кўп сафарларда юруб, кўп тажрибалар ҳосил қилгон эрди.
(Зм.)

Ҳуббул-ватан а. ватанни севиш, уй-жойга меҳр қўйиш.

Жон сотиб ўзин уйин этарди тан,
Ўқур эди қиссан ҳуббул-ватан. (Зм.)

Ҳубоб а. кўпик.

Бу давлат сув юзинда бир ҳубоб ўлса ажаб эрмас,
Қўринса сурату асли ниқоб ўлса ажаб эрмас. (З.)

Худҳуд а. попишак.

Ярим фарсах йўл борганда, шул аснода бир ҳудҳуд йўлуқти.
(Зм.)

Ҳулла а. кийим, либос.

Меҳрига саодат авжи матлаъ,
Исмат ҳуллални юзига бурқаъ. (Л. М.)

Ҳумой ф. кимнинг бошига қўнса ёки сояси тушса, у энг бахтли бў-
лади, деб эътиқод қилинган афсонавий қуш; бахт қуши, давлат
қуши.

Бошга парвоз ила гардиш намой,
Ўйлаки султон боши узра ҳумой. (Ҳ. А.)

Ҳумоюнфол ф. бахтли, бахтиёр, хушбахт, бахти чопган.
Муқбил озодаи ҳумоюнфол,
Анга мақбул этиб ани иқбол. (С. С.)

Ҳунарвар ф. ҳунарманд; санъаткор.
Ҳунарварга етар кўп нафъ андин,
Бўлур сўнгра мақоми рафъ андин. (В. Х.)

Ҳунаройин ф. ҳунармандлик, ҳунарини кўрсатишлик; санъаткорлик.
Нечуқким мунда мустаҳсан ҳунар кўп,
Ҳунар ойинида диққат асар кўп. (В. Х.)

Ҳурзод а.-ф. гўзал, соҳибжамол.
Ҳамул шўҳи чиний нажод эрди ул,
Ҳамул чобуки ҳурзод эрди ул. (С. И.)

ЖАВҚОН ЛАПАСОВ

МУМТОЗ АДАБИЙ АСАРЛАР УҚУВ ЛУҒАТИ

Ўрта мактаблар учун

Тошкент «Ўқитувчи» 1994

ИБ № 6487

Таҳририят мудирини Ҳ. Нуруллаев Техн. муҳаррир Т. Скиба
Муҳаррир Х. Ҳайитметов Мусаҳҳиҳ Г. Насриддинова
Бадний муҳаррир Б. Жўраев

Теришга берилди 20.01.94. Босишга рухсат этилди 16.04.94. Формати 84×108/32. Литературал гарнитураси. Кегли 8 шпони. Юкори босма усулида босилди. Шартли б. л. 14,28. Шартли кр. -отт. 14,49. Нашр л. 11,76. Тиражи 20000. Буюртма № 12.

«Ўқитувчи» нашриёти. 700129. Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 13-219-93.

Ўзбекистон Давлат матбуот қўмитасининг Янгийўл ижара китоб фаб-
рикаси Янгийўл, Самарқанд кўчаси, 44. 1994.